

43. istarska divizija NOVJ

Nefat, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:787498>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-29**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

FILIP NEFAT

43. ISTARSKA DIVIZIJA NOVJ

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

FILIP NEFAT

43. ISTARSKA DIVIZIJA NOVJ

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vlatka Vukelić

Sumentor: doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

Zagreb, 2021.

43. istarska divizija NOVJ

Sažetak

43. divizija formirana je u kasnoj fazi Drugoga svjetskog rata i u njoj su se borili istarski Hrvati i Talijani. Trebalo je savladati niz prepreka, najčešće političke prirode, kako bi se ostvarila suradnja dvaju naroda. S kapitulacijom Italije stanje se popravilo, počele su se formirati vojne jedinice i vojno rukovodstvo u Istri pri čemu nastaju prve brigade. Međutim, to nije bilo dugog vijeka jer su Nijemci pokrenuli Rommelovu ofenzivu u kojoj su uništili neiskusne partizane. Operativni štab za Istru, kao rukovodeće tijelo, moralo se posvetiti ponovnoj formaciji jedinica, a taj proces trajao je od rujna 1943. do kolovoza 1944. Tijekom svojeg borbenog djelovanja, borili su se na brojnim ratištima od Istre do Žumberka. Posljednje i najznačajnije operacije u kojima je divizija sudjelovala, bile su napad na Trst i oslobođenje Istre u svibnju 1945.

Ključne riječi: Istra, Drugi svjetski rat, Narodnooslobodilačka borba, Partizani, KPH

The 43rd Istrian Division of the NLA

Abstract

The 43rd Division was formed late in the war and it consisted of both Croatian and Italian fighters. But before there was a possibility of cooperation many difficulties had to be overcome and they were usually of political nature. With Italy's capitulation the situation became favorable enough to begin with the formation of the partisan units and the military command and so the first brigades were formed. However the initial success wasn't going to last because the Germans launched the Rommel's offensive which wiped out the inexperienced partisans. The Operational Headquarters for Istria had to devote their resources to form units anew and this process lasted from September 1943 to August 1944. During their combat deployment the division fought in various battlefields spanning from Istria to Žumberak mountains. The last and most important operations in which the 43rd division took part were the offensive on Trieste and the liberation of Istria.

Keywords: Istria, World War II., War of National Liberation, Yugoslav partisans, CPC.

Sadržaj

I. Uvod.....	3
II. Istra od Rapalskog ugovora do kapitulacije Italije.....	4
Istra poslije Rapalskog ugovora.....	5
Gospodarska politika fašista u Istri.....	7
Represija fašističkih vlasti i otpori potlačenih.....	9
KPJ i Istra.....	12
KPJ i KPH sa ili protiv KPI.....	16
Početci prvih istarskih partizanskih jedinica.....	19
III. Stanje u Istri od kapitulacije Italije do Rommelove ofenzive.....	22
Istra nakon kapitulacije.....	23
Operacija Achse i okršaji s Nijemcima do Rommelove ofenzive.....	27
Odmazde.....	28
Pazinske odluke i priznanje viših političkih tijela.....	30
Istra i NDH.....	32
Rommelova ofenziva.....	34
IV. Stanje u Operativnom štabu za Istru od Rommelove ofenzive do ponovnog osnutka I. istarske brigade.....	37
Osnivanje partizanskih četa.....	39
Osnivanje partizanskih bataljuna.....	41
Borbe istarskih partizanskih jedinica u veljači i ožujku 1944.....	44
V. Borbe Operativnog štaba za Istru od ponovnog osnutka I. brigade do osnivanja 43. istarske divizije	

Ponovno stvaranje I. brigade „Vladimir Gortan“ i partizanskih odreda.....	48
Talijani u redovima partizana.....	52
Napad I. brigade na Lupoglav.....	53
Borbe jedinica Operativnog štaba za Istru u svibnju i lipnju 1944.....	55
Ponovno osnivanje II. brigade.....	58
Borbe jedinica Operativnog štaba za Istru u srpnju i kolovozu 1944.....	60
VI. Borbe 43. divizije od osnutka do prosinca 1944.	
Prvi borbeni manevri 43. divizije u rujnu 1944.....	70
Borbe 43. divizije u listopadu 1944.....	74
VII. Borbe 43. divizije u Gorskom kotaru od studenog 1944. do travnja 1945	
Stanje 43. divizije u studenom i prosincu 1944.....	78
Borbe brigada 43. divizije od studenog 1944. do početka travnja 1945.....	79
Promjene i stanje 43. divizije u ožujku 1945.....	84
VIII. Završne operacije 43. divizije	
Borbe 43. divizije i oslobođenje Gorskog kotara.....	88
Riječko-tršćanska operacija i oslobođenje Istre.....	91
IX. Zaključak.....	94
X. Popis literature.....	97

I. Uvod

Istra zauzima posebno mjesto u povijesti Hrvatske jer je regija koja je posljednja priključena Hrvatskoj. U prvoj polovici 20. stoljeća u Istri su prevladavale drugačije prilike u politici, društvu i gospodarstvu. Istra je bila dio Kraljevine Italije, a život je za tamošnje stanovništvo, poglavito Hrvate koji su predstavljali većinu pučanstva, bio iznimno težak. U Drugom svjetskom ratu pojavila se jedinstvena prilika za odcjepljenje Istre od Italije i priključenje Hrvatskoj i Jugoslaviji. Pod vodstvom Komunističke partije Hrvatske (KPH) započeo je razvoj partizanskih jedinica, koji će kulminirati stvaranjem 43. istarske divizije u kasnoj fazi rata. Ova će postrojba, uz I. brigadu „Vladimir Gortan“, biti najpoznatija istarska partizanska postrojba i jedinica koja će se boriti u mnogim važnim bitkama u Drugom svjetskom ratu. Premda slovi kao poznata partizanska postrojba, o njoj ima manje izvora nego primjerice o partizanskim jedinicama u Dalmaciji, Kordunu, Sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Postoji samo jedna monografija, a nju je napisao Danilo Ribarić, zapovjednik II. brigade u diviziji. S obzirom na to da je u početku izvor informacija bio ograničen, potrebno je bilo potražiti izvore o nadređenim jedinicama poput IV. armije i 11. korpusa, kojima je divizija pripadala. Osim izvora o nadređenim jedinicama, trebalo je istražiti i o podređenim jedinicama, poput I. brigade i IV. bataljuna I. brigade, glasovitog talijanskog bataljuna „Pino Budicin“, te tako upotpuniti karike koje nedostaju. U izvorima pomaže i monografija Milana Klobasa o borbenom putu Operativnog štaba za Istru, preteče 43. divizije. Uz knjige, zbornici koje je objavio tadašnji Vojnohistorijski institut u Beogradu o Narodnooslobodilačkom ratu, od velike su važnosti, a od najvažniji je peti tom koji pokriva rat u Hrvatskoj. U ovom radu korišteni su izvori u obliku dokumenata, memoara, knjiga i članaka koji će predstaviti tijek događaja u Istri od Rapallskog ugovora do kapitulacije Italije. Izvori će predstaviti i razdoblje prije i poslije formacije divizije, odnosno sve do kraja rata.

II. Istra od Rapalskog ugovora do kapitulacije Italije

Sa završetkom Prvog svjetskog rata, Europa ulazi u novo doba, doba razvitka i prosperiteta, ali i straha, ideologija, nazadovanja te naposljetku i novog svjetskog rata. Kratkim pogledom vrlo je lako uočiti razlike između rasporeda država u Europi prije i poslije rata. Velika multinacionalna carstva poput Ruskog, Njemačkog i Austrougarskog te kasnije Osmanskog, više ne postoje, ali iz njih su nastale nove države. Već postojeće države dobile su ili izgubile teritorije, što je ovisilo o tome jesu li se borile na strani Antante ili Centralnih sila. Među svim tim događajima i Istra je našla svoje mjesto. Istra je od kraja Napoleonskih ratova bila dio Austrije, a zahvaljujući Austro-ugarskoj nagodbi iz 1867. bila je dijelom Cislajtanijske ili austrijskog dijela monarhije do kraja rata. U prvim godinama poslije rata, pa sve do potpisivanja Rapalskog ugovora, Istra je bila ničija zemlja, iako su je svojatale Italija i novostvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS). Talijani su polagali pravo na Istru (teritoriji koje su Talijani željeli uključuje, osim Istre, Dalmaciju i Rijeku) po uredbama tajnog Londonskog ugovora iz 1915. u kojem piše da Italiji pripadaju spomenuti prostori (osim Rijeke koju će svejedno zahtijevati) ako napusti svoje njemačke i austro-ugarske saveznike¹ i prijeđe na stranu Antante. Kraljevina SHS polagala je svoj zahtjev na Istru preko prava na samoodređenje, s obzirom na to da na prostoru Istre uglavnom žive Hrvati i Slovenci². Taj novi koncept uvodi američki predsjednik Woodrow Wilson koji je nastojao stvoriti novu pravedniju politiku u Europi i time spriječiti nove ratove. Problem oko provođenja tog programa bila je kompleksnost etničke strukture Srednje i Istočne Europe, ali i to što "Velika četvorica" (vođe zemalja pobjednica u ratu) nisu poznavali prilike i stanja³, što je rezultiralo time da je spor oko pripadnosti nekadašnjih austrijskih zemalja na Jadranu, bio samo jedan od mnogih koji je obilježio ovo razdoblje.⁴ Uz nepoznavanje prilika i kompleksnosti etničke strukture, „Velika četvorica“ često nije imala razumijevanje u vezi s odlukama, a jedan je od najboljih primjera

¹ Premda je Italija od 1882. u savezu s Njemačkom i Austrougarskom, ona u rat ne ulazi 1914., već 1915. nakon potpisivanja Londonskog ugovora.

² Po zadnjem popisu stanovništva održanom 1910. u Istri je živjelo 41,58% Hrvata, 36,46% Talijana i 13,69% Slovenaca. Istra je bila oduvijek etnički heterogena regija u bivšoj Austro-ugarskoj, no razlog tako malim razlikama u udjelu Hrvata i Talijana jest posljedica kategoriziranja po uporabnom jeziku, a ne po narodnosti koja se primjenjuje od 1880. i prema tome, sastav u popisu nužno ne odražava stvarno stanje na terenu, tj. Hrvata ima više od 41%. Marino Manin 2005. „Hrvatski nacionalni pokret u Istri na početku 20. stoljeća“ u Lovorka Čoralčić i Mirko Valentić *Povijest Hrvata, knjiga 2: od 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata.*: 582-583.

³ Georges Clemenceau, (Francuska), David Lloyd-George (Ujedinjeno Kraljevstvo), Woodrow Wilson (SAD) i Vittorio Orlando (Italija).

⁴ Ian Kershaw 2017. *Do pakla i natrag Europa 1914.-1949.*: 123.

njihovo neslaganje oko rješavanja granice Italije i novostvorene Kraljevine SHS. Budući da su Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo bile pokretači Londonskog ugovora, obećavali su Italiji da će dobiti tražene teritorije. Clemanceau je bio najveći saveznik Talijana, ali Wilson nikako nije prihvaćao odredbe ugovora i protivio se diplomaciji takvog tipa pa je pozivao talijansku stranu da odbaci ugovor.⁵ S obzirom na to da se kriza odužila (Talijani odbacuju prijedlog Wilsona koji im nudi Zapadnu i Središnju Istru bez ostatka traženih teritorija), skupina talijanskih ratnih veterana, predvođenih Gabrieleom D'Annunziom i jakim nacionalnim osjećajima, iredentizmom te razočaranjem što Italija nije dobila svoje teritorije (priča o „unakaženoj pobjedi“ – *vittoria mutilata*), osvajaju Rijeku 1919.⁶ Konačni dogovor postignut je 12. 11. 1920. potpisivanjem Rapalskog ugovora (nazvanom po gradiću Rapallu u Italiji gdje je potpisan) u kojem je Italiji pripala cijela Istra (osim Kastva i Kastavštine), Cres, Lošinj, Zadar i Lastovo, a ostatak Dalmacije pripao je Kraljevini SHS. Rijeka je postala nezavisna država s posebnim statusom koji nije dugo potrajao jer je i ona četiri godine kasnije postala dijelom Italije prema Rimskom ugovoru (bez Sušaka). Ovaj sporazum predstavlja „najbolje najgore“ rješenje, Italija je tražila saveznika u Kraljevini SHS kako bi spriječila njemački prodor na Italiju i Jadran (Antihabsurška konvencija koju je potpisala talijanska i jugoslavenska strana) u zamjenu za odustajanje od svojih zahtjeva prema Dalmaciji zbog malobrojnog talijanskog stanovništva i problematičnog položaja Dalmacije za očuvanje. Kraljevina SHS tražila je priznanje od Italije koje je bilo nemoguće dobiti sve dok kriza nije bila okončana.⁷ Ovaj sporazum nije riješio sporove oko pripadnosti Istočnog Jadrana koji su se ponovo pojavili dvadeset godina kasnije, u drukčijim i još nepovoljnijim okolnostima.

Istra poslije Rapalskog ugovora

Istarsko društvo poslije rata bilo je izrazito podijeljeno i politizirano, ali i još prije Rapalskog ugovora. Mnoštvo političkih stranaka i pokreta, iz vremena Austro-ugarske Monarhije, nastavljalo je sa svojim djelovanjem (one talijanske barem) jer su nastojale uskladiti svoje političke ciljeve s onima u ostatku Italije. Uz već postojeće stranke, javljaju se i one nove. Građani su se tako mogli opredijeliti za veliki broj političkih stranaka ovisno o njihovom svjetonazoru, prema klasnoj ili etničkoj pripadnosti, a to je uključivalo sve od liberalnih, republikanskih, socijalističkih, komunističkih, radničkih, nacionalističkih, konzervativnih,

⁵ Hrvoje Matković 1998. *Povijest Jugoslavije (1918-1991) Hrvatski pogled.*: 75,79.

⁶ Ian Kershaw 2017.: 124.

⁷Hrvoje Matković 1998.: 75,79., Jože Pirjevec, Nevenka Troha, Gorazd Bajc, Darko Dukovski, Guido Franzinetti 2020. *Fojbe.*: 19.

socijaldemokratskih do građanskih stranaka.⁸ Za Hrvate i Slovence, Hrvatsko-slovenska narodna stranka (koja se spaja s političkim društvom Edinost u Jugoslavensku narodnu stranku) bila je nositelj političkog života Julijske krajine. Premda nosi naziv stranke, riječ je zapravo o koaliciji hrvatskih i slovenskih stranaka koja je imala probleme sa stabilnošću otprije.⁹ Uza sve nabrojane stranke i pokrete, 1919. pojavljuje se fašistički pokret koji je daleko najvažniji od svih navedenih. Riječ je o pokretu koji će oblikovati život i politiku u Italiji i Istri u sljedećih dvadeset godina.

Fašizam je u svojim počecima okupljao ugroženo i nezadovoljno stanovništvo Italije, tj. sitne trgovce, zemljoposjednike, ratne veterane, studente, učenike te intelektualce pod utjecajem futurizma.¹⁰ U samome početku fašizma, središnja organizacija nije postojala sve dok Benito Mussolini nije ušao igr i u ožujku 1919. osnovao *Fasci di Combattimento*. Iako nije od početka vodio fašistički pokret, Mussolini se prometnuo u vođu pokreta zahvaljujući tisku (*Popolo d'Italia*).¹¹ Ono što karakterizira fašistički pokret jest njegova militantnost, a njihova udarna moć bili su *squadristi*, (poznati i kao crnokošuljaši) skupine nasilnika i batinaša koji su se obračunavali sa svojim protivnicima isključivo nasilnim metodama. Sam se pokret mijenjao kroz razdoblje pa su u početku imali vrlo revolucionarna uvjerenja, slična ljevici. Tijekom 1920. polako su napuštali revolucionarna uvjerenja te prešli na protivničku i reakcionarnu stranu. Umjesto podrške radnicima dodvoravali su se industrijalcima i počeli razbijati štrajkove na zahtjeve industrijalaca.¹² Ono što je njima znatno olakšavalo djelovanje, bilo je kaotično stanje u državi. Tijekom dvije godine vladavine socijalista *biennio rosso* (dvogodišnja vladavina socijalista), od 1919. do 1920. u sklopu razdoblja od 1919 do 1922., izmijenilo se čak šest vlada (uglavnom vođene liberalima) koje nisu bile u stanju upravljati državom.¹³ Štrajkovi, nemiri, neimaština i nezaposlenost bili su svakodnevice u Italiji. Situacija u Istri nije se u mnogočemu razlikovala od ostatka Italije jer se nezaposlenost kretala od 22 000 do 35 000 ljudi što je uzrokovalo veliku neimaštinu.¹⁴ Ono što razlikuje istarske fašiste te fašiste Julijske krajine od ostatka Italije jest njihova slavofobija – mržnja prema hrvatskom i slovenskom stanovništvu koje su terorizirale bez milosti. Od 1921. godine fašistički pokret prelazi u politiku, tj. pretvara se u stranku PNF – *Partito nazionale fascista*, a *squadristi* postaju MVSN (*Milizia volontaria*

⁸ Darko Dukovski 1998. *Fašizam u Istri 1918-1943.*:26.

⁹ Darko Dukovski 1998.: 26-29.

¹⁰ Darko Dukovski 1998.:41,44

¹¹ Ian Kershaw 2017.:144

¹² Ian Kershaw 2017.:142. ., Rene Lovrenčić 2011. *Nemirni mir Svijet 1918.-1939.*:81.

¹³ Ian Kershaw 2017.:142.

¹⁴ Darko Dukovski 1998.:139.

per la sicurezza nazionale). Moć je fašista samo rasla i bilo je pitanje vremena kada će preuzeti vlast, a to se upravo dogodilo 28. 10. 1922. u „Maršu na Rim“ nakon što je kralj Vittorio Emmanuele III. dao mandat Mussoliniju za formiranje vlade. Teror squadrista znatno se pojačao dolaskom fašista na vlast, no Mussolini tada još uvijek nije imao apsolutnu vlast. S izborima u travnju 1924. dolazi početak kraja višestranačja, ovi izbori utiru put totalitarizmu i eliminaciji svih građanskih stranaka, te značajno za prostor Istre i Julijske krajine, eliminaciju Jugoslavenske narodne stranke, Slavena iz političkog života te regije.¹⁵ PNF pobjeđuje na izborima gdje dobiva 2 / 3 glasova, 375 od 535 mandata.¹⁶ Ono što je omogućilo osvajanje vlasti u Julijskoj krajini, podjela je tog kraja na provincije jer je njenom podjelom razbio jedinstvo Slavena koji su činili relativnu većinu u toj regiji.¹⁷ Dvije godine nakon, Mussolini je konačno uspostavio apsolutnu vlast, a sve su stranke, osim fašističke, bile su zabranjene te je on kao vođa, *il duce*, mogao kreirati društvo po svojim zamislima, ono totalitarno, militarizirano i slijepo odano svom vođi.

Gospodarska politika fašista u Istri

Prostor Istre bio je prije svega prostor u kojem je dominantna gospodarska grana bila poljoprivreda kojom se bavilo 54, 8% stanovništva (podatci iz popisa stanovništva 1931.). Premda u statistiku nisu ušli stanovnici sela koji su odlazili raditi u gradove, ali su se i uz posao u gradu bavili poljoprivredom, pretpostavlja se da je postotak ljudi koji su se bavili poljoprivredom još veći.¹⁸ Politika fašista prema agraru u Istri može se opisati dvjema riječima: destruktivnom, zbog poteza koji su znatno unazadili istarsko gospodarstvo i pretvorili Istru u jednu od najsiromašnijih talijanskih provincija te perfidnom gdje se većinsko stanovništvo Istre, Hrvati i Slovenci, uglavnom bavilo poljoprivredom i sukladno tomu najviše patilo od njihovih neuspjeha.¹⁹ Što je hrvatsko i slovensko stanovništvo bilo siromašnije, to se je manje bunilo protiv fašističkih vlasti. Uz to, talijanske vlasti naslijedile su probleme još iz Austro-Ugarske Monarhije poput prezaduženosti seljaka, nedostatka prometnica i vode.²⁰ Najpogođenija grana poljoprivrede zasigurno je vinogradarstvo. Diljem Italije provodila se politika „Bitke za žito“ u kojoj su se ostale površine pretvarale u oranice kako bi Italija postala samodostatna u proizvodnji žita. Za vrijeme trajanja takve kampanje, uništeno je na tisuće vinograda. Novi zakon o vinu nije dopuštao plasman vina ispod jakosti od 10 stupnjeva na tržište što je pogodilo

¹⁵ Darko Dukovski 1998.:119.

¹⁶ Ian Kershaw 2017.:148.

¹⁷ Darko Dukovski 1998.:119.

¹⁸ Darko Dukovski 1998.:139.

¹⁹ Darko Dukovski 1998.:143-144.

²⁰ Darko Dukovski 1998.:143.

istarske vinogradare jer su u većini slučajeva imale jakost ispod 10 stupnjeva.²¹ Premda je porastao urod žitarica, seljaci su bili prisiljeni uzgajati isključivo žito jer je vlast aktivno zapostavljala maslinarstvo i vinogradarstvo što je dovelo do nesigurnog uroda pa seljaci nisu imali alternativne izvore zarade.²² Hrvatski i slovenski seljak u Istri imao je problema s porezima, u razdoblju od 1921. do 1927. broj poreza stalno se povećavao. 1921. godine dolazi do novih 6 poreza: porezi na kućarinu, najamnine, općinske i pokrajinske dodatke, posjed i osobni porez. 1924. uvode se porezi na pokretninu, građevine, stoku i potrošnju, a 1927. porez na svinjokolju.²³ Kada se sve zbroji, u razdoblju od 1921.-1927., seljak je u razdoblju od šest godina dobio ukupno jedanaest novih poreznih opterećenja, tj. jedanaest novih načina za otežavanje poslovanja i života. Fašisti su svjesno uništavali hrvatske kreditorske zadruge, iako bi one, unatoč činjenici da su vlasnici Hrvati, mogle pomoći gospodarstvu kroz davanje zajmova koji bi potaknuli bolju proizvodnju.²⁴ Umjesto njih, djelovale su razne kreditorske ustanove (*Consorzio agrario*, *Instituto di credito fondario dell' Istria*, *Instituto di credito delle Tre Venezie...*), essatorije (*Essatoria consorzionale di Bologna*), tj. ustanove za prikupljanje poreza te *Cantine sociali* koje bi davale zajmove kako bi seljaci mogli plaćati poreze. Njihovo djelovanje za hrvatskog i slovenskog seljaka bilo je poražavajuće. Riječ je o kombinaciji visokih kamata i poreza koji su onemogućili seljacima opstojanje, a kad seljak više nije bio u mogućnosti plaćati poreze i kamate, gubio je zemlju na javnim dražbama gdje bi se njegovo imanje ili imanje seljačkih zadruga, prodavalo u bescjenje. Poznati je primjer takvog bescjenja zemlja koja je vrijedila 80 000 lira, a prodala bi se za 6 000 lira ili posjed vinogradarske zadruge u Baderni čija je vrijednost iznosila 200 000 lira, a isti je prodan za samo 3 000 lira.²⁵ Fašističke vlasti vraćale su kolonijски sustav, sustav sličan feudalnom u kojem koloni (seljaci), rade za svog zemljoposjednika, najčešće visoko pozicioniranog dužnosnika Fašističke stranke, često i prijatelja kreditora i *essatora* koji je preko noći stekao bogatstvo. Koloni su bili dužni svom gospodaru plaćati davanja, najčešće u naturi. Kolon bi tako predao većinu svog uroda gospodaru, a njemu bi ostala samo mala količina tek dovoljna za preživljavanje. Svaki kolon koji bi se odupirao bio bi žrtvom nasilja karabinjera koji bi ih izbacili sa zemlje, a jedina opcija koja bi mu preostala, bila je emigracija u Jugoslaviju.²⁶ Ova politika bila je u sprezi s politikom

²¹ Darko Dukovski 1998.:143. , Rene Lovrenčić 2011.:139-140.

²² Darko Dukovski 1998.:143.

²³ Darko Dukovski 1998.:148.

²⁴ Darko Dukovski 1993, „Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925-1931. (u okvirima opće fašizacije istarskog društva)“, *Društvena istraživanja*. Zagreb 6-7/GOD.2 (1993), BR.4-5, STR.675-698.: 687.

²⁵ Dušan Diminić 1986. *Istra u Partizanskom Notesu*.: 35.

²⁶ Dušan Diminić 1986.: 34-36.

naseljavanja talijanskog stanovništva, iz ostatka Italije, u većinski hrvatska ili slovenska naselja, kako bi manipulirali etničkim sastavom Istre.²⁷ Ovakav sustav pokazao se izvrsnim u kontroli fašističkih vlasti nad većinskim hrvatskim i slovenskim stanovništvom. Uništavanjem gospodarskih mogućnosti, seljak je postao ovisan o svom talijanskom gospodaru koji bi ga tlačio te politički pokazivao superiornost Talijana nad barbarskim Slavenima koji su trebali raditi za svoje Talijanske gospodare. Od sekundarnih je djelatnosti brodogradnja bila potpuno zapostavljena jer je Pulski arsenal (za vrijeme Italije *Scolio Olivi* – Uljanik) pretvoren u rezalište jer nije imao narudžbi za izgradnju brodova. Jedina uspješna industrijska grana bila je rudarstvo u ugljenokopima Labina i Raše. U te se je ugljenokope ulagalo (bolji uvjeti, efikasnija organizacija rada, ekstrakcija sumpora) pa je i produktivnost konstantno bila u porastu, najviše u vremenima talijanskog sudjelovanja u Etiopskom / Abesinskom ratu te Španjolskom građanskom ratu.²⁸ Italija je toliko novca i vremena uložila u labinske i raške ugljenokope upravo zbog nedostatka nalazišta ugljena na prostoru Italije gdje je svaki izvor bio značajan. U to vrijeme je svaki ugljen bio prijeko potreban energent za industriju i infrastrukturu. Italija nije imala stara gromadna gorja koja su bila bogata ugljenom i rudačama, poput onih u Čehoslovačkoj, SSSR-u, Ujedinjenom Kraljevstvu, SAD-u ili Njemačkoj, nego je imala samo mlađe formacije poput Alpi, Dolomita i Apenina. To je svakako činilo Italiju ovisnom o uvozu iz ostalih zemlja što će se pokazati poraznim u ratu.

Represija fašističkih vlasti i otpori potlačenih

Teror i represija nad neistomišljenicima i neprijateljima bila je sastavni dio svake totalitarne ideologije. Svaka od njih imala je točno određenu skupinu (ili više njih) unutar stanovništva koju / e je proganjala. I sami fašisti imali su izreku koja je savršeno opisivala njihov stav – *con noi o contra noi*, ili si s nama ili si protiv nas. Kompromis i umjerenost ovdje nisu bili mogući – izbor je bio samo jedan. Već od samih početaka, fašisti su pronašli svoje neprijatelje među socijalistima, komunistima i liberalima pa su se s njima nemilosrdno sukobljavali. Jedan je od najpoznatijih slučajeva fašističkog nasilja bilo ubojstvo Giacomina Matteotija, vođe talijanskih socijalista kojeg su squadristi 1924. nasmrtno pretukli te ubojstvo G. Amendole, liberala i sveučilišnog profesora koji je podlegao ozljedama nakon što su ga fašisti istukli 1926.²⁹

²⁷ Darko Dukovski 1993.: 688

²⁸ Darko Dukovski 1998.:159,161.

²⁹Rene Lovrenčić 2011.:87., Ian Kershaw 2017.:148.

Na prostoru Istre i Julijske krajine, neprijatelj je bio utjelovljen u liku Slavena koji su od samih početaka bili doživljavani tako, pa su fašističke vlasti pribjegavale nasilju protiv njih.³⁰ Za Fašiste, Slaveni nisu imali identitet, kulturu, pismenost, povijest i jezik, oni su za njih bili barbari koje je trebalo talijanizirati i poučiti pravoj kulturi.³¹ Poznati izrazi koji opisuju hrvatsko i slovensko stanovništvo su *allogeni* ili oni drugog roda i *allogloti* ili oni drugog jezika te *sčavi* (*schiavi*) što znači robovi. Uz njih, fašisti su poistovjećivali slavensko stanovništvo s boljševizmom, stoga su formirani izrazi kao *slavobolsevcichi* ili *croatocomunisti*. Slično tome bili su razni ekstremistički pokreti u Europi koji su izjednačavali Židove s boljševizmom (židokomunisti i slični izrazi). Zanimljivo je da su liberalne vlasti započele s talijanizacijom i prije fašista, no s njihovim dolaskom na vlast represija se intenzivirala. Donesen je cijeli set zakona koji su regulirali cijeli proces talijanizacije. Već 1921. donesen je zakon po kojem se talijaniziraju svi toponimi (Pula – Pola, Pazin – Pisino i slično), a 1923. ukinut je hrvatski i slovenski jezik u *allogenim* školama pa se sva nastava održavala na talijanskom. Iste je godine hrvatski jezik zabranjen u administraciji, a 1925. talijanski je jezik bio jedini jezik koji se koristio na sudovima. 1926. župe su morale mijenjati sva hrvatska ili slovenska imena u talijanska te su se konačno 1927. talijanizirala hrvatska i slovenska prezimena.³² Godina 1928. predstavlja konačnu pobjedu fašista nad neprijateljskim tiskom i udruženjima jer su sva hrvatska i slovenska udruženja (poput Edinosti i Naše sloge) pa i tisak ukinuti. Ta je bitka trajala u etapama koje su išle od cenzure tiska, kažnjavanja urednika zbog tendencioznih tekstova, sve dok na kraju nisu donijeli uredbu po kojoj urednici moraju biti članovi Fašističke stranke.³³ Fašisti su preko noći ugasili više od 200 pučkih škola u kojima je radilo 400 učitelja, gimnazije u Pazinu i Opatiji, učiteljsku školu za žene u Pazinu (muška je bila u Kastvu – nju će zatvoriti 1941. kad Kastav pređe u Italiju), tri hrvatske i slovenske tiskare, tri hrvatska i jedan slovenski list te 500 sportskih, prosvjetnih i omladinskih društava.³⁴ Ovo je imalo itekako utjecaja na hrvatsko i slovensko stanovništvo, odnarođenje nije bilo potpuno kako su fašisti priželjkivali jer hrvatski jezik nije nestao, već se povukao na sela u kuće stanovnika. Stanovnici sela bili su udaljeni od gradova i time su bili manje izloženi talijanizaciji, štoviše mnogi od njih nisu ni

³⁰ Specijalni sud za zaštitu fašističke države (zloglasni Rimski sud) od 1927. do 1943. osudio je 4596 komunista i antifašista na kaznu od 27735 godina zatvora, od tih 4596 njih 692 potječe iz Julijske krajine – 15 % (Drndić je pogrešno napisao 25%) što je visok postotak (šestina), velik dio njih bili su Hrvati i Slovenci. Mnoge antifašiste slali su na Lipare, daleko od svog doma. Ljubo Drndić 1978. *Oružje i sloboda Istre*:15.

³¹ Darko Dukovski 1998.:240-241.

³² Darko Dukovski 1998.:240. , Ivo Goldstein 2008. *Hrvatska 1918-2008*.:131.

³³ Darko Dukovski 1998.:246.

³⁴ Ove brojke iznesene su u razgovoru Ljube Drndića sa svećenikom Ivanom Galom u Kaldiru. Ljubo Drndić 1978.: 79.

znali govoriti talijanski, za razliku od njih stanovnici gradova i sela u blizini gradova, bili su izloženi administraciji, poslu, školstvu, kulturi, tisku i sindikatima.³⁵ Jedini koji su mogli štiti hrvatsku misao i riječ bili su narodnjaci – imućni i obrazovani seljaci, ostanci iz vremena narodnog preporoda te svećenici. Protiv svećenika, fašisti su često upotrebljavali nasilje. Poznati su slučajevi sljedeći; napad na svećenika Šimu Červara iz Zrenja kojeg su 1921. uhitili motovunski fašisti te su ga podvrgli batinama i teškim mukama nakon kojih je preminuo te napad na Božu Milanovića, najpoznatijeg istarskog svećenika i jednog od najzaslužnijih ljudi da je Istra danas u Hrvatskoj. Milanovića su napali fašisti iz Pazina 1921. u Kringi. Talijanske vlasti poduzele su velike korake kako bi eliminirale hrvatske svećenike s istarskog sela. 1922., još prije fašista, talijanske vlasti internirale su 15 svećenika, jedanaestorica su bila uhićena, a 83 je protjerano u Kraljevinu SHS.³⁶ Rezultati dugogodišnje represije rezultirali su masovnim egzodusom Hrvata iz Istre, čak njih 75 000 bilo je prisiljeno napustiti svoj dom i potražiti novi u Jugoslaviji, ponajviše u Zagrebu.³⁷ Unatoč tome, Istrani nisu zapostavili svoju nacionalnu pripadnost, nikad nisu zaboravili svoje hrvatstvo (ili slovensku narodnost), što je jasan pokazatelj uspjeha narodnih preporoditelja poput Jurja Dobrile, Matka Laginje i Vjekoslava Spinčića te ostalih hrvatskih i slovenskih preporoditelja. Narodni preporoditelji kasnije će se pokazati iznimno važnima. Uz squadriste, represiju je vršila i OVRA (*Organizzazione di Vigilanza e Repressione dell'Antifascismo* – Organizacija za represiju antifašizma), tajna policija fašističkog režima koja je imala tisuće agenata diljem Italije, koji bi se infiltrirali u komunističke i antifašističke organizacije.

Teška represija i fašističko divljaštvo izazivali su veliki otpor među hrvatskim i slovenskim stanovništvom u Istri, štoviše baš u Istri započeo je antifašizam. Godine 1921. u Istri su izbile dvije bune protiv fašista, iako tad nisu bili na vlasti njihovo divljanje potaklo je labinske rudare i proštinske seljake na ustanak. Labinska republika koju su osnovali rudari, prvi je slučaj pobune protiv fašizma u Europi, a ona je trajala od 2. 3. do 8. 4. 1921., kada je u krvi ugušena. Druga pobuna bila je ona proštinskih seljaka, tj. seljaka iz jugozapadnog dijela Puljštine, koja je počela nešto kasnije od Labinske republike. Jedan od pokretača bio je Ante Ciliga, kasnije jedan od najvećih kritičara komunizma i boljševizma u Europi, a dobar je dio života proveo u emigraciji. U samome početku proštinari se nisu sukobljavali s vojskom, nego

³⁵ Ovako nešto je za očekivati jer ovo su rezultati dugotrajnog procesa koji je trajao 20 godina i gdje jačeg otpora talijanizaciji nije bilo jer nema većeg održavanja nacionalne svijest kroz škole, tisak, udruženja i slične organizacije. Dušan Diminić 1986.: 17-18.

³⁶ Odnose prema svećenicima doznajemo iz razgovora Ljube Drndića sa svećenikom Zvonimirom Brumnićem iz Tinjana. Ljubo Drndić 1978.: 75.

³⁷ Ivo Goldstein 2008.: 132.

samo s fašistima, dok fašisti nisu oteli jednog proštinaru i zatvorili ga u karabinjersku postaju. Proštinaru su odgovorili blokadom karabinjerske postaje nakon koje je država reagirala vojnom silom. 5. 4. glavnina otpora skršena je te je dan poslije slomljen zadnji otpor.³⁸ Selo Šegotići na kraju je bilo spaljeno do temelja, a preko 400 proštinaru završilo je u zatvoru.³⁹ Ova dva primjera uglavnom su defenzivnih obilježja i oni nisu vršili napade na vlasti, no kako se represija intenzivirala tako je rasla želja za otporom. Godine 1927. u Trstu osnovana je organizacija TIGR⁴⁰-Borba, militantna organizacija koja je vršila nasilne i terorističke činove protiv fašističkih vlasti, a nastala je zbog ukidanja hrvatskih i slovenskih udruženja. U svom imenu sadrži imena dvaju organizacija Borbe koja je bila militantnija od dvije i TIGR-a.⁴¹ Njihovi najpoznatiji članovi bili su Živko Gortan, Dušan i Vjekoslav Ladavac te Viktor Bačac. Najpoznatije je ime, vezano uz organizaciju, ime Vladimira Gortana koji nije bio član organizacije, ali je sudjelovao u njihovim akcijama. Najpoznatiji je primjer njihove akcije pokušaj blokade plebiscita 1929. kada je u metežu nesretnim slučajem ranjen narodnjak Ivan Tuhtan, koji je od zadobivenih rana preminuo. Iako Vladimir Gortan nije krivac za smrt Ivana Tuhtana, on je jedini osuđen na smrt i strijeljan 1929. u Puli, u jednoj uvali koja danas nosi njegovo ime, a ostatak je suboraca osuđen na deset godina zatvora.⁴² Vladimir Gortan postat će simbol otpora istarskih Hrvata protiv fašizma, njegovo ime nosit će nekoliko postrojbi NOVJ (Narodnooslobodilačke vojske – partizana). TIGR će nastaviti s pružanjem otpora fašistima, 1930. izvest će teroristički čin kada njegovi članovi bacaju bombu na redakciju fašističkih novina *Il Popolo di Trieste* zbog čega će četiri TIGR-ovca biti osuđena na smrt i smaknuta.⁴³

KPJ i Istra

U svibnju 1941. u Zagrebu održan je sastanak rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) u kojem je dogovoreno da se proširi zona utjecaja. Također, dogovoren je i ustanak na bivša austro-ugarska područja koja nisu postala dijelom Kraljevine SHS / Jugoslavije poslije Prvog svjetskog rata, a sadržavala su hrvatsko i slovensko stanovništvo. Ti teritoriji bili su nepoznanica za KPJ, a time i KPH jer partija nije imala nikakvih saznanja o stanju na terenu jer partijskih organa nije bilo. Prije nego što se moglo započeti s ustankom, trebalo je prvo postaviti temelje i stvoriti partijske organizacije, praktički ni iz čega. Talijanske vlasti vladale su Istrom više od dvadeset godina i kroz taj dugotrajni proces stanje se uvelike

³⁸ Darko Dukovski 1998.:255

³⁹ Ivo Goldstein 2008.: 131.

⁴⁰ Skraćeno od Trst, Istra, Gorica i Rijeka.

⁴¹ Darko Dukovski 1998.:257.

⁴² Ljubo Drndić 1978.: Darko Dukovski 1998.:257.

⁴³ Darko Dukovski 1998.:257

promijenilo, a postalo je neprepoznatljivo od onog kakvog se sjećaju istarski iseljenici ili njihova djeca. Kako bi započeli s formacijom partijskih organa u Istri, koji bi okupili potencijalne agente i borce, KPJ šalje istarske iseljenike ili njihovu djecu u Istru po partijskom zadatku.⁴⁴ Prvi su među njima Alma i Mijo Pikunić, koji će stvoriti prve manje ćelije u Puli i Šumberu kod Labina, te Ljubo Drndić koji će započeti u Karojbi, selu u Središnjoj Istri iz koje potječe njegova obitelj. Pristup KPJ-ovom zadatku bio je problematičan jer je bio poprilično oportunistički vođen, nisu postojali detaljni planovi koji bi definirali kako djelovati.⁴⁵ KPJ čini ozbiljne greške glede dodjeljivanja nadležnosti. Na samom početku zadatak dodjeljuje Komunističkoj partiji Slovenije (KPS) i time griješi jer na području Istre žive i Hrvati. Tek u drugoj polovici 1942. CK KPH daje OK KPH za Hrvatsko primorje zadatak da proširi NOP u Istru, što znači da CK KPH nije dugo vremena imao neko podređeno tijelo partije koje bi angažirao da izvrši taj složeni zadatak.⁴⁶ I unutar samoga OK KPH, za Hrvatsko primorje postojala je isprepletenost između djelokruga kotarskih komiteta, naime KK KPH Sušak imao je u zadatku širiti i jačati NOP na području Sušaka, Čabra, Gerova, Rijeke te Istre, a KK KPH Kastav djelovao je u Kastvu i Kastavštini, Grobinštini, Rijeci i Istri. U ovakvoj situaciji nije nimalo iznenađujuće da će doći do zbunjenosti, odnosno do prijevora koji će ugroziti rad OK KPH.⁴⁷

Istra zauzima posebno mjesto u priči o antifašizmu zbog posebnih i jedinstvenih prilika u kojima se našla na početku dvadesetog stoljeća. Takve se prilike znatno razlikuju od ostatka Hrvatske. Istarski antifašizam pogrešno se poistovjećuje s komunizmom, premda su ga vodili i organizirali komunisti, on je po svojoj prirodi znatno kompleksniji jer uključuje više komponenti. Istarski oblik antifašizma u isto vrijeme pokušava spojiti hrvatski nacionalizam, borbu protiv fašizma i nacizma te njihovih saveznika ustaškog pokreta, koji je i sam ultranacionalistički hrvatski pokret, i četnika, koji su monarhistički i velikosrpski orijentirani, te politiku bratstva ili *fratellanze* s Talijanima i Slovencima, unutar zajedničke borbe protiv fašističkog i nacističkog neprijatelja. Kako bi mobilizirao Hrvate da se pridruže NOP-u te da se bore unutar jedinica NOVJ-a, trebalo je stvoriti suradnju sa saveznicima s kojima komunisti nikada ne bi stvorili savez – narodnjacima i svećenicima. Narodnjaci kao imućniji seljaci, za ortodoksnog komunista, bili bi neprijatelji jer su oni ekvivalent kulaka, najgore vrste seljaka kojima treba oduzeti zemlju jer posjeduju više zemlje i stoke nego ostali seljani. Uz veće

⁴⁴ Mario Mikolić 2003. *Istra 1941-1947 Godine velikih preokreta.*: 18-19.

⁴⁵ Mario Mikolić 2003.: 28-29.

⁴⁶ Mario Mikolić 2003.: 12-13

⁴⁷ Anton Giron 2004. *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu.*: 88.

bogatstvo, još su religiozni i pismeni, što znači da ih neće biti lako indoktrinirati kao one siromašne i nepismene. Narodnjaci nisu predstavljali ujedinjenu političku opciju ili stranku i stajališta među njima varirala bi među pojedincima.⁴⁸ Svećenici također predstavljaju problem, komunizam je po prirodi ateistički i antiteistički jer po Karlu Marxu religija je opijum za narod koja odvraća proletarijat od ujedinjenja u borbi protiv buržoaskog tlačitelja. Samo svećenstvo i crkva protivi se djelovanju bezbožnog komunizma jer se ta ideologija izravno natječe oko oblikovanja svjetonazora i mentaliteta te kao organizacija, bilo da je riječ o Katoličkoj crkvi ili pravoslavnim crkvama, izuzetno je bogata jer posjeduje veliku količinu zemlje. No da bi NOP funkcionirao u Istri, obje skupine bile su potrebne. Ono što njih sve spaja jest nacionalnost, otpor prema fašističkom nasilju i politici prisilne talijanizacije i odnarođivanja te stara težnja da Istra konačno postane dio Hrvatske u sklopu Jugoslavije. Uz svećenike i narodnjake, važni su bili i borci iz TIGR-a i Borbe (Drndić ih naziva Gortanovcima) jer je njihovo iskustvo u borbi protiv fašizma dragocjeno, zato je i Ljubo Drndić zatražio sastanak s njima kako bi ih pridobio da sudjeluju u NOP-u, na temeljima hrvatskog nacionalizma i antifašizma.⁴⁹ No među narodnjacima i Gortanovcima, postojalo je neznanje o prilikama u Kraljevini Jugoslaviji te oni nikako nisu mogli steći znanje o stanju na terenu, sukobima i savezima koji su se pojavili nakon raspada Kraljevine Jugoslavije. Mnogi od njih imali su radioaparate preko kojih su slušali Radio-London i tako su bili izloženi propagandi četnika, stoga je trebalo uložiti znatan napor kako bi se objasnilo da četnici surađuju s Nijemcima i Talijanima te da su se pojavili i među Hrvatima i Slovincima, kolaboratori s nacistima i fašistima u liku ustaša i bjelogardijaca / Rupnikovih domobrana.⁵⁰ Neznanje istarskih Hrvata o stanju u Jugoslaviji nije bilo neočekivano, više od dvadeset godina bili su odsječeni od Jugoslavije što je rezultiralo slabom ili nikakvom razmjenom ideja. To se najbolje može vidjeti u vjerovanju u pomoć Jugoslavije te kretanju stanovništva koje je uglavnom bilo u smjeru van Istre prema Jugoslaviji. Uza sva ova ograničenja koja su bila prisutna, NOP se svejedno počinje širiti po Istri, od prve polovice 1942. kada kroz naporan rad partijskih agenata, neznanje i nedoumice narodnjaka, svećenika i Gortanovaca, polako počinju nestajati.⁵¹ Diljem Istre nastaju partijski aktivni, poput onog u Marečićima na Pazinštini koji je osnovan 29. 4. 1942. Oni su u početku raštrkani diljem Istre,

⁴⁸ Anton Giron 2004.: 91.

⁴⁹ Ljubo Drndić 1978.: 59-64.

⁵⁰ Krajem prosinca 1941. na Radio-Londonu moglo se čuti o Draži Mihailoviću, tobožnjem vođi pokreta otpora protiv okupatora kojeg je kralj Petar II. promaknuo u brigadnog generala, spomena o borbi partizana i NOP-a nije bilo govora. O svemu tome Drndić je slušao o tome u kući svog bratića. Ljubo Drndić 1978.: 41, 63.

⁵¹ Više u Ljubo Drndić 1978.

no s vremenom se polako počinju približavati i uspostavljati suradnju.⁵² Važna je ovdje i veza s ostatkom Jugoslavije preko Hrvatskog primorja, točnije preko Rijeke, a ona je uspostavljena kada se Mario Špiler, sekretar MK KPH Rijeka, susreo s Drndićem nakon što je situacija u Rijeci postala preopasna, pa je pokrenuo osnutak ćelije u Marečićima.⁵³ Rijeka je tako postala veza između Istre i Primorja te Istre i Jugoslavije. Fašističke vlasti cijelo su vrijeme radile na sprječavanju širenja aktivnosti KPH, pa u lipnju 1942. dolazi do vala masovnih uhićenja gdje je praktički cijela organizacija iz Marečića, bila uhićena i poslana u labinski zatvor.⁵⁴ Kroz 1942. pokret se širi na područje Pule i Puljštine, Žminjštine, Poreštine, Buzeštine, Rovinjštine i Labinštine. Na početku 1943. sve je bilo spremno da se konačno uspostavi partijsko rukovodstvo za cijelu Istru, koje je bilo uspostavljeno 10. 3. 1943. u Karojbi, no to nije bila jednostavna priča kako se čini na prvi pogled. Kako bi se osnovalo vodstvo za Istru, trebalo je dobiti dopuštenje od OK KPH za Hrvatsko primorje, što oni tada nisu imali.⁵⁵ Silvo Milenić Lovro nije došao u Karojbu kada se uspostavilo vodstvo, već je došao mjesec dana kasnije, kada se organiziralo drugo zasjedanje 22. i 23. travnja. Prvo partijsko vodstvo za Istru dobilo je naziv prvo tek poslije rata, a najrealniji je datum kad je ono uspostavljeno uz dopuštenje OK KPH za Hrvatsko primorje 12. 5. 1943.⁵⁶ Razlozi zašto je dolazilo do usporavanja uspostave partijskog vodstva, jest sukob između dogmatske radničke struje koju je predstavljao Milenić i intelektualne struje koje su predstavljali braća Drndić. Milenić je dogmatski pristupio realizaciji zadatka, zastupao je stajalište da težište NOP-a treba biti na radnicima i ostalim proleterima, zastupao je i borbu protiv kulaka koje je pronalazio u liku narodnjaka, protivio se sudjelovanju svećenstva, zagovarao je strogi ateizam te je sumnjičio braću Drndić za špijunažu u službi Engleza.⁵⁷ Milenić je poticao iz Kastavštine, dijela Istre koji je pripao Jugoslaviji po Rapalskom ugovoru, što znači da on nikad nije iskusio talijanizaciju koju je iskušavao ostatak Istre i nije mogao ni slutiti važnost zajedničkog djelovanja i zajedništva među Hrvatima svih političkih i vjerskih uvjerenja. Kako je rasla moć KPH unutar Istre, tako je i rasla paranoja i strah među fašističkim vlastima pa ponovo u lipnju 1943. pokreću novi val uhićenja po Istri.⁵⁸ Tek po kapitulaciji Italije, NOP će se moći razvijati slobodnije jer više neće biti fašističke represije

⁵² Mario Mikolić 2003.:18-19.

⁵³ Ljubo Drndić 1978.:91.

⁵⁴ Zbornik dokumenata NOR, XIII., knjiga 2., dok 75.: 495-497., Ljubo Drndić 1978.:103.

⁵⁵ Mario Mikolić 2003.:64.

⁵⁶ Mario Mikolić 2003.: 74.

⁵⁷ Dušan Diminić 1986.: 22.

⁵⁸ Ljubo Drndić 1978.: 258-259.

koja će sputavati razvoj pokreta i tada će se odvijati neke od najvažnijih odluka u novijoj povijesti Istre.

KPJ i KPH sa ili protiv KPI

Kada je KPJ pokrenula proces širenja svoje zone utjecaja, u svrhu stvaranja narodnog ustanka na područja bivše Austro-Ugarske s hrvatskim i slovenskim stanovništvom, činila je riskantan potez. Ovi teritoriji bili su dio Kraljevine Italije po važećim međunarodnim ugovorima (Rapalski i Rimski ugovor), a KPJ / KPH je vršila subverziju na teritoriju druge međunarodno priznate države, što je moglo imati ozbiljne reperkusije. Olakotna okolnost bila je ta da je Italija pod vodstvom fašista bila saveznica Hitlera još prije rata i da se bori na istoj strani u ratu. Na području Italije djelovala je njihova komunistička partija KPI (*PCI – Partito Comunista Italiano*) koja je imala u svojim redovima i članove hrvatske i slovenske nacionalnosti. Obje partije bile su članice Kominterne i KPJ, tj. KPH nisu smjele stvarati svoje ćelije na području koje pripadalo KPI, zato je bilo ključno da u svom djelovanju KPH usko surađuje s talijanskim komunistima.⁵⁹ Bilo kakvo odbijanje suradnje KPH-a s KPI-om moglo je rezultirati sukobom s KPI-om i Komnitermom te sa samim Staljinom, što je bio prevelik rizik za Tita. Srećom po Tita, KPI je bila oslabljena zbog dugogodišnje fašističke represije i terora. Naime, kada je Mussolini uveo jednostranačku diktaturu, KPI nije bio u stanju pravilno organizirati svoje ćelije u domovini i inozemstvu te je sama partija imala ozbiljne unutarnje probleme zbog čestih unutarstranačkih sukoba, velikog broja članova u zatvoru i dislociranog vodstva, koje se nalazilo u Francuskoj, i koje je više pažnje obraćalo na slijepo praćenje naredbi Kominterne u Moskvi.⁶⁰ Godine 1938. i 1939. u jeku Španjolskog građanskog rata, fašističke vlasti izvele su masovna uhićenja po Južnoj Istri zbog subverzivnih djelatnosti poput raspačavanja komunističkih novina „*Il Lavoratore*“ i „*La Voce del Popolo*“, ispisivanja protufašističkih parola i širenja komunističke propagande. Na trima procesima krajem rujna 1938. i sredinom ožujka 1939., osuđeno je 37 komunista na ukupno 199 godina zatvora.⁶¹ Ovo je samo jedan od primjera koji pokazuje slabost i nemoć KPI da organizira otpor fašističkim vlastima. Najveći je problem koji se pojavio oko organizacije suradnje između dvaju komunističkih partija pitanje nacionalnosti i pripadnosti Istre. Ova su pitanja izuzetno složena i u ratnim uvjetima koji su prevladavali, teško je bilo o njima pomno raspravljati. Prije početka Drugog svjetskog rata, CK KPJ i KPI zajedno su surađivali dva puta u izdavanju zajedničkih

⁵⁹ Anton Giron 2004.: 66

⁶⁰ Mario Mikolić 2003.: 220., Anton Giron 2004.: 90.

⁶¹ Ljubo Drndić 1978.: 124-126.

deklaracija, 1933. po dogovoru Centralnih komiteta Talijanske i Jugoslavenske partije dogovoreni su zajednički ciljevi – borba za oslobođenje porobljenih i potlačenih naroda, a godinu dana kasnije pridružuje im se i Komunistička partija Austrije. KPI 1936., u dogovoru s nacionalno-revolucionarnim pokretom Slovenaca i Hrvata Julijske krajine, obvezala se voditi borbu za prava slavenskih naroda Julijske krajine, tj. njihovog prava na samoodređenje i odcjepljenje od Italije, a zauzvrat Hrvati i Slovenci borili bi se rame uz rame s KP-om Italije protiv Mussolinijevog fašističkog režima.⁶² Ovaj je dogovor bio dobar na papiru, no on je u realnosti bio samo to, dogovor na papiru, KPI nikako ne bi mogla prihvatiti da se odcijepi tako veliki prostor, kakav je Julijska krajina, zbog svog velikog gospodarskog značaja, od tršćanskih brodogradilišta i luka do istarskih rudnika ugljena. KPI bi izgubila velik prostor za regrutaciju i širenje propagande među brojnim pripadnicima radničke klase te bi joj tako bio znatno narušen ugled unutar Kominterne. Evidentno je da KPI nije imala spreman nikakav stvaran program za slavensko stanovništvo u Julijskoj krajini, štoviše nije uopće pokušala pružiti otpor politici prisilne talijanizacije i tako je samo stvarala još dublje podjele među stanovništvom. Komunistička partija nije pokušala pridobiti seljaštvo, koje je bilo uglavnom hrvatske ili slovenske nacionalnosti, i to joj je znatno suzilo mogućnost djelovanja i jedine skupine kod kojih bi njihove ideje imale odjeka, a to su bili radnici (proleter) i poluproleter (radnici koji žive na selu, a rade u gradovima).⁶³ KPH i KPS također stvaraju probleme sa svojim nedostatkom poštovanja za suverenitet Italije te Italiju viđaju samo kroz prizmu okupatora i tlačitelja.⁶⁴ No takav stav nije nimalo iznenađujući, dvadeset godina prisilne talijanizacije, započete od samog početka talijanske uprave do pojave fašizma te poistovjećivanja volje naroda s voljom vođe, a da pri tom nitko od političkih protivnika fašista ne pokuša pružiti pravu podršku Slavenima, sasvim je dovoljno da se taj stav stvori i održi. Unatoč svim tim problemima oko službenog stajališta dvaju komunističkih partija, uvijek je bilo pojedinaca koji su bili spremni sagledati širu sliku i sudjelovati u zajedničkoj borbi. Neki su u početku imali averziju prema samom pokretu, no na kraju su ipak odlučili sudjelovati, a neki ni uz najbolju volju nikako nisu mogli pronaći zajednički interes. Oni koji su prihvatili NOP, učinili su to iz čisto ideoloških razloga. Prihvatanjem NOP-a i pobjedom u ratu, njima kao komunistima, bio bi ispunjen ideološki cilj, stvorili bi državu u kojoj bi upravljali komunisti. Tako nešto u Italiji ne bi bilo moguće i u potpunosti je oprečno njihovom nacionalnom cilju - Istra unutar granica Italije, nešto što mnogi njihovi sunarodnjaci nikako nisu mogli prihvatiti, iako su bili

⁶² Ljubo Drndić 1978.: 65.

⁶³ Anton Giron 2004.: 89-90

⁶⁴ Mario Mikolić 2003.: 220, 235-236.

komunisti.⁶⁵ Rovinjski komunisti pokazali su najveću spremnost u suradnji u zajedničkoj borbi s hrvatskim komunistima. Već je prije Rovinj bio poznat po tome da je među stanovništvom u gradu prevladavala simpatija ili otvorena podrška komunistima. Poznati su bili primjeri sabotaza tvorničkih strojeva ili postavljanja bombi. Među istaknutim borcima, svakako treba istaknuti imena Giusta Massarotta, Maria Cherina, Giacomina Scottija, Luciana Giuricina, Matea Benussija te Pina Budicina, rovinjskog književnika koji je nakon svoje pogibije postao junačkom ličnošću među istarskim Talijanima. U Labinu je važan bio Aldo Negri koji je u samom početku iskazivo skepsu prema NOP-u jer ga je doživljavao kao panslavistički pokret u kojem su Talijani osuđeni da postanu nacionalna manjina u Istri. U Puli Giacomo Urbinz imao je važnu ulogu u upoznavanju Ljube Drndića s tamošnjim komunistima. Imena Eduarda Doriga iz Pule, Lelia Zustovicha iz Labina i Attilia Zovicha iz Pazina predstavljaju one koji nikako nisu mogli prihvatiti program NOP-a, nitko od njih nije smatrao nacionalno pitanje bitnim, nego samo ono klasno jer pravi komunist, prema njima, nema domovinu. Smatrali su da je pravi komunizam, osim bojnog polja gdje će se boriti protiv buržoazije, bilo koje iskazivanje nacionalnosti smetnja klasnom jedinstvu te je puno bolje upotrijebiti unitaristički naziv „Istranin“ ili „Fijuman“. Takvi su nazivi bili važni kako bi se zaboravile nacionalnosti, a jedini bitan jezik bio je talijanski. Trenutak kada su se na području Labinštine pojavili natpisi na hrvatskom jeziku, Zustovich je žestoko protestirao jer je dvojezičnost smatrao propagiranjem nacionalističke politike.⁶⁶ Ne može se zaobići činjenica da Talijani hrvatskog porijekla, kao Zustovich i Zovich, pružaju otpor suradnji ili iskazuju skepsu. Neki od talijanskih komunisti nisu mogli prihvatiti da je KPH na području Istre. Antonio Budicin, komunist koji je dojavio vlastima o sastanku Maria Špilera i Mije Pikunića s tršćanskim komunistima u Trstu, doveo je do njihova uhićenja 6. 9. 1942., što je ironično jer se u tom trenutku trebao održati sastanak na kojem bi se raspravljalo s članovima KPI-a o zajedničkoj suradnji i otklanjanju nedoumica vezanima uz suradnju.⁶⁷ Uz otpore talijanskih komunisti, ni ostali Talijani u Istri nisu gledali blagonaklono na NOP. Mnogi su od njih smatrali da je on previše nacionalistički obojen i da u njemu nema mjesta za Talijane. Sama činjenica da se propagira odcjepljenje Istre od Italije, za istarske Talijane postaje neprihvatljiva te mnogi Talijani, bilo da je riječ o onima antifašističkih uvjerenja ili ne, strahuju od odmazde i represalija koje bi počinili Hrvati kada bi

⁶⁵ Dušan Diminić 1986.: 28-29.

⁶⁶ Ljubo Drndić 1978.:174-175, 181.

⁶⁷ Ljubo Drndić 1978.:185.

se pružila prilika. Trebalo je uložiti strpljenja i upornosti kako bi se pridobilo njihovo povjerenje.⁶⁸

Počeci prvih istarskih partizanskih jedinica

Kako bi ustanak u Istri uistinu postao pravim ustankom, trebalo je prionuti poslu formacije vojnih jedinica, od onih manjih poput partizanskih četa, odreda, bataljuna i onih većih u rangu brigada, divizija i korpusa, koji bi proizašli iz okrupnjivanja onih manjih. Počeci nastanka prvih partizanskih jedinica u Istri vezani su uz dvije čete, jednu iz Kastva, a drugu iz Brkina u Sloveniji. Kastavska četa osnovana je na Tuhobiću te su njeni borci dolazili iz primorskih krajeva, točnije iz Sušaka i okolice, Grobinštine i Kastavštine, a sastojala se od 100 boraca pod zapovjedništvom Moše Albaharija.⁶⁹ Prve akcije bile su izvedene na području Fužina i Gornjeg Jelenja, a iste će se pokazati uspješnim i unijeti talijanskim vlastima strah. Akcija čišćenja počinje 12. 11. 1941. s 5 000 trupa, ali je njihovo kretanje bilo je uočeno 500 metara od logora. Talijani trpe gubitke od 100 mrtvih ili ranjenih, no svejedno uspijevaju onesposobiti postrojbu barem na neko vrijeme te uspijevaju u ranjavanju zapovjednika postrojbe Moše Albaharija.⁷⁰ Ovaj poraz natjerat će četu da se povuče na Kastavštinu gdje će se boriti s talijanskim vojnicima i pretrpjeti dodatne gubitke, što će kasnije rezultirati potrebom za spajanjem Kastavske čete s onom Sušačkom. Ta četa razvit će se u kasnije, uz ostale čete, u I. i II. bataljunu V. Operativne zone.⁷¹ Te postrojbe pokazat će se veoma uspješnim u borbama protiv talijanskih vojnika. 24. 7. 1942. III. četa nanosi teške gubitke od 42 ubijena talijanska vojnika.⁷² Druga skupina koja je važna za nastanak istarskih četa jest Brkinska četa koja se sastojala od Slovenaca, a njezina se važnost očituje kada krajem lipnja 1942. skupina od pet partizana, predvođenim Ivanom Brozinom Slovanom, napušta četu zbog neslaganja oko djelovanja i dolazi u Kučele, gdje se sastaje s Jakovom Brajanom te nešto kasnije s Joakimom Jurdanom. Početkom srpnja, grupa je trebala doživjeti proširenje i zato je zakazan sastanak s Mošom Albaharijem i Mirkom Grakalićem, no do njega nije došlo jer se dogodio nesporazum oko mjesta sastanka. Albahari i Grakalić otišli su na krivu lokaciju i to je rezultiralo njihovim uhićenjem i odvođenjem u Rim gdje će biti streljani 22. 11. Na taj isti dan, Jakov Brajan i

⁶⁸ Drndić je čak pomišljao i vratiti se u Split kako bi prenio svoja saznanja o stanju u Istri i zatražio savjet iskusnijih kolega i njihovo djelovanje u Istri. Ovdje je evidentan učinak oportunitizma KPH koja na početku nije dovoljno pripremila svoje agente o mogućim situacijama na terenu. Ljubo Drndić 1978.:41, Mario Mikolić 2003.:28-29.

⁶⁹ Ivan Brozina Slovan 1959. *Put I. istarske brigade „Vladimir Gortan“*.:12-15., Danilo Ribarić 1969. *Borbeni put 43. istarske divizije*.: 20-21.

⁷⁰ Danilo Ribarić 1969.: 20-21.

⁷¹ Ivan Brozina Slovan 1959.: 16-18.

⁷² Ivan Brozina Slovan 1959.:12-15.

Joakim Jurdana bit će uhićeni. Njihov prvotni zapovjednik trebao je biti Josip Matas Abesinac, no on je zbog nesporazuma produžio za Pulu umjesto da se sastane s Ivanom Brozinom.⁷³ Ovako je propala prvotna prilika da se formira neka veća skupina, no to nije konačan kraj. Slovan i ostatak izbjegli su uhićenje i povukli se u sela podno Učke. Veoma je bilo važno da se uspostavi veza s Kastvom, tj. kastavskim punktom i komesarom V. Operativne zone Josom Gržetićem, kako bi nastavili s jačanjem NOP-a i širenjem u Istru. To se pokazalo dobrom odlukom jer je tako formirana prva četa sastavljena od Istrana, a ime čete bilo je V. četa II. bataljuna, II. odreda V. Operativne zone „Vladimir Gortan“ ili I. istarska partizanska četa.⁷⁴ Postrojba je bila malobrojna, sastojala se od 14 boraca pod zapovjedništvom Antona Rašpora „Španca“ i komesara Augusta Vivida Arsena. Njihov logor nalazio se na strateški smještenom položaju, istočnom dijelu Planika na Čićariji. Položaj je bio zaštićen maglom i strmim terenom koje je otežavalo kretanje napadaču, a u isto vrijeme pružao je odličan pregled okolnog terena. Jedini je nedostatak položaja logora bio nedostatak vode po koju se moralo izaći izvan logora, ali su srećom borci bili dovoljno disciplinirani da svoje tragove prekriju kako im se ne bi moglo ući u trag.⁷⁵ Njihova najuspješnija akcija bila je izvedena 28. 10. 1942. kada su kod Rukavca minirali željezničku prugu i izbacili vlak iz tračnica te time nanijeli Talijanima teške gubitke, 120 mrtvih i ranjenih vojnika. Iako je akcija polučila uspjehom, to nije moglo potrajati dulje. Broj je boraca bio premali, njih 14 nikako ne bi moglo voditi borbu s puno nadmoćnijim neprijateljem unatoč dobrom terenu.⁷⁶ Logor je, unatoč dobrom smještaju, otkriven zbog izdaje jednog člana čete Ljubičića, kojeg su fašisti uhvatili na povratku iz patrole i vjerojatno mučili dok im nije otkrio položaj logora. Njegov suborac Jurdana poginuo je u okršaju s fašistima.⁷⁷ Pokrenuta je akcija čišćenja u kojoj je navedena brojka od 20 000 vojnika i policajaca, što je vrlo vjerojatno preuveličana brojka donesena zbog straha od nadređenih i neiskustva boraca I. istarske partizanske čete te nepoznavanja kretanja talijanskih formacija.⁷⁸ Poslije uništenja I. čete u Istri nije došlo do formiranja novih partizanskih jedinica jer situacija nije bila povoljna. Otprije spomenuti problemi s formiranjem političkih ćelija partije, bilo je izravno vezano za formaciju partizanskih jedinica, sva nepovjerenja i sukobi usporavali su proces. Unatoč tomu, oni su se razvijali i započeli sa slanjem boraca, ali ti borci nisu ostali u Istri već su odlazili u

⁷³ Danilo Ribarić 1969.:28

⁷⁴ Danilo Ribarić 1969.:29.

⁷⁵ Ivan Brozina Slovan 1959.: 23-25.

⁷⁶ Danilo Ribarić 1969.:30., Mario Mikolić 2003.:33.

⁷⁷ Ivan Brozina Slovan 1959.:25.

⁷⁸ Mario Mikolić 2003.:33

Gorski kotar i Liku preko punkta 01⁷⁹ u selo Brgudac, a čak je njih 1 000 bilo upućeno na tamošnji front. No glavni problem se nalazi u tome da se Istra nalazila u Italiji, a Italije je poduzimala velike mjere kako bi spriječila mobilizaciju boraca formiranjem posebnih bataljuna – *battalioni speciali*, u koje bi prisilno unovačili mladiće od 16 - 18 godina. Također, velik je broj Istrana služio u Talijanskoj vojsci, njih 25 000. Izvor iz kojeg bi se mobilizirali novi borci znatno je ograničen i tek s kapitulacijom Italije mogućnost mobilizacije postala je realna.⁸⁰

⁷⁹ Ovaj punkt osnovan je u proljeće 1943. i njegov zadatak bio je uz mobilizaciju boraca i održavanje veze s Kastvom i Rijekom. Taj punkt uz 6 ostalih smještenih u Buzetu, Pazinu, Poreču, Labinu, Svetvinčentu i Puli nastali su u proljeće 1943. Danilo Ribarić 1969.:32.

⁸⁰ Milan Klobas 2010.:12-15.

III. Stanje u Istri od kapitulacije Italije do Rommelove ofenzive

Kao što je prije spomenuto, fašistička ideologija bila je totalitarna i militaristička, proizašla iz rovova Prvog svjetskog rata, ona nije odustajala od rata pa je kroz dugogodišnju vladavinu PNF-a, duboko prodrila u umove Talijana. Počevši od male dobi i fašističke mladeži-*Ballile*, nastavljeno je oblikovanje misli dječaka i djevojčica koje su indoktrinirani slavili rat kao svetu dužnost svakog Talijana i Talijanke. Na mladićima je da se bore u ratu koji će ih izgraditi kao prave muškarce, dok je djevojkama predodređeno majčinstvo pa je njihova dužnost rađati dječake, nove vojnike koji će se boriti u ratu. Stara priča o ranjenoj pobjedi, koja je proizašla iz nezadovoljstva poslijeratnim ugovorima i količini stečenih teritorija, samo je povećavala razinu nezadovoljstva među Talijanima. Fašizam je naravno uključivao i elemente starog vijeka, točnije starog Rima, što se najbolje može vidjeti na njihovim simbolima. Fasces-snop pruća i sjekira između simboliziraju jedinstvo i snagu. Upravo je taj simbol dao ime pokretu koji su njegovi članovi ponosno isticali. Stari Rim simbolizirao je moć, veliku civilizaciju koja je od svojih skromnih početaka, kao mali grad-država, postao veliko carstvo kroz vojno osvajanje. Na tragu toga, Benito Mussolini želio je stvoriti novo Rimsko Carstvo i zavladati Sredozemljem. Svoje pravo lice Mussolini pokazao je 1935. kada je napao Etiopiju, poznatu tada kao Abesiniju. U tom ratu Etiopljani su pružali jak otpor, no oni nisu mogli parirati znatno nadmoćnijim talijanskim snagama, stoga zemlja pada i tada Italija briše sramotu poraza od te iste Etiopije iz 1895. Godinu poslije, Italija zajedno s Njemačkom, pruža pomoć Frankovim pobunjenicima protiv republikanskih snaga u Španjolskom građanskom ratu. Hitler i Mussolini brzo su pronašli zajedničku misao s carskim Japanom, glad za teritorijima te se udružuju u savez 1938. U Drugi svjetski rat Italija nije ušla od samog početka, nego je ušla u srpnju 1940. kada je Njemačka završavala kampanju u Francuskoj. Italija nije imala uspjeha u ratu jer je ušla nespremna, brzo su se nanizali porazi koje su im zadavali bolje opremljeni i uvježbani britanski vojnici, vojnici zemalja britanskih dominiona, kasnije i Amerikanci, ali i oni znatno slabijih zemalja poput Grčke. Jedan je od uspjeha koje je Italija postigla pri rušenju Kraljevine Jugoslavije, bio kada su postavili na čelo Nezavisne Države Hrvatske – NDH Antu Pavelića, poglavnika i talijanskog saveznika. Italija, po Rimskim ugovorima potpisanim 18. 5. 1941. u Rimu, od NDH dobiva Hrvatsko primorje, Gorski kotar i skoro cijelu Dalmaciju do Cetine s većinom otoka osim Paga, Brača i Hvara.⁸¹ Porazi su samo otežavali stanje u Italiji i

⁸¹ Ljubo Boban 1995 *Hrvatske granice 1918-1993.*: 47-48., Hrvoje Matković 1998.: 244-245.,

narod je trpio sve veću bijedu. Konačan poraz dolazi sa savezničkim iskrcavanjem na Siciliju – operacija *Husky*, koja dovodi do smjene Mussolinija, a smjenjuje ga kralj Vittorio Emanuele III. 25. 7. 1943. i postavljanjem maršala Pietra Badoglia na čelo vlade. Samo je bilo pitanje vremena kada će Italija konačno kapitulirati, a to se i događa 8. 9. 1943. Premda je Italija službeno izašla iz rata, rat nije bio gotov u Italiji jer je brzo uslijedila njemačka okupacija.

Istra nakon kapitulacije

S kapitulacijom Italije situacija se u Istri naglo mijenja, represivni organi fašističkih vlasti prestaju djelovati, a to omogućuje ubrzano napredovanje razvoja NOP-a. Dan nakon proglašenja kapitulacije, započinje veselje među ljudima koji ističu hrvatske trobojnice s crvenom zvijezdom u sredini te crvene zastave.⁸² Malobrojni borci iz lokalnih NOO-a, uz podršku žitelja gradova i sela, započinju s razoružanjem lokalnih garnizona karabinjera i vojnika. Iz rukovodstva poslani su kuriri da prenesu zapovijedi o početku razoružanja diljem Istre. Prvi na redu bio je garnizon u Lanišću, on je pao ujutro bez otpora od garnizona, ali je jedan kamion, pun talijanskih vojnika, ipak odlučio pružati otpor pa je jedan vojnik ranjen. Desetorica su odlučila otići u Italiju, dok su brigadir i satnik odlučili stati na stranu partizana.⁸³ Drndić navodi kako su zarobili veliku količinu oružja: 6 puškostrojnica, 5 parabela, 150 pušaka i stotine ručnih granata. Treba napomenuti kako su te brojke itekako pretjerane jer karabinjerske stanice ipak nisu bile toliko opremljene oružjem.⁸⁴ Zanimljivo je kako Drndić ne čeka upute od nadređenih iz OK KPH-a za Hrvatsko primorje već odmah reagira.⁸⁵ Na neki način je i razumljivo Drndićevo djelovanje jer ponekad u takvim situacijama, ako bi se čekale naredbe od nadređenih ili njihovo dopuštenje za predložene akcije, stanje bi se moglo vrlo brzo promijeniti i postati nepovoljno. Naravno da su ponekad slučajevi inicijative pojedinaca i opasni jer mogu narušiti cjelovit plan, no u ovom slučaju to nije bilo tako. Sljedeći zadatak bio je razoružanje lupoglavskog garnizona koji je brojao 500 boraca. Sila od 200 partizanskih boraca okružila je garnizon i pozvala je zapovjednika na predaju, no on se odbijao predati nadajući se da će svakog trenutka doći pojačanje iz Pule ili Pazina. Nakon što je istekao rok za predaju, u četiri sata popodne ispaljena su dva rafala u zrak nakon kojeg se garnizon predao jer je zapovjednik uvidio da pojačanje neće doći. Plijen je bio velik, a uz pješačko oružje zarobljeni su i kamioni i oklopljeno vozilo.⁸⁶ Isti dan Ante Cerovac započinje s razoružanjem garnizona

⁸² Ljubo Drndić 1978.:312, Dušan Diminić 1986.:9-10.

⁸³ Ljubo Drndić 1978.:313.

⁸⁴ Ljubo Drndić 1978.:313., Mario Mikolić 2003.:93.

⁸⁵ Ljubo Drndić 1978.:313., Mario Mikolić 2003.: 94.

⁸⁶ Ljubo Drndić 1978.:314.

na Bužeštini. Prvi garnizon koji je razoružan bio je onaj u Roču koji se predao nakon dužeg pregovora s njegovim zapovjednikom. Stotina boraca okružila je buzetski garnizon koji se predao sljedeće ujutro.⁸⁷ Na Pazinštini, Joakim Rakovac i skupina raških rudara 10. 9., razoružali su garnizon u Cerovlju, no najvažniji garnizon bio je onaj pazinski. Na taj zadatak prionuli su Giorgio Sestan, Ćiro Raner, Berto Sloković i drugi komunisti. Odmah su stupili u kontakt s pukovnikom Monteverdijem koji se nije odmah predao nego je zatražio pregovore s ovlaštenim. Upravo zbog pregovora, s Motovunštine pristižu Ivan Motika zajedno s Vladom Juričićem i Silvom Milenićem Lovrom koji su odlučili da Motika i Sestan vode pregovore s pukovnikom Monteverdijem. Monteverdi prihvaća predaju i surađuje s novim partizanskim vlastima.⁸⁸ Zauzimanje Pazina bilo je od velike važnosti za razvoj NOP-a u Istri jer je imao kontrolu nad istarskim središtem što je omogućilo izgradnju centralnih institucija potrebnih za upravljanje ovim krajem. Dan poslije, kod Starog Pazina, zaustavljena je velika kolona od dva tenka i dva civilna automobila te mnoštvo kamiona od bataljuna „San Marco“. Zapovjednik, po činu bojnika, nije se htio predati partizanima zbog „časti“, no pravovremeno djelovanje pukovnika Monteverdija uvjerilo je bojnika da preda oružje i ostatak kolone okrene prema Puli te pokuša nagovoriti tamošnji garnizon na predaju.⁸⁹ Na Labinštini se prvo predao raški garnizon 9. 9. gdje se skupila skupina od 2 000 ljudi i krenula prema Labinu koji se sljedeći dan predao, zato se odmah počelo s izgradnjom institucija.⁹⁰ Na Poreštini i Tinjanštini zapovjednik ustanika bio je Božo Kalčić, član rukovodstva za Istru. I na ovom području došlo je do okršaja s garnizonom u Karojbi pri čemu su ranjena dva borca. Razoružanja bila su uspješna jer su oslobođeni Tinjan, Sv. Lovreč, Žbandaj, Baderna i Vrsar, a sam Poreč bio je okružen s velikim brojem ustanika, njih 5 000. Poreč se predao 12. 9. nakon pregovora koji su vodili Božo Kalčić i Miho Županić s biskupom Radossijem i gradonačelnikom Perossijem.⁹¹ Također su i Rovinj i Rovinjiština brzo pali u ruke partizana. U samom Rovinju, umjesto Odbora javnog spasa, formirao se NOO s četvoricom Talijana i dvojicom Hrvata.⁹² U kratkom razdoblju, od 9. do 13. 9., partizani su zauzeli vlast u Istri pa Istra *de facto* nije više pod talijanskom vlašću. Jedino mjesto u Istri koje nije potpalo pod partizane jest Pula koja se sastojala od 30 000 mornara.⁹³ Razoružano je ukupno 8 600 talijanskih vojnika i karabinjera, a od njih su uzete na tisuće komada raznoraznog pješackog naoružanja i na stotine tisuća komada streljiva, 10 000 ručnih

⁸⁷ Ljubo Drndić 1978.:315.

⁸⁸ Ljubo Drndić 1978.:316.

⁸⁹ Ljubo Drndić 1978.: 317.

⁹⁰ Ljubo Drndić 1978.:318.

⁹¹ Ljubo Drndić 1978.: 319.,322.

⁹² Ljubo Drndić 1978.:323.

⁹³ Danilo Ribarić 1969.:40, Mario Mikolić 2003.:94-95.

granata, 6 tenkova, 20 oklopljenih automobila te puno hrane i sanitetskog materijala. Na prvi pogled zvuči izvrsno, no mnogo toga nije bilo u redu s oružjem. Naime, oružje je često bilo istrošeno, bez rezervnih dijelova, pješачko oružje nije bilo razvrstano te tenkovi i oklopljeni automobili nisu imali dovoljno goriva.⁹⁴ Kako je trajalo oslobođenje⁹⁵ gradova, tako su paralelno stvarane nove vojne jedinice. Najmanje od njih bile su čete od 20 do 100 boraca, a više njih skupilo bi se u bataljun koji bi brojao od 300 do 400 boraca. Najveći bataljuni brojali bi 600 ili više boraca. Od velike je važnosti i stvaranje prvog vrhovnog vojnog zapovjedništva u liku Hrvatsko-slovenskog odreda koji je formiran 15. 9. 1943. u Lupoglavu. Odred se sastojao od 1 800-2 500 boraca podijeljenih u 18 bataljuna koji su se nalazili po Istri i Kastavštini. Njegov točan sastav nije poznat jer nije bio prenesen pisanim dokumentima.⁹⁶ Poznato je da je zapovjednik bio Slovenac Viktor Dobrila, zamjenik zapovjednika bio je Ivan Motika, politički komesar bio je Silvo Milenić-Lovro, zamjenik političkog komesara bio je Franjo Šegulin-Boro, a operativni časnici bili su Josip Matas-Andrić / Abesinac i Franjo Jurišević.⁹⁷ Uz domaće snage, važnu ulogu u stvaranju novih jedinica imaju i borci 13. primorsko-goranske divizije. Oni su imali prijašnjeg iskustva u borbama i od njih je nastao Operativni štab za Istru, novo vojno rukovodstvo za istarski prostor te jedna njihova jedinica. Točnije I. bataljun III. brigade 13. divizije poslužio je kao jezgra za stvaranje I. istarske brigade. Borci 13. divizije pristigli su u Lupoglav 19. 9. nakon kraćih borbi na Sušaku.⁹⁸ Dan poslije dolaska boraca 13. divizije, počinju pripreme za formaciju I. brigade. I. četa. sastavljena od boraca iz Vodica. prerast će u I. bataljun, II. četa. sastavljena od boraca iz Lupoglava i Labinštine. postaje II. bataljun, III. četa postaje III. bataljun sastavljen od boraca s juga Istre i Lupoglava. IV. bataljun dolazi s područja Buzeštine i on će sa sobom imati dva topa kalibra 45 mm i pet minobacača, a I. bataljun III: brigade 13. divizije postat će stožer brigade.⁹⁹ Operativni štab za Istru nastao je 19. 9. u Novom Vinodolskom, a postat će novo rukovodeće vojno tijelo koje će upravljati istarskim partizanima do kraja rata kojima će zapovijedati Savo Vukelić i politički komesar Joža Skočilić. Operativni štab u Istru dolazi tek 23. 9. i oni se, s obzirom na to da su stvoreni kasno i da su došli u Istru četiri dana poslije, moraju brzo posvetiti stvaranju novih većih jedinica – brigada

⁹⁴ Danilo Ribarić 1969.:41., Milan Klobas 2010.: 40.

⁹⁵ Često je teško u povijesti odrediti tko je bio osloboditelj ili tlačitelj jer izbor tih pojmova koje se pripisuje povijesnim akterima ovisi o ideologiji koja utječe na svjetonazor ljudi i povjesničara koji pišu povijest i zato se može reći da je on relativan i proizvoljan. Brz razvoj događaja pokazuje da Istrani NOP smatraju osloboditeljskim pokretom, a ne okupatorskim jer se stanje na terenu promijenilo u manje od tjedan dana u korist partizana što ne bi bilo moguće bez podrške naroda.

⁹⁶ Milan Klobas 2010.:29.

⁹⁷ Ljubo Drndić 1978.:332, Milan Klobas 2010.:27-29.

⁹⁸ Milan Klobas 2010.:44.

⁹⁹ Milan Klobas 2010.:45-46.

i odreda.¹⁰⁰ Dva dana prije dolaska Operativnog štaba, stvoren je Sušačko-kastavski odred koji se sastojao od Klanskog, Kastavsko-riječkog, talijanskog bataljuna Garibaldi i Riječke čete što čini sveukupno postrojbu od 800 boraca.¹⁰¹ Po naredbi Operativnog štaba za Istru od 24. 9. 1943. osnovane su sljedeće postrojbe: I. istarska brigada „Vladimir Gortan“, II. istarska brigada, I. partizanski odred „Učka“, II. „Sušačko-kastavski“ odred (zapravo formiran dva dana prije). Od zapovjednog kadra brigada i odreda u I. brigadi, dužnost zapovjednika vršio je Nikola Tatalović. Za političkog komesara postavljen je drug Stijenka, a u II. brigadi zapovjednik je bio Vitomir Širola Pajo, politički komesar Dinko Lukarić i operativni časnik Anton Rašpor. U I. je partizanskom odredu zapovjednik bio Viktor Dobrila, a politički komesar bio je Vlado Juričić, u II. partizanskom odredu zapovjednik je bio Anton (Ante) Pilepić, a politički komesar bio je Bogdan Božanić. Po istoj se naredbi u I. brigadi dodaju dva nova bataljuna iz Rovinja i Prodola.¹⁰² Naredba nigdje ne spominje stvaranje partizanskih četa ili bataljuna na selu, a to se kosi s naredbom Ivana Gošnjaka koji zahtijeva stvaranje novih manjih jedinica kako bi se lakše i brže prekrilo teren i tako zaustavilo haranje njemačkih vojnika.¹⁰³ Problemi koje su mučili Operativni štab za Istru bili su problemi vezani uz nedostatak kadra. Josip Matas Andrić postao je operativni časnik u stožeru, a Ivan Motika postao je organizator mjesnih zapovjedništava i voditelj povjerenstva za istraživanje zatvorenika koje su uhitili i vlast i narod. Za potrebe organizacije stručnog kadra iz 6. divizije (Like) obećano je da će stožer 6. divizije poslati 200 iskusnih partizanskih boraca na zapad Hrvatske, pri tom bi 100 boraca otišlo u redove 13. divizije, a 100 boraca produžilo bi u Istru gdje bi ušli u sastav jedinica operativnog štaba za Istru zbog učvršćivanja organizacije jedinica. Cijeli sustav, od prometa, lokalnog gospodarstva, pošte, telefona, Agitpropa, saniteta i ostalog, treba biti uspostavljen. Jedan od ključnih problema je da su ljudi u Istri nepismeni i ne poznaju hrvatski jezik (to je ipak rezultat političke talijanizacije od prije 20-tak godina prilikom ukidanja hrvatskog jezika iz škola, što znači da ljudi nisu imali prilike naučiti čitati i pisati svoj materinji jezik) i nisu nikako mogli naći kancelarijsko osoblje zbog nedostatka daktilografa i pisaćih strojeva na hrvatskom jeziku.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Danilo Ribarić 1969.: 45., Milan Klobas 2010.:53-55.

¹⁰¹ Milan Klobas 2010.: 47,51.

¹⁰² Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 19., dok 146, 456-457., Danilo Ribarić 1969.: 45., Milan Klobas 2010.:46.

¹⁰³ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 19., 159. 495-498., Milan Klobas 2010.:51.

¹⁰⁴ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 19., dok 100., 303-305., dok 159. 495-498., Danilo Ribarić 1969.: 49-50.

Operacija Achse i okršaji s Nijemcima do Rommelove ofenzive

Nijemci su pomno pratili događanja u Istri koja su uslijedila nakon talijanske kapitulacije i uvidjeli su da situacija nije povoljna pa su morali brzo reagirati. Pokrenut je plan *Achse*-osovina po kojem su jedinice njemačke vojske trebale reagirati na sjeveru Apeninskog i Balkanskog poluotoka. Armijska grupa B, pod zapovjedništvom feldmaršala Erwina Rommela, trebala se spojiti s Armijskom grupom C i osvojiti Trst, Pulu i Rijeku jer su ta mjesta bila od velike strateške važnosti za daljnje operacije. Rommel je upravo zbog toga dao zadatak 194. pukovnici 71. divizije da izvidi situaciju u Istri.¹⁰⁵ Prvi sukob izbija kod Tična 11. 9. Partizani su presreli i razoružali talijanski bataljun, no u trenutku kad se vršila raspodjela oružja njemačke snage silovito su napali partizane. Iako su partizani uspješno uništili prethodnicu, jaka paljba iz topova, minobacača i strojnica, natjerala je partizane na povlačenje. S 84 poginulih boraca borbe će se nastaviti, prvo kod Višnjana gdje će se izmijeniti teški udarci između partizana i Nijemaca, gdje će 60 boraca, a Nijemci 65. Druga borba vodila se kod Labina dva dana poslije gdje partizani uspijevaju odbiti Nijemce po cijeni od 43 poginula borca. Nijemci imaju gubitke od 5 boraca, a razlog zbog čega je velika razlika između njemačkih i partizanskih gubitaka upravo je pomoć fašista koji su gađali partizanske pozicije s leđa. Isti dan bilo je i okršaja kod Pazina gdje je poginulo 2 njemačkih vojnika, a 14 ih je bilo zarobljeno u borbama po cijeni od 2 poginula partizana te kod Žminja gdje je njemački napad odbijen po cijeni od 2 poginula borca i 2 poginula njemačka vojnika. Uz poginule u borbama, bilo je i 13 zarobljenih vojnika i 6 još kasnije. Kod Jadreška su borbe bile poprilično nasilne, njemački gubitci bili su 25 mrtvih, ali ono najgore bilo je njemačko paljenje triju kuća i vješanje jednog civila. Borbe traju do 24. 9. kada njemačke trupe stižu na Kastavštinu i Sušak, tamo se II. odred sukobljava kod Skalnice sa 6 njemačkih oklopljenih automobila i nešto tenkova. Napad je odbijen pri čemu je jedan tenk uništen, a jedan je oštećen i potom zarobljen.¹⁰⁶ Konačan rezultat ove operacije je 129 ubijenih, 5 ranjenih i 45 zarobljenih njemačkih vojnika, dok je među partizanima bilo 189 poginulih, 9 ranjenih te nekoliko nestalih.¹⁰⁷ Rezultat ovih borbi najbolje se može objasniti nedostatkom znanja i iskustva među borbama, koji su se unatoč nedostacima odlučno suprotstavili nadmoćnijim njemačkim snagama. Sreća je bila na njemačkoj strani jer 71. divizija nije bila dovoljno jaka da razbije novonastale partizanske bataljune.¹⁰⁸ Nakon stvaranja brigada Operativni štab za Istru poduzima nove akcije koje bi poslužile kao test spremnosti

¹⁰⁵ Anton Giron 2004.:144, Milan Klobas 2010.:76.

¹⁰⁶ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 19., 160., 498-501., Ljubo Drndić 1978.:318,320.

¹⁰⁷ Milan Klobas 2010.:89-90.

¹⁰⁸ Anton Giron 2004.:171., Milan Klobas 2010.:89-90.

novostvorenih jedinica. 27. 9. 1943. I. istarska brigada „Vladimir Gortan“ dobiva zadatak da osvoji Vodnjan, grad koji je imao stratešku poziciju zbog svoje blizine Puli. Njegovim zauzećem, Pula i garnizon smješten u Puli, bili bi odsječeni od ostatka njemačkih položaja i jedine opskrbe morskim putem. Sam napad bio je predviđen da započne u zoru, a za isti je bila angažirana cijela I. brigada s vatrenom podrškom od dva oklopljena automobila i jednim lakim tenkom. Napad bi bio izveden iz smjera sjeveroistoka, tj. iz smjera Galižane. I. bataljun napast će Vodnjan izravno, ali u napadu imat će podršku oklopljenih automobila i tenka. II. bataljun napast će Galižanu i presjeći će cestu Pula - Vodnjan i postaviti mine na toj lokaciji, dok će III. bataljun napasti Vodnjan sa zapada i osiguravat će napad od mogućih protunapada iz smjera Pule. IV. bataljun bit će smješten u pozadinu i poslužiti će kao rezerva, dok će V. bataljun osiguravati lijevi bok II. bataljuna i zato će biti smješten sjeveroistočno od Pule.¹⁰⁹ Napad je započeo veoma kaotično s puno kašnjenja. Nedostatak koordinacije između bataljuna bio je evidentan, oklopljena podrška pristigla je jako kasno, tek u 9 sati. II. bataljun bio je uspješan u svom dijelu zadatka, osvojili su Galižanu i minirali su cestu Pula - Vodnjan, dok I. i III. bataljun nisu uspjeli osvojiti Vodnjan. U 11 sati pristiglo je njemačko pojačanje iz Pule, na putu nisu naletjeli na mine i odbacili su I. i III. bataljun iz Vodnjana te su natjerali cijelu brigadu na povlačenje. Nijemci potom nisu progonili partizanske snage u povlačenju.¹¹⁰ Isti dan II. istarska brigada krenula je u napad na Kopar i zauzela ga je nakon što je svladala lokalni garnizon. Nakon osvajanja, II. brigada oslobodila je 200 zarobljenika iz koparskog zatvora. Veselje nije potrajalo dugo jer su Nijemci pokrenuli protunapad koji tjera II. brigadu na povlačenje iz Kopra.¹¹¹ I. partizanski odred „Učka“ sada broji više od 2 000 boraca, no nema nikakvih značajnijih borbenih djelovanja, dok se II. partizanski odred „Sušačko-kastavski“ bori na prometnici Rijeka-Trst.¹¹²

Odmazde

Odmazde koje su se dogodile nad Talijanima, nakon što je Italija kapitulirala, predstavljaju mračan dio povijesti Istre i NOP-a na području Istre. Unatoč tome što predstavlja mračan dio povijesti, mnogo toga o odmazdama iz 1943. je nepoznanica, od broja žrtava, politike provođenja. Ne zna se je li riječ o volji partijskih vođa ili je riječ o samovolji pojedinaca koji su vršili ta ubojstva mimo partijskih direktiva. Način na koji će se ti događaji prikazivati ovisi u potpunosti o ideološkom usmjerenju autora i njegovoj nacionalnosti. Od poznatog je

¹⁰⁹ Milan Klobas 2010.: 61-63.

¹¹⁰ Milan Klobas 2010.: 64

¹¹¹ Milan Klobas 2010.: 64.

¹¹² Milan Klobas 2010.: 67,69-70.

sigurno da se partizani nisu osvećivali talijanskim vojnicima i često su ih pozivali da se bore u njihovim redovima ili su ih puštali kućama, tako da je ovdje jasno da nisu baš svi Talijani neprijatelji što se kosi s talijanskom izvorima koji pretjerano pojednostavljaju događaje.¹¹³ To naravno ne isključuje masovne odmazde jer je njih itekako bilo. Mnogi su bili ubijani jer su bili fašisti ili su bili njihovi simpatizeri ili ih je narod doživljavao kao fašiste, a to je najčešće uključivalo bogatije i uglađenije građane te talijanizirane Hrvate.¹¹⁴ Mnogi fašisti nisu uspjeli pobjeći iz Istre i narod koji je trpio njihovo zlostavljanje dobro je znao tko su ti ljudi (za razliku od komunista) i često ih je samovoljno zatvarao i sudio im po kratkom postupku.¹¹⁵ Diminić spominje jednog komunista koji se pokazao kao sadist koji je mučio i ubijao Talijane iz osobnih razloga (fašisti su mu ubili mnogo članova obitelji). Diminić mu nije naveo ime, ali riječ je o Mati Štembergi, psihopatu koji je bio među svojim suborcima omražen zbog svoje okrutnosti.¹¹⁶ Mnoge fašiste bi puštali iz zatvora. Još jedan od problema u utvrđivanju razloga ubojstava, jest činjenica da je situacija varirala među različitim dijelovima Istre i oni su se kretali, od sustežanja od ubojstava i laganja vlastima da su ih izvršili do radikalnijeg pristupa, poput onog u Žminjštini, kraju iz kojeg potječe Ivan Motika.¹¹⁷ Ubojstva su vršena na okrutan način. Oni streljani najbolje su prošli jer se često događalo da su žrtve bile bacane žive u fojbe, krške jame (česti oblici krškog reljefa na prostoru Istre i primorske Hrvatske i Julijske Krajine). Najpoznatija fojba je ona kod Vineža blizu Labina gdje je pronađeno 90 tijela.¹¹⁸ Ukupan broj žrtava nije poznat i vjerojatno nikad neće jer se s njima, najčešće iz ideoloških razloga manipuliralo. Primjerice pod žrtve su se stavljale i žrtve njemačkog bombardiranja Pazina za vrijeme Rommelove ofenzive ili pripadnici fašističke milicije koji su poginuli u sukobima s partizanima.¹¹⁹ Anton Giron je u svojim istraživanjima navodi brojku od 286 imenovanih osoba koji su stradali, iako on smatra da je ona puno veća.¹²⁰ Na tom se popisu nalaze i imena nestalih i ubijenih do 1945., tako da nije detaljan.¹²¹ Broj stradalih je uvijek mogao biti znatno veći da se željelo ići na eliminaciju Talijana, no to ipak nije bio cilj. Proces formacije partizanskih jedinica bio je u nastanku i Operativni štab za Istru, kao ni partijsko vodstvo u Istri, nije si moglo dopustiti da provođenjem takve razorne politike izgubi potencijalne saveznike koje bi

¹¹³ Mario Mikolić 2003.: 96

¹¹⁴ Mario Mikolić 2003.: 96.

¹¹⁵ Dušan Diminić 1986.: 25-26.

¹¹⁶ Dušan Diminić 1986.:25-26., Mario Mikolić 2003.:97., Jože Pirjevec, Nevenka Troha, Darko Dukovski, Gorazd Bajc, Guido Franizetti 2020.:229.

¹¹⁷ Mario Mikolić 2003.: 99.

¹¹⁸ Mario Mikolić 2003.:97.

¹¹⁹ Anton Giron 2004.: 207.

¹²⁰ Anton Giron 2004.: 207.

¹²¹ Jože Pirjevec, Nevenka Troha, Darko Dukovski, Gorazd Bajc, Guido Franizetti 2020.:233.

pronašli među Talijanima, koji su pak držali negativan sentiment prema fašistima i njihovoj politici. Zašto bi masakrirali na tisuće talijanskih vojnika koji su se masovno predavali ustanicima (iako su ih mogli i poraziti u borbi) kada se barem neki od njih mogu pridružiti partizanima.

Pazinske odluke i priznanje viših političkih tijela

Paralelno s borbama i nastankom bataljuna i brigada, odvijali su se i ključni politički događaji koji će utjecati i usmjeravati buduće događaje koji se i danas pamte, ako ne iz državnopravnog aspekta, onda iz onog simboličnog. Prva je takva odluka donesena 13. 9. 1943., a donio ju je Okružni NOO za Istru (poznata kao Pazinska odluka) u kojem je odlučeno da se Istra odcijepi od Italije voljom naroda, jer je Istra hrvatska zemlja, a Istrani su Hrvati i sami su Istrani prionuli poslu razoružavanja talijanskih garnizona i donijeli slobodu. Točnim riječima s deklaracije: *“Istra se priključuje matici zemlji i proglašuje ujedinjenje sa ostalom našom hrvatskom braćom.”* Zanimljivo je da se u dijelu o priključenju Hrvatskoj nigdje ne spominje Jugoslavija jer ovaj dokument, prije svega, nastao je pod utjecajem nacionalnih težnji da se Istra konačno pridruži Hrvatskoj.¹²² Sedam dana kasnije, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), hrvatski ogranak unutar Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), prihvaća Pazinske odluke što znači da je prihvaćen na razini Hrvatske.¹²³ Odluka ZAVNOH-a sastoji se od pet točaka: 1. točka poništava sve paktove koje su sklopili „*razne veliko-srpske vlade s Italijom*“ i prema kojima su Istra, Rijeka, Zadar, Lošinj, Cres, Lastovo i ostali kvarnerski otoci postali talijanskim teritorijima. Druga je točka slična, samo što se u njoj poništavaju svi dogovori NDH s Italijom, prema kojima su dijelovi Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Dalmacije i dalmatinskih otoka postali talijanskom teritorijima. Treća točka sve spomenute teritorije pripaja Hrvatskoj i Jugoslaviji, a četvrta točka jamči Talijanima autonomiju. Posljednja točka obavještava saveznike i svijet o ovoj odluci.¹²⁴ U Titovom odgovoru na ZAVNOH-vu proklamaciju¹²⁵ istaknuta je kritika oko posljednje dvije točke: *„Deklaracija o pripojenju anektiranih krajeva Hrvatskoj u glavnom je dobro sastavljena. Nije pravilno ono mjesto gdje se govori o autonomiji talijanske manjine. Ako se tu radi o kulturnoj, onda je to trebalo reći, a za polit.[ičim] nema ovdje mjesta, jer je ta manjina raštrkana. Treba reći da se garantuje puna sloboda i ravnopravnost talijanske manjine. Nepravilno je proglašavanje ništetnosti svih ugovora samo sa strane ZAVNOH-a i*

¹²² Vinko Antić 1978. *Oslobođenje Istre i Pazinska odluka o sjedinjenju s domovinom.*: 30,36, 60.

¹²³ Vinko Antić 1978.: 33.

¹²⁴ Vinko Antić 1978.: 33,61

¹²⁵ Zbornik dokumenata NOR-a, II. knjiga 10., 328-329.

samo s njegovim potpisom. Proklamaciju je morao potpisati i AVNOJ, a predsjedništvo ZAVNOH-a da supotpise. Inače to neće imati važnosti pred stranim silama i znači separatizam protiv kojeg su svi saveznici. Odgovorite hitno. Tito“. O Titovom odgovoru može se spekulirati i vjerojatni razlozi su strah od negativne reakcije saveznika što bi bilo pogubno¹²⁶ ili pak osobna povrijeđenost jer je ZAVNOH donio tu važnu deklaraciju bez dopuštenja višeg tijela, odnosno AVNOJ-a.¹²⁷ No najvjerojatnije objašnjenje, upravo može biti Titovo protivljenje „hrvatskom separatizmu“, tj. pretjeranom isticanju hrvatstva i Hrvatske u dokumentima ZAVNOH-a i nepoštivanju hijerarhije unutar same partije, što je značilo prekoračenje ovlasti. To je sve na tragu sukoba Tita kao sekretara jugoslavenske partije i Andrije Hebranga starijeg, kao sekretara hrvatske partije, tj. hrvatskog ogranka jugoslavenske partije.¹²⁸ S obzirom na to da je Pazinska odluka u sebi sadržavala mnogo nejasnoća, potrebno je bilo donijeti detaljniji i razrađeniji dokument koji bi podario novoj deklaraciji političko pravni element.¹²⁹ Privremeni pokrajinski izvršni NOO donio je 26. 9. 1943. u devet točaka sljedeće zaključke: prva točka zaključka ukida sve fašističke zakone koji su „politički, socijalno i ekonomski uništavali i odnarođivali narod“. U drugoj točki odlučeno je da će se formirati posebno povjerenstvo koje će istražiti i odlučiti o iseljavanju Talijana doseljenih „poslije 1918. sa svrhom izrabljivanja i odnarođivanja naroda. Treća točka daje Talijanima kulturnu autonomiju, četvrta ukida sva „potalijaničena prezimena, imena mjesta, sela, ulica i naziva“ kojima će se vratiti izvorni hrvatski naziv. Peta točka donosi novost da će jezik liturgije biti hrvatski, a upotreba talijanskog jezika bit će zajamčena Talijanima, dok šesta točka donosi ponovno otvaranje hrvatskih škola. U sedmoj točki pozivaju se Istrani u redove NOV-a ili se barem pomognu u skupljanju pomoći, dok se u osmoj točki poziva Istrane za pomoć obiteljima stradalih. Posljednja, deveta točka, određuje da je Privremeni pokrajinski izvršni NOO političko tijelo istarskog naroda.¹³⁰ Trebalo je proći još dva mjeseca kako bi se sjedinjenje Istre s Hrvatskom podignulo na višu razinu, tj. trebalo je priznanje AVNOJ-a što je na drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu 30. 11. 1943. i ostvareno. U drugoj točki prihvaćeno je spajanje Istre, Rijeke, Zadra i ostalih anektiranih teritorija s Hrvatskom i Jugoslavijom, a u prethodnoj točki potvrđeno je spajanje Slovenskog primorja sa Slovenijom i Jugoslavijom. U toj se odluci nigdje ne spominje Okružni NOO ili Privremeni

¹²⁶ Mario Mikolić 2003.: 119.

¹²⁷ Anton Giron 2004.: 200.

¹²⁸ Jill Irvine 1992. „Tito, Hebrang i hrvatsko pitanje, 1943.-1944.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24 (1), 21—48.: 25-29.

¹²⁹ Vinko Antić 1978.: 36.

¹³⁰ Vinko Antić 1978.:36-38.,63.

pokrajinski izvršni NOO jer su ta dva organa regionalni organi pa ih nije bilo potrebno spomenuti. ZAVNOH kao republičko tijelo bilo je sasvim dovoljno mjerodavno.¹³¹

Istra i NDH

Rimski ugovori koje je potpisao Pavelić s Mussolinijem u Rimu bili su izuzetno nepovoljni za NDH koja je ostala bez velike većine Jadranske Hrvatske. Takvo nepovoljno stanje potrajalo je sve do kapitulacije Italije. S kapitulacijom Italije pojavila se nova prilika za Pavelića i ustaše kako bi pridobili povjerenje hrvatskog naroda, no do toga nije došlo jer su se njegove želje kosile s većim, i time i znatno važnijim, planovima Nijemaca o tome što učiniti s bivšim talijanskim teritorijima nakon što Italija konačno kapitulira. Dva dana nakon kapitulacije, Pavelić proglašava poništenje Rimskih ugovora i ponovo pripojenje Dalmacije NDH s dopuštanjem Njemačke.¹³² Sigfried Kasche, veleposlanik Trećeg Reicha u NDH, spominje želje ustaških vlasti oko teritorija oduzetih spomenutim ugovorima, a želje su: Zadar i svi dalmatinski otoci, Sušak, istočna obala Istre od Raškog zaljeva preko Barbana, Pićna, Boljuna, Klane do talijansko-hrvatske granice.¹³³ Pavelić preko Kaschea šalje Hitleru telegram 13. 9. u kojem elaborira svoja potraživanja za područje istoka Istre. Pavelić navodi da su to (Istočna i Srednja Istra) čisti hrvatski prostori koji su povezani s riječkim prostorom gospodarski i prometno te da je istok Istre davno pripadao Hrvatskom Kraljevstvu u srednjem vijeku.¹³⁴ Ono što Paveliću i ustaškim vlastima nije bilo poznato je to da su Nijemci već imali planove u svezi Istre i Primorja, s već spomenutom operacijom Achse u kojoj bi Nijemci preuzeli Sjever Italije i Jadrana te osnovali dvije operacijske zone, Predalpsku zonu (*Alpenvorland*) i Zonu Jadranskog primorja (*Adriatisches Küstenland*). U potonju bi ulazili Trst, Istra, Rijeka i Primorje, a njom bi upravljao *gauleiter* Friedrich Rainer.¹³⁵ Dodatna komplikacija je i osnivanje Talijanske Socijalne Republike (*Repubblica Sociale Italiana* ili *Repubblica di Salo*) krajem rujna 1943.¹³⁶ To i potvrđuje telegram njemačkog ministra vanjskih poslova Von Ribbentropa kojeg je poslao Kascheu. Naime NDH je trebala dobiti samo Dalmaciju i teritorije oduzete Rimskim ugovorima iz 1941., a to se nije odnosilo na Istru i Rijeku i otoke. Ribbentrop se pravdao da su njemačke snage jedine koje mogu držati taj teritorij i poraziti partizane te time spriječiti Amerikance i Engleze da izvrše vojne zahvate, tj. iskrcavanje. Ribbentrop napominje Kascheu da ne pokušava ulijevati nadu ustaškim vlastima o

¹³¹ Vinko Antić 1978.:49,64.

¹³² Detaljnije u Bogdan Krizman 1983. *Ustaše i Treći Reich I.*

¹³³ Bogdan Krizman 1983.:125.

¹³⁴ Bogdan Krizman 1983.: 135.

¹³⁵ Anton Giron 2004.: 147-148.

¹³⁶ Fikreta Jelić-Butić 1977. *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.:* 272.

dobivanju spomenutih teritorija.¹³⁷ Njemačko nepovjerenje u vlasti, ali i vojne sposobnosti NDH ne čude. Krajem 1943. na tisuće domobrana prelazilo je u redove partizana, primjerice samo u Tuzli garnizon od 2 200 vojnika prešao je u redove partizana.¹³⁸ To se i vidi u telegramu generala Edmunda Glaisea von Horstenaua, zapovjednika njemačkih snaga u NDH, napisanom 24. 9.. General ističe loše stanje u domobranstvu, časničku nelojalnost ustaškom režimu koja potiče prelazak u partizane. Čak je i novoimenovani ministar oružanih snaga Navratil izrazio sumnje u ustaške vlasti. Ustaška propaganda bila je izuzetno neuspješna u pridobivanju hrvatskog naroda na svoju stranu pa je umjesto toga, poticala stanovništvo na prelazak u redove partizana.¹³⁹ S takvom slabom i neefikasnom vojnom silom jednostavno nije bilo moguće braniti teritoriji od velike strateške važnosti za Nijemce. Ako su se domobrani masovno predavali partizanskim jedinicama, kakve bi šanse imali protiv savezničkih vojski, poput britanske i američke, koje su bile znatno bolje naoružane i uvježbane s podrškom zrakoplovstva, mornarice, artiljerije i tenkova. Rezultat toga bio bi težak poraz za NDH i nastanak izuzetno opasne situacije po Nijemce. No Nijemci nisu odmah imali kontrolu nad teritorijima na Sjevernom Jadranu, snage partizana bile su izuzetno brojne i bilo je potrebno poduzeti veliki napad koji bi omogućio njemačkim snagama uništenje partizana i kontrolu nad spomenutim teritorijima. Pravu kontrolu tek su uspostavili nakon Rommelove ofenzive početkom listopada 1943. NDH nije bila jaka ni politički, a dok su trajali pregovori s Nijemcima o bivšim talijanskim teritorijima, ustaške vlasti pokušavale su pregovarati s vodstvom HSS-a, do rata najjače hrvatske stranke. Ustaše i HSS-ovci nisu se slagali oko raspodjele novih teritorija. Ivan Pernar i August Košutić, istaknuti HSS-ovci, željeli su prostor Istre u cijelosti, dok su Pavelić i Mladen Lorković odbijali. No tu je prisutan i jedan još ozbiljniji problem koji je na kraju doveo do toga da pregovori propadnu. HSS je želio maknuti ustaše s vlasti, a ustaše nikako nisu mogle zamisliti da dijele vlast s njima, NDH je imala samo jednog poglavnika i samo jedne vlasnike. HSS je, osim toga, bio također podijeljena stranka, dio njih oštro se protivio suradnji s NDH i Njemačkom.¹⁴⁰ Za Istru je bilo jasno da neće pripasti NDH, no za prostor Hrvatskog primorja još uvijek je postojala želja da postane dio NDH. 12. 10. vlak, u kojem je bilo smještena uprava za primorje na čelu s Oskarom Turinom i dr. Kamenarovićem, zaustavljen je i onemogućeno im je djelovanje. Vlasti NDH zahtijevali su da im se vrati dio Primorja jer su neki njegovi dijelovi pripadali Jugoslaviji prije potpisivanja Rimskih ugovora 1941. Odlukom 16. 10.

¹³⁷ Bogdan Krizman 1983.: 142-144.

¹³⁸ Detaljnije u Fikreta Jelić-Butić 1977.: 275.

¹³⁹ Bogdan Krizman 1983.: 154-155.

¹⁴⁰ Fikreta Jelić-Butić 1977.: 281-282., Bogdan Krizman 1983.: 134-135.

proglašen je njihov ulazak u Operacijsku zonu Jadransko primorje i jedini ustupak bila je djelomična hrvatska uprava nad Sušakom.¹⁴¹

Rommelova ofenziva

Od početka rujna do početka listopada 1943. stanje se rapidno mijenjalo na prostoru Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. U vrlo kratkom vremenu, od kapitulacije Italije do početka Rommelove ofenzive u Istri, skupio se velik broj ljudi pod oružjem, čak njih 12 000. Kada se u tu brojku doda broj novih boraca s područja Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, broj raste na 26 000 ili 30 000. Jasno je da se ove brojke mogu objasniti s prihvaćanjem stanovništva tog kraja i podrškom prema NOP-u.¹⁴² Ovako velik broj ljudi pod oružjem, skupljen u vrlo kratko vrijeme, samo potvrđuje činjenicu da Istrani vide partizane kao osloboditelje koji će im omogućiti pripajanje Hrvatskoj i Jugoslaviji. Njemačka situacija bila je nezahvalna, otprije spomenuta opasnost od novog desanta savezničkih trupa predstavljala je velik problem pa je zato bilo od velike važnosti provesti taj napad. Trebalo je brzo prodrijeti i izbaciti partizane iz novooslobođenih područja, tj. trebalo je prodrijeti u zaleđe i osigurati luke (Trst, Pulu, Rijeku i Zadar) te učvrstiti položaje. Važno je bilo i održati vezu s unutrašnjom Hrvatskom i BiH zbog zadržavanja nadzora nad ključnim željezničkim prugama i vojnim garnizonima.¹⁴³ Operacija po imenu Wolkenbruch, Rommelova ofenziva, sastojala se od triju dijelova. U prvoj etapi, od 22. 9. do 2. 10., njemačke jedinice borile bi se u Slovenskom primorju, u drugoj etapi, od 2. 10. do 14. 10., borbe se nastavljaju u Istri, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, a u posljednjoj trećoj etapi, od 12. do 15. 11., borbe bi se vodile u središnjoj Sloveniji.¹⁴⁴ Uporišne točke za napad nalazile su se u važnim lukama osvojenim za vrijeme operacije Achse – Trst, Rijeka i Pula.¹⁴⁵ Njemačke jedinice koje su bile angažirane za taj zadatak bile su uistinu impresivne. Njemačke jedinice bile su u sklopu II. SS oklopljenog korpusa koji se sastojao od I. SS tenkovske divizije *Leibstandarte Adolf Hitler*, 44. grenadirski divizije *Hoch und Deutschmeister*, ojačane 71. pješačke divizije, 24. tenkovske divizije, 162. turkestnaske divizije, oklopljene divizije Hermann Goering te pet bataljuna (II. i III. bojna 19. SS policijska pukovnija i SS bojna krških lovaca, I. bataljun I. pukovnije I. tenkovske divizije i bataljun planinskih lovaca (jägera) iz Klagenfurta) i nekoliko četa. U samom napadu sudjelovalo je preko 50 000 vojnika, više od 25 jurišnih topova i 150 tenkova te 90

¹⁴¹ Bogdan Krizman 1983.: 224-225.

¹⁴² Danilo Ribarić 1967.; Petar Kleut 1987.: *Jedanaesti korpus NOVJ.*:6.

¹⁴³ Petar Kleut 1987.:14.

¹⁴⁴ Petar Kleut 1987.:8-9.

¹⁴⁵ Danilo Ribarić 1967.:55.

protutenkovskih topova.¹⁴⁶ Nazivi njemačkih postrojbi, koje Danilo Ribarić daje u monografiji o 43. diviziji, pogrešni su jer su Nijemci namjerno izmijenili nazive jedinica, tj. divizijama su davali nazive korpusa i slično kako bi se prevario neprijatelj.¹⁴⁷ Njemačke divizije bile su izuzetno dobro uvježbane i lako su mogle izvršiti brze napade s obzirom na to da su bile motorizirane i imale su u svojim sastavu teške tenkove, među kojima je bilo i Panzerkampfwagena VI Tiger teških tenkova.¹⁴⁸ Po sastavu jedinica lako je zaključiti da su Nijemci doživljavali ovu situaciju ozbiljnom, u slučaju da se saveznici iskrcaju, a operacija čišćenja partizanskih postrojbi nije provedena, scenarij koji bi proizašao iz ovog bio bi noćna mora za Nijemce. Njemačke jedinice, smještene na sjeveru Italije, našle bi se okružene, s juga i sa sjevera, u velikom potezu opkoljena i te bi njihovim potencijalnim padom sam njemački teritorij bio izravno ugrožen. Uz to, partizanske jedinice dobile bi znatno kvalitetnije naoružanje američke proizvodnje i tako bi postali još opasnije. Protiv njih stajale su jedinice Operativnog štaba za Istru. Sve novostvorene postrojbe, koje nisu još skupile dovoljno borbenog iskustva potrebnog za uspješnu borbu protiv Nijemaca, bile su smještene u Istri. I. brigada „Vladimir Gortan“ bila je smještena na jugu Istre, tj. na relaciji Pula-Vodnjan, II. brigada nalazila se na zapadu Istre prema pravcu koji vodi u Trst, III. Brigada, stvorena dan prije napada njemačkih trupa od I. partizanskog odreda „Učka“, nalazila se na sjeveroistoku Istre, točnije na relaciji Kras-Učka-Lovran-Opatija zajedno s jednim bataljunom III. brigade 13. divizije. II. partizanski odred „Sušačko-kastvaski“ nalazio se na prometnici Rijeka-Trst i Kastavštini prema smjeru do Ilirske Bistirice.¹⁴⁹ Njemački napad bio je silovit i prejak za neiskusne istarske partizane čije su se jedinice raspale poprilično brzo. U metežu koji je izbio, zapovjednici četa i bataljuna bježali su ostavljajući svoje suborce u nadi da se vrate u Liku u svoje stare jedinice, a mnogi partizani bježali su svojim kućama gdje bi čekali da napad prestane.¹⁵⁰ II. brigada trpi napad iz smjera Trsta i raspada se pod silom njemačkih trupa te je prisiljena povući se na Učku. I. brigada napadnuta je iz smjera Pule i ona je također razbijena pa se mora povući prema Planiku i Žejanama. Sušačko-kastavski odred razbijen je i odbačen s prometnice Rijeka-Trst te u borbama pogiba njihov zapovjednik Ante Pilepić.¹⁵¹ U Žejanskoj šumi stanje je bilo poprilično teško, njemačke trupe zarobile su partizane u šumi, a partizani su brzo ostali bez hrane koja je bila konzervirana i slana te stvarala žeđ. Uz nedostatak hrane, voda je bila oskudna. U šumi je

¹⁴⁶ Tone Ferenc 1967. *Kapitulacija Italije in Narodnooslobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943.*: 380., Petar Kleut 1987.:8

¹⁴⁷ Anton Giron 2004.:211.

¹⁴⁸ Petar Kleut 1987.: 14.

¹⁴⁹ Danilo Ribarić 1969.: 54-55.

¹⁵⁰ Dušan Diminić 1986.: 44.

¹⁵¹ Danilo Ribarić 1969.: 55-57.

tekao izvor, no iz njega se nisu usudili piti jer su se bojali da nije možda otrovan, a jedini način na koji bi se utažila žeđ bio je lizanje rose s listova.¹⁵² S odbacivanjem Sušačko-kastavskog odreda, odsječena je odstupnica i onemogućeno je povlačenje u Gorski kotar, a svaki pokušaj istarskih brigada, da probije blokadu, pokazao se neuspješnim.¹⁵³ Žrtve koje su Nijemci nanijeli partizanima bile su velike. Joža Skočilić, politički komesar Operativnog štaba za Istru, iznosi broj od 2 500 poginulih, 1 244 zarobljenih i 422 interniranih partizana.¹⁵⁴ Te se brojke uzimaju kao točne, iako one nikad nisu bile provjerene.¹⁵⁵ Nakon razbijanja partizana, Nijemci su započeli s divljanjem po Istri, a mnoga sela diljem Istre spaljena su u valu nasilja njemačkih vojnika koji su bez milosti ubijali civile. Selo Kresine kod Žminja najpoznatiji je primjer njemačkog divljanja poslije Rommelove ofenzive, ono je bilo spaljeno i Nijemci su ondje ubili 58 stanovnika. Osim Kresina, masakri su vršeni u Salambatima gdje je ubijen 31 mještani, u Novoj Vasi ubijeno je 18 mještana, u Vabrigi 12, Kašteliru 17, Brgudcu 37 mještana, a uz ubojstva spaljeno je i 55 kuća.¹⁵⁶

¹⁵² Dušan Diminić 1986.: 45.

¹⁵³ Danilo Ribarić 1969.: 57.

¹⁵⁴ Danilo Ribarić 1969.: 63.

¹⁵⁵ Mario Mikolić 2003.:142.

¹⁵⁶ Ljubo Drndić 1978.: 342.

IV. Stanje u Operativnom štabu za Istru od Rommelove ofenzive do ponovnog osnutka I. istarske brigade

Težak poraz, koji su doživjele jedinice Operativnog štaba za Istru, znatno je usporio razvitak NOP-a na području Istre. Sav prijašnji rad i uspjeh, koji su postigle partijske organizacije u stvaranju jedinica NOVJ, propao je i moralo se započeti iznova sa stvaranjem partizanskih četa. Postavlja se pitanje što je to uzrokovalo takav katastrofalan poraz koji će natjerati partijsko i vojno vodstvo na ponavljanje procesa formacije partizanskih jedinica. Jedan razlog ne postoji, već je riječ o kombinaciji negativnih faktora koji su utjecali na to. Još za vrijeme Jugoslavije, o tome se razmišljalo i problematiziralo, tako da su danas ti razlozi poznati. Partizanske jedinice stvorene su u svega deset dana, tj. u deset dana 12 000 ljudi došlo je pod oružjem. Koliko god se to činilo impresivno, jer se u kratkom vremenu brzo skupio velik broj ljudi, s druge strane, one logističke, ovo je loš scenarij. Te ljude treba opremiti, obučiti ih kako koristiti i održavati oružje, oformiti jedinice i poslati u borbu kako bi dobili svoje vatreno krštenje i skupili prijeko potrebno prvo ratno iskustvo.¹⁵⁷ Jedinice su bile prevelike za prostor Istre, a sam prostor bio je nepovoljan jer je bio ograničen samo u smjeru sjevera te je bio od strateške važnosti za njemačku i partizansku stranu zbog prisustva važnih luka.¹⁵⁸ Problem je bio i u partijskom i stručnom dijelu, partijske organizacije nisu bile u stanju pratiti nagli rast broja boraca te se nisu uspjele učvrstiti unutar brigada.¹⁵⁹ Samo partijsko vodstvo komentiralo je svoje greške na sastanku 26. i 27. 10. 1943.:*“ Naše partijsko rukovodstvo nije se snašlo u novonastaloj situaciji poslije pada Italije. Digli smo narodni ustanak, ali nismo bili sposobni da ostanemo na čelu. Razvodnili smo se u masama. Nismo djelovali kao cjelina. Kroz čitavih 25 dana nismo uspjeli da se ozbiljno sastanemo i stvorimo plan rada. To je dovelo do toga da nismo imali kontrolu nad terenom tako da su na odgovorna mjesta dolazili čak ljudi protivnici našeg pokreta. Učinjeni su mnogi propusti. Gubili smo se u situacijama, potpisivali čak bonove za cipele, a politički je rad spavao. To se dijelom može opravdati time što je većina radnika bila u vojsci kao i dva člana našeg ruk. Andrić i Vlado. No ipak, to ne opravdava u potpunosti našu slabost. Trebalo je više energije i smionosti, više samoinicijative i snalaženja u tako odlučnim momentima. Nije se rukovodilo iz jednog centra, nije bilo zajedničkih stavova ni*

¹⁵⁷ Danilo Ribarić 1969.: 59-60.

¹⁵⁸ Milan Klobas 2010.:72.

¹⁵⁹ Danilo Ribarić 1969.: 60.

*direktiva. Sve te greške proizlaze uglavnom zbog naše nesposobnosti da se sastanemo.*¹⁶⁰ Euforija koja je uslijedila prilikom pada fašističke vlasti u Istri, spriječila je razborito razmišljanje i o nekakvim idejama o povlačenju novostvorenih brigada u Gorski kotar. Nije se razmišljalo što je imalo katastrofalan efekt kasnije.¹⁶¹ Unutar samih jedinica, bili su prisutni zapovjednici, politički komesari, ali je nedostajalo njihovih zamjenika te operativnih časnika.¹⁶² Partijski i stručni kadar nije bio iz Istre i imao je poteškoća u sporazumijevanju s lokalnim stanovništvom jer je dijalekt iz njihovog područja, najčešće ličkog, bio znatno drugačiji od onog s kojim se sporazumijevalo stanovništvo na području Istre. Unatoč tome svejedno su bili prihvaćeni od strane lokalnog stanovništva.¹⁶³ No opet nije bilo sve idealno, bilo je slučajeva pljačke i otuđivanja imovine zbog boraca NOV-a s područja Like, a to se može vidjeti u izvještaju sastanka Pokrajinskog NOO za Istru od 26 / 27. 10. 1943.: *„Osudujemo postupak poslatih Ličana koji su pri povlačenju pljačkali naše istarske partizane (satove, cipele, oružje, robu, novac itd). To je politički jako slabo djelovalo.*“¹⁶⁴ U najranijim fazama ustanka, talijanske postrojbe redovito su se predavale ustanicima i to je davalo ustanicima veliko samopouzdanje te poticalo kod njih želju za borbom, iako oni nisu imali praktički nikakvog iskustva u rukovanju oružjem.¹⁶⁵ No to je bilo za očekivati, fašistički protivnici praktički nisu pružali nikakav otpor, čitave postrojbe talijanske vojske predavale bi se ustaničkim skupinama što je stvaralo kod mladih boraca osjećaj nepobjedivosti. S dolaskom Nijemaca situacija se naglo mijenja na gore, za razliku od Talijana, Nijemci su željni borbe pa jedinice, koje sudjeluju u Rommelovoj ofenzivi, sastavljene su od prekaljenih boraca, a mnoge su od njih elitne postrojbe. Njemačka kombinacija oklopljenih snaga, motoriziranog pješastva i zračne potpore, pokazuju se nezaustavljivom za partizanske jedinice koje nemaju borbenog iskustva, protutenkovskih topova, a pod takvom silom mogle su vrlo lako uništiti bilo kakav otpor. Oružje kojim su partizani raspolagali nije bilo često upotrebljivo te ono nikako nije bilo u stanju uništiti najmodernije njemačke tenkove „tigrove“ jer je njihov oklop bio previše debeo, nije ga bilo moguće probiti. Slična situacija bila je prisutna i kod boraca 13. divizije.¹⁶⁶ Uz nedostatak iskustva, Operativni štab pogriješio je u planiranju i pozicioniranju jedinica: *“ 1. Opći strateški plan bio je neispravan. Rukovodilo se operacijama iz sobe. Velika snaga bačena je prema Puli*

¹⁶⁰ Dražen Vlahov „Tri izvještaja iz Istre (Jesen 1943.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, Vol. 20, No. (1976), 1976.: 36.

¹⁶¹ Dušan Diminić 1986.: 43.

¹⁶² Danilo Ribarić 1969.: 63.

¹⁶³ Milan Klobas 2010.: 104-105.

¹⁶⁴ Dražen Vlahov 1976. „Tri izvještaja iz Istre (Jesen 1943.)“.:37.

¹⁶⁵ Petar Kleut 1987: 28.

¹⁶⁶ Petar Kleut 1987.: 14-17., 26.

a zaleđe je ostalo nezaštićeno. Podcijenio se je neprijatelj i najosjetljivije mjesto, olako i bez uzrujavanja, prepušteno je jednom triestinskom bataljonu, tako da su Nijemci došli u Buzet, a da štab o tome nije ništa znao. 2. Naređeno je povlačenje pojedinih bataljona npr. Porečkog gdje se mogao dati dostojan otpor, a ostavili su na položaju bataljone koje je već teren osudio na propast. Dano je naređenje povlačenja, a uopće se nije vodilo računa o tome da je moguće da je cesta Trst—Rijeka već blokirana. Uopće O.S.¹⁶⁷ nije radila i veze su bile slabe...“¹⁶⁸ Sve u svemu, vremena za organizaciju jednostavno nije bilo dovoljno i ovakav rezultat nije mogao biti izbjegnuto.

Osnivanje partizanskih četa

Operativni štab za Istru morao se posvetiti složenom zadatku ponovnog stvaranja partizanskih jedinica i obnoviti povjerenje u KPH i tako nastaviti oružani otpor. To je svakako bio složen zadatak, nagli poraz pobudio je kod naroda defetizam i nevjericu, mnogi stanovnici nisu se usuđivali pomagati partizanima u strahu od njemačkih represalija.¹⁶⁹ Taj je strah bio i više nego opravdan jer su Nijemci bili izuzetno okrutni i nemilosrdni u suzbijanju bilo kakvog otpora. Operativni štab učinio je ozbiljnu grešku, povukao se dan prije njemačkog napada i to je među ljudima pobudilo osjećaj ogorčenosti i razočaranja u vojno vodstvo.¹⁷⁰ U samom partijskom vodstvu i Operativnom štabu, postojala su različita stajališta kako nastaviti dalje s borbom. Manjina bi čekala da se stanje popravi, a dok se to ne bi dogodilo, nikakve akcije ne bi bile poduzete. Većina je ipak bila tog mišljenja da se odmah nastavi s borbom te da se što prije stvore nove partizanske jedinice kako bi se obnovile partijske strukture.¹⁷¹ Ovaj drugi put bio je svakako teži i riskantniji, no bilo je od iznimne važnosti da se što prije formiraju partizanske čete koje bi se borile i nanijele Nijemcima gubitke i tako srušile mit o njemačkoj nepobjedivosti koji se pojavio među narodom nakon njemačkog napada.¹⁷² U izvješću stožera 13. divizije, Glavnom štabu Hrvatske (GŠH) od 5. 10. 1943., izvještava se o položaju i stanju ostataka brigada Operativnog štaba za Istru. I. brigada (ostatci) nalazi se na relaciji Buzet-Račja-Vas-Trstenica. Kod Pule, Poreča i Krnice nalaze se postrojbe od jednog bataljuna blizu svakog od spomenutih mjesta te 600 demoraliziranih i za borbu nesposobnih jedinca II. brigade. Jedinice II. brigade, ukoliko bi njemačke jedinice poduzele napad, utoliko bi morale pokrenuti

¹⁶⁷ Ovdje se misli na obavještajnu službu.

¹⁶⁸ Dražen Vlahov 1976. „Tri izvještaja iz Istre (Jesen 1943.)“.:37.

¹⁶⁹ Milan Klobas 2010.: 109.

¹⁷⁰ Dražen Vlahov 1976. „Tri izvještaja iz Istre (Jesen 1943.)“.: 37., 49.

¹⁷¹ Milan Klobas 2010.: 110.

¹⁷² Danilo Ribarić 1969.: 70.

protunapad na relaciji Klana-Kastav.¹⁷³ U studenom 1943. formirano je trinaest i jedna kastavska partizanska četa koje su trebale nastaviti borbu. Same čete sastojale su se od 15 do 30 boraca. Imale su svoje zapovjednike, političke komesare, zamjenike zapovjednika i političkog komesara te ekonome koji su bili zaduženi da vode brigu o opskrbi hranom, streljivom i smještajem u selima.¹⁷⁴ Ribarić upozorava da su podatci, o sastavu partizanskih četa, nepotpuni, a da su raspoloživi podatci formirani po sjećanjima zapovjednika Operativnog štaba Save Vukelića, političkog komesara štaba Jože Skočilića te zapovjednika četa. Zapovjednici četa često su se mijenjali i česti su slučajevi kontradikcije.¹⁷⁵ U izvještaju Operativnog štaba za Istru, od 19. 11. 1943. upućenom stožeru 13. divizije, opisano je stanje u Istri. Nijemci su uglavnom povukli većinu svojih snaga i ostavili su manje garnizone pa su pristupili naoružavanju seljaka kako bi se obranili od partizana što je usporilo priljev novih boraca. Od 5. do 18. 11. čete su vodile manje borbe s njemačkim vojnicima, karabinjerima i fašistima. Najveći uspjeh ostvaren je 10. 11. kada su kod Cerovlja borci, neimenovane čete, razoružali skupinu od 28 karabinjera, a koje su potom pustili te od karabinjera uzeli jednu tešku strojnicu i par šmajsera. 17. 11., kada su borci IX. čete kod Matulja zaskočili automobil koji je prevozio njemačke časnike, u napadu su poginula dva časnika i jedan je teško ranjen. Dan poslije, na relaciji Učka-Matulji, napadnut je jedan njemački kamion koji je eksplodirao nakon par pogodaka te je u napadu poginulo nekoliko njemačkih vojnika.¹⁷⁶ Borbe se nastavljaju i 6. 12. 1943. gdje Operativni štab za Istru ponovo donosi izvješće nadređenom štabu iz 13. divizije. Izvještava nadređene da se vojna situacija na području Istre nije puno promijenila, a da su na zapadu Istre Nijemci koncentrirali svoje snage te su s otprilike 1 000 vozila putovali iz pravca Rijeke put Trsta, što je omogućilo postavljanje zasjeda. Na jugu Istre fašisti pljačkaju po selima zbog neformiranih jedinica. Od 12. 11. do 3. 12. vođene su brojne zasjede koje polučuju uspjeh za partizanske čete.¹⁷⁷ Sada čete primaju sve veći broj boraca, a sastoje se od 50 do 60. Među njima bila je i po jedna minerska grupa od 2 do 3 borca koji bi postavljali eksplozive i onesposobljavali tračnice i ceste. Oružje koje su koristili bilo je zaplijenjeno, tako i pješačko naoružanje, koje su pohranili prije Rommelove ofenzive, i oružje zaplijenjeno iz izvršenih akcija.¹⁷⁸ Ove akcije pokazale su se veoma uspješnima, 150 njemačkih vojnika ubijeno je i ranjeno, 60 karabinjera je pušteno te je zarobljeno 5 puškostrojnica i 65 pušaka.¹⁷⁹ Podatke, koji

¹⁷³ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 20. dok 34, 129-130.

¹⁷⁴ Danilo Ribarić 1969.: 72.

¹⁷⁵ Danilo Ribarić 1969.: 71-72.

¹⁷⁶ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 21., dok 96., 363-364.

¹⁷⁷ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 22., dok 19., 82-84.

¹⁷⁸ Milan Klobas 2010.: 121.

¹⁷⁹ Petar Kleut 1987.: 27.

se nalaze u izvješćima Operativnog štaba za Istru, dostavljali su sami zapovjednici četa koji su dobivali od infiltriranih obavještajaca u željeznicama i pogrebnim poduzećima.¹⁸⁰ Veliki broj njemačkih žrtava može se pripisati njemačkom neoprezu. Naime, Nijemci su mislili da je partizanski otpor uvelike uništen i zato prometnice nisu bile redovito osigurane. Partizani su iskorištavali njihov nemar i vješto su pozicionirali svoje jedinice na mjesta povoljna za zasjedu, koristeći element iznenađenja u svojim akcijama.¹⁸¹ Ovo je rezultiralo povećanjem broja potencijalnih boraca, a do kraja 1943. Operativni štab skupio je 1 000 boraca što je davalo štabu dovoljno boraca da se posveti stvaranju većih borbenih jedinica – bataljuna.¹⁸² U akcijama se posebno iskazala I. partizanska četa koja je u devet dana, u prosincu 1943., ubila i ranila 69 njemačkih vojnika te uništila dva vlaka i četiri kamiona. Upravo zbog navedene akcije I. partizanska četa, 2. 1. 1944., dobila je od Operativnog štaba za Istru pohvalnicu za svoje uspjehe u kojoj piše da se ostale čete moraju ugledati na njih.¹⁸³

Osnivanje partizanskih bataljuna

Osnivanje partizanskih bataljuna bio je sljedeći potez u širenju i obnovi NOP-a na području Istre. Bataljuni, kao veće jedinice od četa, posjeduju puno veću udarnu moć od znatno manjih četa. Bataljuni mogu voditi borbu s njemačkim trupama iz konvoja i pojačanjem poslanim u pomoć gotovo istovremeno.¹⁸⁴ U izvješću Operativnoga štaba za Istru Glavnome štabu Hrvatske, od 10. 1. 1944., opisano je stanje na terenu u Istri. Jedinice Operativnog štaba za Istru proširile su se na gotovo cijeli prostor Istre, a jedini je neobuhvaćen dio kod Buja što dovodi do stvaranja nove čete kako bi se i taj dio obuhvatio. Čete Operativnog štaba smanjene su pa se sastoje od 15-20 boraca i podijeljene su na vodove koji imaju 10-15 boraca, a neke čete imaju i još manje desetine od 4 do 7 boraca gdje svaki vod ima svog vodnika i svaka desetina ima svog desetara. Operativni štab prihvatio se najvažnijeg zadatka – stvaranje bataljuna. I. bataljun sastoji se od III. (koja postaje I. četa), V. (koja postaje II. četa) i 12. čete (koja postaje III. četa). Zapovjedni sastav I. bataljuna sastojao se od zapovjednika Tome Čorka, političkog komesara Antona Račkog te zamjenika komesara Mihovila Marušića. I. bataljun u sastavu imao je 158 boraca naoružanih sa 126 pušaka, 8 strojnica i jedne teške strojnice. II. bataljun sastojao se od II. (koja postaje I. četa), VIII. (koja postaje II. četa) i XIII. (koja postaje III. četa) čete pod zapovjedništvom Dušana Gnjatovića i političkog komesara Ivana Golca. Ovi novostvoreni

¹⁸⁰ Danilo Ribarić 1969.: 78.

¹⁸¹ Danilo Ribarić 1969.: 78.

¹⁸² Danilo Ribarić 1969.: 79., Milan Klobas 2010.: 121.

¹⁸³ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 23., dok 3, 16., Ivan Brozina Slovan 1959.: 42.

¹⁸⁴ Danilo Ribarić 1969.: 79-80.

bataljuni nemaju još formirane stožere. II. bataljun imao je 170 boraca naoružanih s 122 puške i 12 lakih strojnica. Ostatak snaga sastojao se od I. istarske, I. kastavske te IV., VII., IX., X. i XI. čete. U sastav Operativnog štaba ušli su Srđan Uzelac, kao načelnik stožera, te Vitomir Širola Pajo, kao operativni časnik. Što se tiče ostalih pozadinskih dijelova, koji su prijeko potrebni za funkcioniranje Operativnog štaba, oni su u različitom stanju, neki već postoje i funkcioniraju, dok neki trebaju biti tek uspostavljeni. Veze su uspostavljene preko 7 punktova koji imaju svoje kurire. Veza sa Slovenskim partizanskim odredom je uspostavljena, dok veze sa XIV. i XIII. divizijom nisu uspostavljene. Intendantura se sastoji od devet članova – jednog intendanta i četiri komisije s dva člana koji se bave logistikom. Sanitetska služba još nije oformljena, u Kastvu imaju liječnika koji liječi ranjenike te u svakoj četi imaju po jednog bolničara. Slično je s informativnom službom koja još ne postoji. Štab ima neke ljude zadužene za skupljanje informacija, no cjelokupni sustav još nije uspostavljen, obavještajna služba još uvijek ne postoji. Štab planira u što skorije vrijeme uspostaviti još četiri dodatna bataljuna i potrebnih za njihovo stvaranje, jedino je što je nedostavno zapovjedni kadar te nastavni kadar koji bi držao kurseve i tako obrazovao još potrebnog kadra. Uz stvaranje bataljuna i zapovjednog kadra, Operativni štab posvetit će se jačanju veza na punktovima te stvaranju sanitetske službe na kastavskom području.¹⁸⁵ Operativni štab za Istru uputio je 10. 1. 1944. GŠH još jedno izvješće, ovaj put usredotočeno na političku situaciju u Istri. U jedinicama se može zapaziti obostrano nerazumijevanje između boraca koji su proizašli iz omladinaca i zapovjednog kadra te međusobno nerazumijevanje između samih članova zapovjednog kadra. Omladinci su pristupili u čete, a da pri tom nisu imali nikakvog vojnog iskustva, mnogi od njih nisu imali znanja i vještine u upotrebi oružja te nisu razumjeli ulogu starješina / dočasnika u svojim četama. Među onima koji su bili unaprijeđeni, bilo je pokazivanja neodgovornosti pa je štab bio dužan njih degradirati što je je poslužilo kao podsjetnik da svoje nove dužnosti shvate ozbiljno. Zapovjedni kadar bio je prestrog prema borcima, svaku grešku strogo su kažnjavali, svako oklijevanje smatrali su činom kukavičluka, a da pri tom nisu razmišljali kako zapovijedaju borcima koji nemaju iskustva u borbi i korištenju oružja. Mnogi su smatrali da se od Istrana ne mogu stvoriti dobri borci. Operativni štab će se, upravo zbog toga, pobrinuti da zapovjedni kadar djeluje poticajno na mlade i neiskusne borce, pruži borcima što više prilika da se iskažu u borbi, postanu vješti ratnici i da sam zapovjedni kadar stekne iskustva u vođenju borbi. Među zapovjednim kadrom ne bi smjelo biti sukoba, treba biti suradnje. Postoje slučajevi gdje zapovjednici četa i politički komesari međusobno ne priznaju autoritet i sukobljavaju se

¹⁸⁵ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 23., dok 36. 145-147., Ivan Brozina Slovan 1959.: 56, 59., Danilo Ribarić 1969.:79.

oko svega, a čak postoje i slučajevi gdje su u pojedinim četama zapovjednici i komesari smjenjivali jedan drugoga. No unatoč problemima, Operativni štab zadržava optimizam jer je broj akcija koji se izvodio učeterostručen i borci imaju moral, a to znači da se polako počinje skupljati iskustvo među borcima i zapovjednicima. Disciplina je još uvijek nedostatna, no kontinuiranim radom može se učvrstiti. Što se tiče dezerterstva, ono je rijetka pojava, a i kad se dogodi, vojnici se često sami vraćaju u svoje jedinice. Na pozive za mobilizaciju narod odgovara, što znači da su prihvatili NOP te štab planira pojačati svoje djelovanje kroz jači propagandni rad te kroz bolju vezu s Pokrajinskim NOO. Planira se i mobilizacija Talijana u partizane jer je ključno da NOP obuhvati i njih.¹⁸⁶ Ovakvo stanje opisano u ovim dvama izvještajima nisu neočekivana. Naime, pred Operativnim štabom nalazio se složen zadatak koji je zahtijevao da se ispočetka izgradi cijeli sustav koji bi napredovao, usavršavao se i prilagođavao situaciji na terenu. U izvještaju, podnesenom GŠH četiri dana kasnije, Operativni štab pokrenuo je formaciju novog bataljuna – IV. bataljuna. Novi bataljun sastojao se od I. (koja postaje I. četa) i IX. (koja postaje II. četa) čete te I. čete „Ivan Matešić-Cetina“. IV. četa bataljuna trebala bi biti formirana kod Muna. Zapovjedni kadar tvorili su prijašnji zapovjednici četa, Ivan Brozina Slovan (bivši zapovjednik I. partizanske čete) postao je zapovjednikom bataljuna, Svetozar Vučinić (bivši politički komesar I. čete) postao je političkim komesarom bataljuna te zamjenik političkog komesara postaje Anton Saršon, bivši politički komesar IX. Partizanske čete. Novog zapovjednika i političkog komesara I. čete i političkog komesara II. čete treba promaknuti među borcima u četi. Došlo je do promjena u sastavu II. bataljuna, novi politički komesar postao je Anton Udovičić i on je zamijenio Ivana Golca koji je poginuo u borbama na početku siječnja. Zamjenikom političkog komesara postao je Vlado Brnčić, bivši politički komesar IV. partizanske čete, a II. bataljun dobiva operativnog časnika Ivana Mladenića.¹⁸⁷ Razvoj jedinica Operativnog štaba za Istru nastavlja se osnivanjem III. partizanskog bataljuna koji je nastao spajanjem IV. (koja postaje I. četa), VII. (koja postaje II.) i X. (koja postaje III. četa) čete. Za razliku od prijašnjih formacija bataljuna, ovdje su članovi zapovjednog kadra postali bivši članovi 13. divizije. Vršitelj dužnosti zapovjednika postao je Zvonko Kukuljan, bivši zapovjednik čete unutar 13. divizije, političkim komesarom postao je Nikola Mioković, politički komesar bataljuna iz 13. divizije te zamjenikom političkog komesara postaje Ante Vrban, bivši zamjenik političkog komesara bataljuna 13. divizije.¹⁸⁸ Po naredbi GŠH 30. 1. 1944. provedena je reorganizacija jedinca unutar NOVJ. Formirane su 32.,

¹⁸⁶ Detaljnije u Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 23., dok 37. 148-155.

¹⁸⁷ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 23., dok 55., 210-211.

¹⁸⁸ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 23., dok 64., 274-275.

33., 34. i 35. divizija, ova posljednja stvorena je od Operativnog štaba za Liku. Stvorena su i dva nova korpusa, 10. korpus obuhvaćao je sve jedinice II. operativne zone sjeverozapad, sjever i područje oko Zagreba te 11. korpus, nova velika jedinica koja je obuhvaćala novostvorenu 35. diviziju, 13. diviziju koje su prešle iz sastava IV. korpusa te Operativni štab za Istru. Ovaj korpus obuhvaćao je zapadni dio Hrvatske. Operativni je štab za Istru tako promijenio treći put svoje nadređeno tijelo, od rujna 1943. do 6. 1. 1944. bio je podređen stožeru 13. divizije te od 6. 1. pa do osnutka 11. korpusa bio je podređen izravno GŠH-u. Zapovjedni kadar novostvorenog korpusa činili su zapovjednici Pavle Jakšić, bivši zapovjednik 8. divizije 4. korpusa, politički komesar Artur Turkulin, bivši politički komesar 13. divizije, Stanko Perhavec vršio je dužnost načelnika stožera, prije je vodio Operativni odsjek GŠH, Stevan Opsenica bio je postavljen za operativnog časnika, prije je obavljao dužnost načelnika Operativnog štaba za Liku te Milić Dejanović koji je bio pomoćnik načelnika stožera, a prije je bio zapovjednik kordunskog područja.¹⁸⁹ GŠH je odlučio oformiti taj korpus od jedinica koje su se brzo pojavile i potom postepeno rasle nakon talijanske kapitulacije. U trenutku formacije 11. korpusa Operativni štab za Istru imao je 1 300 boraca, a cjelokupni korpus imao je 13 360 boraca – 9 860 boraca i otprilike 3 500 boraca u stožerima jedinica.¹⁹⁰ O borbama novostvorenih bataljuna i stanju na terenu u siječnju 1944. može se pronaći u izvješću poslanom od Operativnog štaba za Istru stožeru 11. korpusa 10. 2. 1944. Štab izvještava o pojačanoj aktivnosti njemačkih trupa koje se kreću po cestama diljem Istre te o masovnim uhićenjima koja su provodile njemačke i fašističke trupe. U okolici Pule odvedeno je 600 ljudi, iz Kastva i Klane odvedeno je 1 300 ljudi, dok je na području Labina, Pićna i Pazina uhićeno 700 ljudi. U dva neimenovana sela u okolici Pule ubijeno je 50 ljudi i kuće su zapaljene. Konačan komentar štaba za izvedene akcije bio je da još uvijek ima počinjenih grešaka koje su rezultat neiskustva boraca i zapovjednog kadra, no unatoč svojem neiskustvu borci i zapovjednici jedinica pokazali su se požrtvovnim što je rezultiralo njihovim promaknućem.¹⁹¹

Borbe istarskih partizanskih jedinica u veljači i ožujku 1944.

Stanje u veljači 1944. nije se puno promijenilo od onoga u siječnju. Nijemci poduzimaju ponovo velike napore kako bi spriječili partizane u novačenju novih boraca, 6 000-7 000 ljudi prisilno je pokupljeno iz svojih sela, manji dio je naoružan i postavljen u Istri, većina je odvedena u Njemačku.¹⁹² Nijemci se nalaze u problemima, uglavnom ne poduzimaju nikakve

¹⁸⁹ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 23., dok 126., 554-558.

¹⁹⁰ Petar Kleut 1987.:36-38.

¹⁹¹ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 24., dok 42., 196-206., dok 97, 455.

¹⁹² Najvjerojatnije u koncentracijske kampove poput Dachaua pokraj Münchena.

mjere protiv rastuće partizanske aktivnosti, uglavnom se zadržavaju u svojim garnizonima koje utvrđuju bunkerima i bodljikavom žicom. U sklopu njemačkih trupa u Istri nalaze se i postrojbe sastavljene od Rusa koje su iznimno brojne (po izvješću brojnije od samih Nijemaca) i to stvara probleme jer se ti Rusi potajno pokušavaju predati i prijeći u redove partizana.¹⁹³ Aktivnost Operativnog štaba za Istru ponovo je u porastu, na početku veljače počinje reorganizacija i osnivanje udarnih bataljuna. Udarne bataljuni veći su od običnih bataljuna i imaju veću udarnu moć od njih. Ovo je važno jer će se te jedinice bolje nositi u borbi protiv njemačkih i fašističkih postrojbi te kad skupe dovoljno iskustva oni će postati jezgra za izgradnju brigada.¹⁹⁴ Po naredbi br. 18 Operativnog štaba za Istru 10. 2. 1944. konačno je formiran I. udarni bataljun. I. udarni bataljun sastojao se od po jedne čete iz I., II. i III. bataljuna koje će postati njegove I., II. i III. Zapovjedni kadar činili su Dušan Gnjatović, koji je bio njegovim zapovjednikom, Anton Rački vršio je dužnost političkog komesara, a Mario Krasnaja obnašao je dužnosti operativnog časnika i zamjenika zapovjednika. Zapovjedni kadar bio je podijeljen i u četama, u I. četi, zapovjednik je bio Ivan Paus, njegov zamjenik bio je Milan Grčanić, a politički komesar bio je Jakov Jureša. U II. četi su zapovjednike činili Petar Rabar kao zapovjednik, Ivan Kos kao njegov zamjenik te Sablić kao politički komesar. U III. četi dužnost zapovjednika obnašao je Danilo Ribarić, njegovim zamjenikom bio je Josip Kontić, a politički komesar bio je Davorin Srdoč.¹⁹⁵ Osam dana kasnije osnovan je i II. udarni bataljun (naredba Operativnog štaba za Istru br. 21). II. udarni bataljun u svojem sastavu imao je IV. partizanski bataljun i I. partizanski bataljun. Zapovjednikom bataljuna bio je Tomo Čorak, bivši zapovjednik I. bataljuna, politički komesar bio je Svetozar Vučinić, bivši politički komesar IV. bataljuna, njegov zamjenik bio je Miho Marušić, koji je prije bio zamjenik političkog komesara I. bataljuna, a operativni časnik bio je Franjo Uljanić. Zapovjedni kadar po četama sastojao se od zapovjednika, političkog komesara, i njihovih zamjenika. U I. četi zapovjednik je bio Jurica Tomljenović, njegov zamjenik bio je Srećko Princ, politički komesar bio je Milovan Blačić, a njegov zamjenik bio je Milan Černarić. U II. četi na dužnost zapovjednika postavljen je Ivan Kusturin, njega je mijenjao David Tibljaš, dok je dužnost političkog komesara čete vršio Josip Ožbolt, a njegov zamjenik bio je Slavko Kinkela. U III. četi na čelo je postavljen Ignac Bezjak, njega je mijenjao Jordan Kralj, politički komesar bio je Boris Valenčić, a njegov zamjenik bio je Dušan Simičić. Uz osnivanje II. udarnog bataljuna, osnovana je i nova XV. partizanska četa XV. Njom je zapovijedao, tj. vršio je dužnost zapovjednika Anton Peloz, a politički komesar u četi bio je

¹⁹³ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 24., dok 97, 455.

¹⁹⁴ Milan Klobas 2010.: 134.

¹⁹⁵ Danilo Ribarić 1969.: 89.

Ivan Tuhtan. Zapovjedna struktura unutar IX. Istarske partizanske čete ostaje ista.¹⁹⁶ Uz izvještaj priložen je i dokument koji evidentira brojno stanje u ljudstvu i naoružanje u veljači 1944. Operativni štab za Istru ukupno ima 1 274 borca, od toga na licu mjesta 1 238, dok je 36 na rashodu (ranjeni u borbama, na liječenju). U samom stožeru Operativnog štaba nalaze se petorica članova u vrhu¹⁹⁷, u prištapskim jedinicama ima 30 boraca, 18 u sanitetu, 11 u intendanturi. Brojno stanje podređenih jedinica je sljedeće: I. udarni bataljun ima 232 boraca, II. udarni bataljun ima 213 boraca, I. istarski partizanski bataljun ima 158 boraca (154 na licu, 4 na rashodu), II. istarski partizanski bataljun ima ukupno 170 boraca (154 na licu, 16 na rashodu), III. partizanski bataljun ima 205 ukupno (193 na licu, 12 na rashodu), IX. Istarska partizanska četa 33 borca te XV. istarska partizanska četa 12 boraca. Od naoružanja uglavnom prevladavaju puške talijanske proizvodnje, njih 908. Jugoslavenskih pušaka je 13, 171 strojnica, 1 zbrojovka, 62 talijanske puškostrojnice, 2 njemačke puškostrojnice, 11 francuskih puškostrojnica i 3 teške strojnice tipa Breda, 2 laka minobacača, 1 protutenkovska puška, 287 pištolja i 2 132 ručne bombe / granate.¹⁹⁸ O borbama koje su vodili bataljuni (uključujući udarne), od 1. do 20. 2., od 20. 2 do 20. 3. te od 20. do 31. 3., može se saznati iz triju izvješća poslanih 10. 3. te 2. i 10. 4. 1944. stožeru 11. korpusa, bataljuni pojačavaju svoju aktivnost i njihove akcije postaju sve usklađenije i njemački gubiteci rastu. Nijemci su prisiljeni mijenjati taktiku, sada osiguravaju prometnice na ključnim točkama šaljući vojnike na položaje na strateškim lokacijama. Partizani odgovaraju promjenom svoje taktike, sada izvidnica igra veliku ulogu jer točnim utvrđivanjem pozicije njemačkih položaja, partizani će znati gdje postaviti svoje čete u međuprostorima između njemačkih položaja. Kada bi se pojavile njemačke jedinice namjerno bi se propuštale patrole, koje bi prethodile konvojima, da prođu kako ne bi bilo sumnjivo, a kad bi se pojavili kamioni onda bi se otvarala vatra na njih. Druga je taktika bila točno utvrditi koje su to strateške točke na cestama koje bi Nijemci zauzeli, samo ovaj put partizani bi reagirali brže i preduhitрили bi njemačke trupe jer bi zauzeli te položaje po noći i pričekali jutro. Kad bi njemačke trupe došle na ta mjesta, neugodno bi se iznenadili partizanskom prisutnošću.¹⁹⁹ Akcije koje se izvode uglavnom se zasnivaju na zasjedama, unatoč svojim uspjesima ti bataljuni nisu još dovoljno jaki da zauzimaju garnizone i stvore

¹⁹⁶ Danilo Ribarić 1969.: 89-90.

¹⁹⁷ 29. 3. u sastav Operativnog štaba ulazi i Gojko Trbović koji će obnašati dužnost načelnika stožera Operativnog štaba za Istru i on će poslati izvještaj 2. travnja stožeru 11. korpusa jer se zapovjednik Operativnog štaba za Istru kao i ostatak stožera priprema za (ponovo) osnivanje I. brigade. Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 26., dok 6., 38-43.

¹⁹⁸ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 24., dok 98., 460-461.

¹⁹⁹ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 25., dok 27., 131-133., V., knjiga 26., dok 6., 38-43., dok 36., 160-165., Danilo Ribarić 1969.: 95-96.

slobodne teritorije u većini Istre, osim na području Krasa gdje imaju slobodan teritorij te poluslobodni teritorij gdje su bataljuni smješteni. Kako bi se ostvarili pravi slobodni teritoriji, potrebne su brigade koje mogu osvajati garnizone jer je njihova vatrena moć znatno veća.²⁰⁰ Jedan od problema koji Operativni štab ima upravo je veza među jedinicama Operativnog štaba te između stožera 11. korpusa i Operativnog štaba. To uzrokuje kašnjenje s dostavom izvješća svojim nadređenim tijelima kao što se može vidjeti u datumima kada su izvješća poslana. Za borbe u veljači poslana su u ožujku, za borbe u ožujku poslana su u travnju te izvještaji koji su podneseni ne daju točan uvid u situaciju.²⁰¹

²⁰⁰ Danilo Ribarić 1969.: 95-96.

²⁰¹ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 26., dok 36., 160-165.

V. Borbe Operativnog štaba za Istru od ponovnog osnutka I. brigade do osnivanja 43. istarske divizije

Ponovno stvaranje I. brigade „Vladimir Gortan“ i partizanskih odreda

Osnutak se I. istarske brigade „Vladimir Gortan“ prvi put odvijao krajem rujna 1943. i brigada je brzo rasla, vrlo brzo nakon nastanka (24. 9. službeno) dobila je svoj prvi zadatak koji nije bio uspješan, no barem je pružio mladim i neiskusnim borcima priliku da iskuse borbu i osjete kako je to biti pod paljbom i ostalim ratnim uvjetima. Njihov razvitak bio je naglo prekinut kada je započela Rommelova ofenziva 2. 10. 1943. Mladi i neiskusni borci brzo su popustili pod nemilosrdnim njemačkim napadom i brigada kao borbena jedinica nije više postojala, trebalo je pričekati i obnoviti partizanske jedinice te ponovo započeti s borbom protiv Nijemaca i fašista. Taj je napredak tekao postepeno, prvo su formirane čete, pa bataljuni i potom udarni bataljuni kao najjače i najiskusnije jedinice Operativnog štaba za Istru. Te su jedinice vršile diverzije i zasjede te su nanosile teške gubitke njemačkim postrojbama u Istri. Svaka od tih akcija davala je borcima i zapovjednom kadru znanje i iskustvo što je omogućilo Operativnom štabu da se posveti stvaranju jačih jedinica. GŠH dopustio je sredinom ožujka 1944. Operativnom štabu za Istru da započne s formacijom I. brigade, no ne bez određenih uvjeta. Kako se ne bi dogodilo kao u rujnu 1943., kada se osnivanje brigada odvijalo prebrzo, bez vođenja računa nisu imali dovoljno stručnog i zapovjednog kadra potrebnog za vođenje tih novostvorenih jedinica, GŠH je tražio da se uz brigadu formiraju novi bataljuni i partizanski odredi te da njihovi brojevi ne smiju prelaziti više od 400 boraca kako ne bi „ogoljeli teren“, tj. onemogućili primjenu partizanske taktike.²⁰² I. brigada osnovana je 1. 4. 1944., a I. partizanski odred „Učka“ nema u potpunosti definiran datum nastanka, na dan formacije I. brigade usmeno je priopćeno da se započinje s formacijom odreda, a on je najvjerojatnije formiran 6. 4.²⁰³ Na taj je dan (1. 4.) na Učki održana i konferencija USAOH-a, saveza omladinaca Hrvatske na kojoj su održali govore Savo Vukelić i zapovjednik brigade Vitomir Širola Pajo, čiji je govor bio kratak i u njemu je obećao da će brigada biti vrijedna imena osobe čije ime nosi – Vladimira Gortana. Taj dan je uistinu bio značajan jer je među narodom odjeknula vijest da „Istra opet ima svoju brigadu.“²⁰⁴ Naredba o formiranju brigade i odreda uslijedila je kasnije, 10. 4. 1944.

²⁰² Milan Klobas 2010.: 137-138.

²⁰³ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 26., dok 35., 155-159., Milan Klobas 2010.:165.

²⁰⁴ Vladimir Kolar 1968, *Istarska svitanja, Prva Istarska Narodnooslobodilačka Brigada „Vladimir Gortan“*.:45.

kada je poslan dokument u stožer 11. korpusa. I. brigada „Vladimir Gortan“ sastojala se od I. i II. udarnog bataljuna i dijela III. bataljuna. U njezinom zapovjedništvu bili su: Vitomir Širola Pajo kao zapovjednik brigade, prijašnji operativni časnik Operativnog štaba, Josip Matas Andrić postao je politički komesar brigade, prije je bio članom Oblasnog komiteta za Istru pri KPH-u, Boro Sušanjan kao operativni časnik, Anton Rački postaje zamjenik političkog komesara, prije je vršio dužnost političkog komesara I. udarnog bataljuna, te Anton Saršon ulazi u stožer brigade kao časnik pri stožeru, prije je bio zamjenik političkog komesara u I. udarnom bataljunu. Operativni štab namjerno je postavio ove ljude na čelo brigade jer su vjerovali da oni imaju hrabrosti, vještine i odlučnosti u izvršavanju zadataka, posebno je važno da je baš Pajo postavljen kao zapovjednik brigade jer je on imao najviše iskustva dok je služio u Operativnom štabu kao operativni časnik.

U zapovjedništvima bataljuna I. brigade bili su postavljeni sljedeći borci: zapovjednik I. bataljuna I. brigade postaje Danilo Ribarić, prijašnji zapovjednik III. čete III. bataljuna, politički komesar bataljuna postaje Josip Ožbolt, prijašnji politički komesar II. čete II. udarnog bataljuna, njegov zamjenik postaje Davor Srdoč, prijašnji komesar III. čete II. udarnog bataljuna, operativni časnik ostaje Mario Krasnaja Maganja.

U II. udarnom bataljunu I. brigade sastav stožera ostaje isti. U zapovjednom kadru III. bataljuna I. brigade nalaze se Ante Vrban kao politički komesar, koji je prije bio zamjenikom političkog komesara istog bataljuna, i njegov zamjenik Milovan Blečić, prijašnji politički komesar I. čete II. udarnog bataljuna.

U sastav I. partizanskog odreda „Učka“ ušli su II. partizanski bataljun, ostatak III. partizanskog bataljuna i IX., XV. i XVI. četa, od ovih jedinica formirat će se četiri bataljuna. Zapovjedni kadar I. partizanskog odreda sastojao se od zapovjednika Ivana Brozine Slovana, prijašnjeg zapovjednika II. partizanskog bataljuna, politički komesar postao je Danijel Kovačević, operativni časnik odreda postao je Dušan Gnjatović, prijašnji zapovjednik I. udarnog partizanskog bataljuna. Slična situacija kao u I. brigadi bila je u ovom odredu, naime i ovdje je postavljen hrabri i iskusni zapovjednik koji je posjedovao dobre vojničke vještine i iskusan politički komesar koji je bio članom Okružnog komiteta u Puli, a prije je imao iskustva kao zamjenik komesara u slovenskim bataljunu. Ovaj sastav još uvijek nije imao zajedničkog iskustva u borbi i treba tek utvrditi kako će se nositi u toj situaciji, no Operativni štab smatra da ovaj sastav ima, kao i stožer I. brigade, dovoljno sposobne ljude koji će se dokazati.²⁰⁵

²⁰⁵ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 26., dok 35, 155-159., dok 42, 189-195.

Na čelo I. udarnog bataljuna I. partizanskog odreda dolazi Milan Klobas, prijašnji zapovjednik čete, političkim komesarom postaje Dušan Simičić, prijašnji je politički komesar čete njegov zamjenik Anton Jenkel.

Zapovjednikom I. bataljuna postaje Ivan Mladenović, bivši operativni časnik II. partizanskog bataljuna, dužnost političkog komesara bataljuna obnaša Jakob Kolić, bivši je politički komesar I. čete I. udarnog bataljuna Alfonz Šumberac, a za operativnog časnika postavljen je Rudi Matošić, bivši zapovjednik čete.

Za zapovjednika II. bataljuna I. partizanskog odreda postavljen je Tihomir Saršon, bivši zapovjednik čete, za političkog komesara II. bataljuna I. partizanskog odreda postavljen je Vlade Jakšić, prijašnji komesar IX. čete, za njegovog zamjenika postavljen je Anton Kiršić, a operativni časnik postaje Josip Pavlić.

U III. bataljunu I. partizanskog odreda zapovjednikom je imenovan Ivan Kusturin koji je prije obnašao dužnost zapovjednika čete u II. udarnom bataljunu, na mjesto političkog komesara postavljen je Anton Udovičić, bivši politički komesar II. partizanskog bataljuna, njegovim zamjenikom imenovan je Anton Franković, a operativni časnik postaje Vincenzo Brnčić koji je prije obnašao dužnost zapovjednika čete u III. bataljunu.²⁰⁶

Proces formacije nastavljen je s formiranjem II. „Porečko-pulskog“ partizanskog odreda 11. 4. 1944. premda je naredba o formaciji došla četiri dana kasnije. Ovaj je odred poseban jer će on po prvi put u svom sastavu imati i jedan talijanski bataljun uz dva hrvatska. Riječ je naravno o talijanskom bataljunu „Pino Budicin“. Sastav ovog odreda sastojao se od triju bataljuna, I. bataljun II. partizanskog odreda sastojao se od triju četa I., III. i VI. čete I. istarskog partizanskog bataljuna, II. bataljun II. partizanskog odreda sadržavao je u sebi II., V. i VII. četvu I. istarskog partizanskog bataljuna i III. bataljun „Pino Budicin“ II. partizanskog odreda imao je u svom sastavu I., II. i III. talijansku četvu I. istarskog partizanskog bataljuna. Zapovjedništvo II. partizanskog odreda sastojalo se od: zapovjednika Vinka Brnčića, bivšeg zapovjednika I. istarskog bataljuna, političkog komesara Ivana Defrančeskija, također iz I. bataljuna u kojem je obavljao istu dužnost, operativnog časnika Borisa Sigajeva, bivšeg zapovjednika VII. čete I. istarskog partizanskog bataljuna te Josipa Ličana, časnika pri stožeru koji je prije vršio dužnost političkog komesara V. čete I. istarskog partizanskog bataljuna. Za Brnčića Operativni štab smatra da ima odlike zapovjednika, odlučnost, hrabrost i inicijativu te slično misle i o političkom komesaru za kojeg smatraju da je sposoban i odlučan. Operativni časnik je posebno

²⁰⁶ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 26., dok 35, 155-159., dok 42, 189-195.

zanimljiv, on nije iz Hrvatske ili bilo kojeg drugog kraja Jugoslavije, već dolazi iz Sovjetskog Saveza. Sigajev se istaknuo kao poručnik u redovima Crvene armije gdje se pokazao hrabrim, odlučnim i vještim vojnikom.

Uz zapovjedni kadar odreda, imenovani su i članovi zapovjednog kadra u bataljunima II. odreda. U I. bataljunu II. partizanskog odreda zapovjednički čin nosio je Mate Radetić, prijašnji operativni časnik I. istarskog partizanskog bataljuna, drugi po redu bio je politički komesar Stanko Pavletić koji je obnašao funkciju političkog komesara II. čete I. istarskog partizanskog bataljuna, njegov zamjenik bio je Ivan Roce, bivši politički komesar u VI. četi u istom bataljunu. Operativni časnik bio je Aman Zumagazev, bivši zapovjednik I. čete I. istarskog partizanskog bataljuna.

U II. bataljunu II. partizanskog odreda dužnost zapovjednika vršio je Ive Medančić, koji je prije zapovijedao II. četom I. istarskog partizanskog bataljuna. Politički komesar u odredu bio je Ivan Blažina, bivši zamjenik političkog komesara I. istarskog partizanskog bataljuna, a njegov zamjenik bio je Josip Bančić koji je obnašao funkciju političkog komesara u XI. četi u I. istarskom partizanskom bataljunu. Na poziciju operativnog časnika postavljen je Marko Šikić koji je prije zapovijedao V. četom u I. istarskom partizanskom bataljunu.

III. bataljunom II. partizanskog odreda zapovijedao je Giuseppe Alizzi koji je bio bivši poručnik u talijanskoj vojsci. Alizzi je bio rodom sa Sicilije i on se kao jedan od mnogih talijanskih vojnika pridružio partizanima u rujnu 1943. Drugi po redu bio je politički komesar Luciano Simetti koji je prije bio politički komesar I. talijanske čete. Zamjenik političkog komesara bio je Antonio Burato, a operativni časnik bio je Antonio Abba, prijašnji zamjenik zapovjednika I. talijanske čete.²⁰⁷

Operativni štab za Istru uglavnom se držao svih uvjeta koje je postavio GŠH, osim ograničenja broja boraca. I. brigada ima oko 683 boraca, skoro 700 te oba partizanska odreda imaju preko 500 boraca, tako da razlika u brojnosti između jedinica nije velika.²⁰⁸ Stanje je u Operativnom štabu puno bolje od posljednjeg izvještaja stožeru 11. korpusa, s formiranjem većih jedinica omogućeno je bolje i centraliziranije upravljanja tim jedincima, za razliku od prijašnjeg stanja kad je Operativni štab imao pod svojim zapovjedništvom mnoštvo četa, bataljuna i udarnih bataljuna koji su bili raštrkani po Istri i prometnici Rijeka-Trst. Odnosi

²⁰⁷ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 26., dok 42, 189-195., dok 63, 287-289., Giacomo Scotti, Luciano Giuricin 1979. *Crvena zvijezda na kapi nam sja Borbeni put talijanskog- bataljona »Pino Budicin«i Talijana Istre i Rijeke u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije.*:51.

²⁰⁸ Milan Klobas 2010.: 138.

između stožera bataljuna i boraca, također su se popravili u odnosu na prošli izvještaj. Ako je bilo nedostataka, poput familijarnosti ili nepovjerenja starijih i iskusnijih boraca u odnosu na mlađe i neiskusnije, oni su bili otklonjeni na vrijeme. Odnosi između stožera bataljuna i stožera brigada i odreda, također funkcioniraju dobro što je dobar znak s obzirom da prije 1. 4. nije bilo većih jedinica od udarnih bataljuna. Uvođenjem većih jedinica uvijek je postojala mogućnost sukoba i nepovjerenja između viših i nižih stožera. Stožeri brigade i odreda ostvarili su autoritet nad nižim bataljunskim stožerima, a nepravilnosti između njih Operativni štab nije primijetio, no vrijeme promatranja bilo je kratkotrajno. Kontakt između članova stožera Operativnog štaba i stožera bataljuna, brigada i odreda održavaju se redovito i to je veoma važno jer to omogućuje izmjenu informacija i bolje prenošenje uputa podređenim jedinicama. Operativni štab je organizirao nastavu za vodnike i desetare. One su se izvodile po planu od 1. 3. te su se održavale kad se nisu izvodile akcije. Uz nastavu za dočasnički kadar, organizirani su i tečajevi za specijaliste, tj. za minere koji se pokazuju ključnim u akcijama. Što se tiče discipline i morala među borcima, prevladava dobar moral i oni su željni borbe. Izvješće Operativnog štaba oko učinkovitosti u borbi uglavnom se odnosi na borbe u ožujku, nema rezultata borbi koje su vodile brigade i odredi, oni će biti prikazani u drugom izvješću. Od nedostataka koje Operativni štab navodi, uglavnom se odnose na neiskustvo boraca i zapovjednog kadra. Operativni štab smatra kako je važno raditi na sinkronizaciji u izvođenju akcija te treba pripaziti da se zauzmu točne pozicije jer borci znaju griješiti u zauzimanju krivih kota. Štab javlja da je uspostavljen sanitet i sastoji se od jedne bolnice i tri ambulante. Lijekova ima dovoljno i zdravstveno stanje boraca dobro se odražava jer uz sanitet, ishrana je redovita i adekvatna. Štab ne smatra zadovoljavajućim informativnu i kontraobavještajnu službu. Za prvu smatra da će se tek razviti postepeno kako raste moć Štaba, a za drugu je očekivano da je nezadovoljan s obzirom na to da je kontraobavještajna služba kasno uspostavljena, pa rezultati izostaju.²⁰⁹

Talijani u redovima partizana

Talijani su od samih početaka bili uključeni u NOP, od prvih jedinica sastavljenih od Talijana bio je bataljun „Garibaldi“, sastavljen od 180 boraca koji su ušli u sastav II. Sušačko-kastavskog odreda te Rovinjski bataljun kojim je zapovijedao Mario Cherin. Obje jedinice bile su uništene u borbama s Nijemcima za vrijeme Rommelove ofenzive.²¹⁰ Broj talijanskih boraca bio je rijedak u odnosu na Hrvate jer su mnogi Talijani smatrali da je NOP nacionalistički pokret Slavena. Mnogi nisu mogli zamisliti da se Istra nađe izvan granica Italije, no s dolaskom

²⁰⁹ Detaljnije u Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 26, dok 42, 189-193.

²¹⁰ Danilo Ribarić 1969.:108.

Nijemaca u Istru mnogi Talijani polako se počinju pridruživati partizanima.²¹¹ Najozbiljnija konkurencija KPH-u, u regrutaciji boraca talijanske nacionalnosti u Istri, bio je CLN (*Comitato di liberazione nazionale* – Odbor za oslobođenje naroda) CLN bio je skup stranaka koji se kretao od demokršćana, liberala, komunista, socijalista i ostalih stranaka. Njihov je zadatak bio borba protiv nacista demokratskim putem.²¹² Naravno da su imali ozbiljne nedostatke jer u Istri nisu imali nikakvu vojsku i njihov prostor djelovanja bio je ograničen samo na gradove gdje je imao utjecaja na građanske krugove. Pri kraju rata počeli su se osipati zbog straha da komunisti ne preuzmu primat u koaliciji. Početak predizborne kampanje stvarao je razdor jer je svaka stranka htjela prikupiti što više glasova. Srećom za KPH njihova unutarnja nesloga i ograničenost djelovanja nisu predstavljali ozbiljnu opasnost, a Talijani ako su htjeli boriti protiv njemačke okupacije, NOVJ je bio jedini izbor pa je zato KPH uživala monopol na oružani otpor u Istri.²¹³ Od Talijana koji su se istaknuli poslije Rommelove ofenzive najvažniji su borci Pino Budicin, Augusto Ferri kao i Matteo Benussi Cio, prozvan „Istarskim Ilijom Gromovnikom“ koji će kasnije postati narodni heroj. Nijemci nisu oklijevali ubijati svoje neprijatelje, bili oni Hrvati ili Talijani. To se lako može potvrditi ubojstvom Pina Budicina i Augusta Ferrija jer su obojica uhvaćeni i mučeni na području Rovinjštine gdje tamo u mukama, a njihova smrt ima odjeka među istarskim Talijanima.²¹⁴ Mjesec dana kasnije, nakon njihovog ubojstva, nastat će partizanska četa sastavljena od 45 talijanskih boraca iz Rovinja, Bala i Vodnjana pod zapovjedništvom Gioacchina Juga i političkog komesara Lucina Simettija. Oni će vršiti brojne diverzije po Istri što će dovesti do velike popularnosti među narodom. Mnogi će Talijani pristupiti u njihove redove i četa će 4. 4. prerasti u bataljun od 120 boraca.²¹⁵

Napad I. brigade na Lupoglav

Stožer Operativnog štaba za Istru održao je sastanak 4. 4. 1944. sa stožerima I. brigade i I. partizanskog odreda. Na tom sastanku I. brigada dobiva borbeni zadatak u kojem mora napasti Lupoglav, dok će se I. partizanski odred premjestiti na relaciju Šušnjeвица-Pazin i tako će zaštititi I. brigadu od mogućih protunapada iz smjera Labina. Smisao napada I. brigade na Lupoglav bio je da se Nijemcima pokaže kako su partizanske jedinice jače nego prije i da će demonstracijom moći primorati Nijemce na zaustavljanje represalije i pljačke po istarskim selima.²¹⁶ Uz to Lupoglav ima važnu ulogu u željezničkom prometu u Istri jer se tamo nalaze

²¹¹ Mario Mikolić 2003.: 252-253.

²¹² Mario Mikolić 2003.:253.

²¹³ Mario Mikolić 2003.:330, 332.

²¹⁴ Danilo Ribarić 1969.:108-109.

²¹⁵ Danilo Ribarić 1969.:109.

²¹⁶ Milan Klobas 2010.: 143-144.

sjecišta za pruge na prometnici Trst-Pula, ali i sjecište svih važnih cesta koje spajaju gradove u Srednjoj, Sjevernoj, Sjeverozapadnoj Istri te ceste koja vodi preko Učke u Rijeku.²¹⁷ Zbog svoje važnosti Lupoglav je bio branjen s jednim utvrđenim garnizonom u kojemu se nalazilo 100 fašista i 20 karabinjera.²¹⁸ Napad je određen za 5. 4. i cjelokupna brigada sudjelovat će u napadu, a dužnosti svakog bataljuna su sljedeće: I. bataljun osiguravat će desno krilo u pravcu Buzeta od mogućih protunapada te će jedna četa minirati prugu. II. bataljun osigurava lijevo krilo od mogućih protunapada u pravcu Pazina, dok će III. bataljun izvesti napad na sam garnizon. Napad nije bio u konačnici uspješan, III. bataljun dobro se borio, nanio je teške gubitke fašističkom garnizonu. U napadu je poginulo 35 fašista, a njih 20 bilo je ranjeno te su uništena 3 bunkera, vojarna i stanica, a sve to zbog preciznih pogodaka protutenkovskog topa zvanog „Jurina“. Borci III. bataljuna uspjeli su zauzeti nakratko željezničku stanicu, no to nije dugo potrajalo. I. bataljun pokazao se uspješnim, a njihovi eksplozivi, koje su postavili na prugu, uništili su jedan njemački vlak naoružan teškim strojnicama (ispod samog vlaka eksplodirao je postavljeni eksploziv). U jurišu, koji su poduzeli borci, ubijeno je 35 vojnika, dok je broj ranjenih nepoznat. II. bataljun pokazao se kao slaba karika, njima je nedostajalo upornosti i oni nisu dovoljno dobro osigurali lijevi bok, što je natjeralo I. brigadu na povlačenje.²¹⁹ Njemački i fašistički gubitci bili su teški, 80 njih je ubijeno, 30 je bilo ranjeno, a 15 zarobljeno. Uz teške gubitke, borci I. brigade zarobili su 22 puške, 3 teške strojnice, jednu puškostrojnicu i na tisuće komada streljiva. Gubitci koje su pretrpjeli borci I. brigade bili su znatno manji, 4 poginula i 15 ranjenih, među poginulima je operativni časnik III. bataljuna Josip Ivančić. O poduzetom napadu pročulo se diljem Istre što je unijelo dodatan nemir u njemačke redove.²²⁰ Nakon akcije kod Lupoglava, brigada se povlači na prostor prometnice Rijeka-Trst kako bi ometali promet i komunikacije jer je tamošnji teren idealan za postavljanje zasjeda. I. brigada vrši brojne zasjede od 7. do 30. 4. u kojima nanosi velike gubitke njemačkim trupama te čini veliku štetu na prometnici.²²¹ Uz I. brigadu velike probleme stvaraju i brze akcije obaju partizanskih odreda i to tjera Nijemce da 25. 4. poduzmu velik napad usmjeren protiv jedinica Operativnog štaba za Istru. Operativni je štab za Istru na vrijeme otkrio veliko grupiranje njemačkih trupa u blizini i nije se dao iznenaditi. Brzo je dao premjestiti svoje snage, stožer se premjestio na Gumance, dok su se jedinice I. brigade i I. partizanskog odreda premjestile na područje sjeverno od Rijeke. Jedinice II. partizanskog odreda ostale u Središnjoj Istri i prema

²¹⁷ Ivan Brozina Slovan 1959.: 94-95.

²¹⁸ Ivan Brozina Slovan 1959.: 95.

²¹⁹ Ivan Brozina Slovan 1959.: 96-97., Danilo Ribarić 1969.: 102.

²²⁰ Danilo Ribarić 1969.: 102-103.

²²¹ Danilo Ribarić 1969.: 103-104.

uputstvima štaba izbjegavali izravnu borbu s njemačkim trupama.²²² Njemački napad trajao je do početka svibnja i pokazao se potpuno neuspješnim, niti jedna jedinica Operativnog štaba za Istru nije bila uništena, a njemačke su trupe započele sa serijom pljački i paleža po selima na sjeveroistoku Istre. Najpoznatiji i najtragičniji događaj među njima svakako je pokolj koji su počinile njemačke trupe u selu Lipa. U tom strašnom događaju 30. 4. 1944., frustrirane neuspjehom, njemačke jedinice masakriraju cjelokupno stanovništvo, njih 263 pobijeno je bez milosti, bez obzira na dob ili spol, te uz pokolj, selo je srušeno sa zemljom. Pokolj u Lipi definitivno pripada jednom od najvećih pokolja u povijesti Hrvatske i Europe u Drugom svjetskom ratu. Sličan događaj dogodio se u Čehoslovačkoj 1942. kada su njemačke trupe pobile odraslo muško stanovništvo u Lidicama, selu u blizini Praga, dok su žene i djecu poslali u koncentracijske kampove za odmazdu za ubojstvo poglavara Njemačke sigurnosne službe Reinhardta Heydricha. Brutalnost koju su Nijemci iskazali na području Istre samo je stvarala jaču želju naroda da se odupre njihovoj okupaciji. Nijemci su mislili da će zavladata mir i stabilnost ako zastraše ljude pljačkom, paležom, ubojstvima ili prisilnim odvođenjem u koncentracijske kampove, no umjesto toga dobili su suprotan učinak.²²³

Borbe jedinica Operativnog štaba za Istru u svibnju i lipnju 1944.

Početak svibnja bio je izuzetno težak za narod u Istri koji je bio žrtva njemačke pljačke, paleža i masakra kakvi su učinjeni u selu Lipa. I. brigada „Vladimir Gortan“ i I. partizanski odred „Učka“, po naredbi Operativnog štaba za Istru, vratili su se u Istru. I. brigada imala je posebno nezgodnu situaciju, morali su preživjeti njemački napad koji je pokrenut iz Ilirske Bistrice kako bi se uništila brigada. Nijemci su bombardirali Klanu i time započinje njemački napad. Brigada se povlači na Snježnik i započinje s protunapadima na Nijemce koji nemaju dovoljno snage da unište brigadu jer su oslabljeni njihovim protunapadima. Jedan je od najrazornijih napada uzrokovao 100 mrtvih i ranjenih kod Ilirske Bistrice zbog napada na vlak. Frustrirani neuspjehom Nijemci pljačkaju Vele i Male Mune te otimaju 208 goveda i 625 ovaca.²²⁴ Brigada i stožer Operativnog štaba povlače se na Nanos 7 / 8. 5., a polovicom svibnja ponovo se vraćaju u Istru gdje započinju sa zasjedama. 17. 5. 1944., u napadu na kolonu na prometnici Rijeka-Trst, poginuo je jedan njemački general. Zato sljedeći dan Nijemci šalju veliku kolonu od 50 kamiona i nešto oklopljenih automobila na I. brigadu kako bi osvetili smrt

²²² Petar Kleut 1987.: 122-123.

²²³ Danilo Ribarić 1969.: 117., Petar Kleut 1987.: 123., „Pokolj u selu Lipa“, Hrvatski povijesni portal (<https://povijest.net/2018/?p=1904>), pregledano 25. 5. 2021.

²²⁴ Danilo Ribarić 1969.: 95-96., Petar Kleut 1987.: 168.

generala. U borbama koje su trajale satima, I. brigada povlači se na Čićariju.²²⁵ Promijenila se vojno pozadinska struktura, prijašnjih sedam lokalnih punktova spojeni su u tri zapovjedna područja: Buzet, Pazin i Pula.²²⁶ Na početku lipnja I. brigada seli se na područje Srednje Istre i tu započinju s velikim zadatkom – stvaranjem slobodnog teritorija.²²⁷ Prvi zadatak bio je napad na garnizone u Pićnu i Gračišću. U napadu će sudjelovati II. i III. udarni bataljun I. brigade, a zadatci su delegirani na sljedeći način: II. bataljun ima veoma složen zadatak, on će napasti oba garnizona. Jedna četa napast će Pićan, druga će napasti Gračišće, dok će treća osiguravati od mogućeg protunapada iz smjera Žminja kod Marinjaša. II. udarni bataljun će, uz svoje jedinice, imati i vatrenu podršku artiljerije, u napadu na Gračišće sudjelovat će minobacači, dok će u napadu na Pićan sudjelovati i minobacač i protutenkovski top „Jurina“. III. udarni bataljun u potpunosti će pokrivati čete II. udarnog bataljuna od protunapada iz smjera Pazina. Na njima leži velika odgovornost jer oni nikako ne smiju popustiti u držanju linije obrane, u suprotnom će se oba bataljuna morati povući. Napad je, prema planu, započeo u tri ujutro 11. 6. 1944. Garnizon iz Gračišća dugo se opirao borcima II. bataljuna, svi pozivi na predaju bili su odbijeni, pa čak i nakon pada pićanskog garnizona. Borbe su se zato otegnule do dva sata poslijepodne i borci II. bataljuna pokušali su što prije natjerati garnizon na predaju. Pokušavaju nagovoriti lokalnog župnika iz Gračišća da pregovara sa zapovjednikom garnizona o predaji. Svećenik odbija sudjelovati izravno u pregovorima, no pristaje napisati pismo na talijanskom jeziku u kojem poziva zapovjednika garnizona na predaju. Kad je stigla artiljerija, dodijeljena četi koja je sudjelovala u napadu na Pićan, partizani su pripremili zapovjedniku garnizona da će upotrijebiti top. Tek nakon što je uvidio da nema drugog izbora, zapovjednik garnizona u Gračišću, odlučuje se na predaju. III. bataljun odradio je odličan posao u obrani od protunapada, no u njihovom sektoru dogodila se nesreća. Naime, jedna žena putovala je s pogrebnim kolima u Gračišće i aktivirala je minu koju su postavili mineri III. bataljuna. U eksploziji je stradao magarac koji je vukao kola, a žena je srećom prošla s lakšim ozljedama.²²⁸ I. bataljun kasnio je četiri dana i nije stigao sudjelovati u napadu na Pićan i Gračišće, tek dolazi 11. 6. što mu daje vremena da sudjeluje u napadima na sljedeća dva garnizona – ona u Šumberu i Sv. Nedjelji. Po naredbi od 12. 6. 1944. I. bataljun borit će se s jednom četom protiv garnizona u Šumberu, dok će s dvije čete voditi napad na garnizon u Sv. Nedjelji. Za potrebe napada dodijeljen im je teški minobacač i protutenkovski top. Jedna četa II. udarnog bataljuna poslužit će kao rezerva u

²²⁵ Danilo Ribarić 1969.: 121.

²²⁶ Petar Kleut 1987.: 169.

²²⁷ Pajo je nazvao lipanjske operacije „Naš raštelamenat“. Milan Klobas 2010.: 150.

²²⁸ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 28., dok 103., 529-531., Ivan Brozina Slovan 1959.: 138-139., 143-145.

napadu na Šumber, dok će druga osiguravati bok I. bataljunu držeći liniju na relaciji Cerovlje-Pazin. III. udarni bataljun imat će isti zadatak kao i u prošlom napadu, s dvije čete naoružane teškom strojnicom osiguravat će I. bataljun od protunapada s istoka Istre tako da drži liniju na relaciji Sv. Nedjelja-Vinež. I ovdje, kao i u prošlom okršaju, III. bataljun ne smije nikako popustiti u držanju linije. Borbe za Sv. Nedjelju bile su žestoke, partizani su bacili oko 800 ručnih granata/bombi u sat vremena te uz vatrenu podršku, koju im je pružao protutenkovski top, uspjeli su nanijeti veliku štetu garnizonu, pola zgrade bilo je srušeno. Unatoč načinjenoj šteti, fašistički i karabinjerski bataljun izdržavao je napade, no jedan odlučni juriš pokazao se prejakim za talijanske branitelje i garnizon pada u ruke boraca I. bataljuna.²²⁹ U borbama za Pićan i Gračišće zarobljeno je 40-50 karabinjera, a njih 20 nažalost je streljano, dok je ostatak poslan natrag u Italiju. Stradalo je 11 karabinjera, a njih 12 bilo je ranjeno u borbama. Dva dana kasnije, u borbama za Šumber i Sv. Nedjelju, zarobljeno je 74 karabinjera i fašista, njih 24 je streljano. Petorica su prešla u redove I. bataljuna, devetorica su poslana u 13. diviziju, ostatak je poslan natrag u Italiju.²³⁰ Borbe u Srednjoj Istri pokazale su se iznimno uspješnima. Osvajanjem četiriju garnizona stvoren je slobodni teritorij u srcu Istre, što će imati veliki odjek među narodom koji s oduševljenjem prihvaća partizane. Za uspjeh postignut u borbama u Središnjoj Istri I. brigada dobila je pohvalu od Operativnog štaba za Istru za „*smjelost, hrabrost i odlučnost, neograničenu odanost Narodnooslobodilačkoj borbi i mržnju prema svim neprijateljima slobode našeg naroda, uništavajući neprijatelja u njegovim uporištima.*“ Posebno je istaknut omladinski III. bataljun „Ante Vrban“ zbog nanošenja teških gubitaka njemačkim trupama od 69 poginula i 71 ranjenog vojnika te uz III. bataljun pohvaljen je i zapovjedni kadar za „*umješno rukovođenje svojim jedinicama*“. Oba se ističu kao primjer na koji bi se trebali ugledati ostali borci i zapovjednici u drugim jedinicama Operativnog štaba za Istru.²³¹ 25. 6. 1944. I. brigada i I. partizanski odred napadaju garnizon Štrmac u blizini Labina, no do borbe nije došlo jer se cjelokupna posada garnizona povukla u Podlabin. 4 dana kasnije I. brigada dobiva naredbu za napad na garnizone u Oprtlju i Gradini. Datum za napad određen je za 30. 6. u četiri sata ujutro. U napadu će sudjelovati I. brigada s trima bataljunima i pratećom četom bez I. bataljuna te će se uz njih boriti i jedna četa iz II. partizanskog odreda. Protiv njih stajala su dva garnizona, prvi garnizon u Gradini imao je 16 fašista iz elitnog Mussolinijevog M bataljuna smještenih u trokatnicu, drugi garnizon u Oprtlju bio je veći i on se sastojao od 90

²²⁹ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 28., dok 104., 532-534., Ivan Brozina Slovan 1959.: 148-149.

²³⁰ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 28., dok 103. 529-531., dok 104., 532-534., Ivan Brozina Slovan 1959.: 149.

²³¹ Zbornik dokumenata NOR, V. knjiga 28., dok 61, 283-284.

fašista smještenih u dvjema zgradama. Teren je, na kojem su se borili, bio izuzetno nepovoljan za napadače jer je bio izrazito brdovit i slabo pošumljen što je značilo otežano kretanje. Smanjen je zaklon te je pogled s gornjih katova garnizona davao dobar pregled stanja na terenu i omogućavao je preciznu paljbu iz povišenog prostora. Oko garnizona smješteni su bunkereri koji povećavaju obrambenu moć branitelja. Garnizoni koji su smješteni su na strateškim pozicijama povezani cestama važni su za brz dolazak pojačanja iz okolnih garnizona. Borbe za garnizon bile su izuzetno žestoke, fašistička posada pružala je žilav otpor borcima. U borbama za Gradine, fašistički garnizon borio se protiv boraca III. čete IV. bataljuna U borbama za oprtaljski garnizon sudjelovala je I. četa IV. bataljuna i oni su uspjeli nakon četiri sata uzeti dio zgrade. Borba za oprtaljski garnizon odužila se jer se podignula magla, pa je gađanje iz protutenkovskog topa „Jurine“ bilo znatno otežano. No unatoč otežanim uvjetima, „Jurina“ je uspjela plasirati nekoliko hitaca u prozor. Hitci u prozor nisu bili dovoljni jer je za zauzimanje garnizona bilo potrebno upotrijebiti teže naoružanje, a isto brigada nije posjedovala i zato je morala odustati od napada. I. četa nije održavala veze sa stožerom brigade pa je stanje bilo teško za pratiti. III. udarni bataljun, koji je obavljao odličan posao u osiguravanju od protunapada u prijašnjim borbama, ovdje nije bio uspješan jer je propustio oba jaka protunapada poslana iz pravca Trsta i Pazina na Oprtalj, praktički bez borbe. U napadu je zarobljeno 12 fašista, dvije puškostrojnice, 16 pušaka, 4 lovačke puške, 1 jedan laki minobacač, 2 pištolja, oko 3 000 komada streljiva za pješačko naoružanje, 80 bombi za minobacač i 100 ručnih granata. Uz oružje, zarobljena je i veća količina strojnog ulja i 800 kg nafte. Partizanske žrtve bile su tri poginula borca, među njima jedan komesar čete, i 7 lakše ranjenih boraca. Ova borba bila je test za novoformirani IV. Bataljun, a prema ocjeni Operativnog štaba njene čete dobro su se držale u borbi. Glavni krivac za ovaj neuspjeh ipak je III. udarni bataljun koji je propustio održavati obrambenu liniju na relaciji Motovun-Oprtalj.²³²

Ponovno osnivanje II. brigade

Uz borbe, koje su vodili borci I. brigade na području Istre u redovima Operativnog štaba za Istru, događa se velika promjena. Ponovno je osnovana II. brigada. Po naredbi br. 40. od 11. 6. 1944. brigada je osnovana i dodijeljeni su joj zapovjednici pa je uz brigadu osnovana I. riječka četa. II. brigada sastojala se od I. udarnog bataljuna koji je prešao u redove novostvorene II. brigade iz I. brigade gdje je bio također nosio oznaku I. bataljuna. II bataljun, koji je prije

²³² O borbama za Oprtalj i Gradine može se pronaći u izvještaju podnesenom stožeru 11. korpusa. Sam dokument je oštećen i neki dijelovi nisu vidljivi. Oštećenja nisu toliko ozbiljna i dokument je čitljiv. Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 29., dok 25., 145-148., Ivan Brozina Slovan 1959.: 159-161.

svog ulaska u redove II. brigade bio novoformirani V. bataljun, te III. Bataljuna, koji je prije osnivanja brigade bio I. bataljun I. partizanskog odreda „Učka“. Formiran je IV. talijanski bataljun I. brigade, a on je zapravo bataljun „Pino Budicin“ koji su premjestili iz II. partizanskog odreda.

Zapovjedni kadar II. brigade sastojao se od sljedećih boraca: na mjesto zapovjednika postavljen je Ivan Brozina Slovan, bivši zapovjednik I. partizanskog odreda „Učka“, njegov zamjenik bio je Danilo Ribarić, prijašnji zapovjednik I. udarnog bataljuna, na mjestu političkog komesara postavljen je Ivan Matas, politički komesar u I. brigadi, njegov zamjenik bio je Andrija Tus. Na mjesto obavještajnog časnika postavljen je Anton Saršon koji je, prije ulaska u redove II. brigade, obavljao istu dužnost u redovima I. brigade. Za referenta saniteta postavili su dr. Gajetana Blečića, prijašnjeg referenta saniteta iz I. brigade, dok je na mjesto intendanta brigade imenovan Joso Vršić koji je prije zapovijedao vojno-pozadinskom stanicom Područja Pula.

U I. brigadi došlo je do promjena u zapovjednom kadru. Danijel Kovačević postao je novi politički komesar brigade, prije je obnašao istu dužnost u I. partizanskom odredu. Dužnost obavještajnog časnika obnašao je Vlado Brnčić, prijašnji zamjenik političkog komesara V. bataljuna, informativni časnik postao je Boris Šugajev – Halilović, prijašnji operativni časnik II. partizanskog odreda. Referent saniteta postao je Ćiro Raner kojeg su unaprijedili s prijašnje pozicije referenta saniteta pri stožeru Operativnog štaba, a intendantom brigade imenovan je Josip Juričić Toma. U II. udarnom bataljunu novi politički komesar postao je Josip Daus, a on je prije bio politički komesar u tehničkoj četi u istoj brigadi. Dolazi i do degradacije dvaju političkih komesara: zamjenik političkog komesara I. bataljuna I. brigade Anton Jenkel, smijenjen je sa svoje pozicije i ostavljen je na raspolaganju stožeru I. brigade, dok je politički komesar I. bataljuna Dušan Simičić, degradiran i postaje zamjenik političkog komesara III. udarnog bataljuna I. brigade. S formacijom IV. bataljuna imenovan je zapovjedni kadar u toj postrojbi, Oskar Turilli postao je zapovjednik bataljuna, Luciano Simetti postavljen je na poziciju političkog komesara bataljuna, njegov zamjenik postao je Benito Turčinović, prijašnji politički komesar čete te je na mjesto operativnog časnika postavljen Bruno Tomini.

Politički komesar I. partizanskog odreda postaje Ivan Defrančeski koji je premješten iz II. partizanskog odreda, njegov zamjenik postao je Dušan Jardas, a na mjesto referenta saniteta postavljen je dr. Galzini.

S premještanjem brojnih članova zapovjedništva II. „Porečko-pulskog“ partizanskog odreda Operativni štab za Istru imenovao je nove članove zapovjednog kadra za taj odreda, a jedan od njih je Anton Udovičić kao novi vršitelj dužnosti političkog komesara, bivši politički komesar III. bataljuna I. partizanskog odreda.²³³

Borbe jedinica Operativnog štaba za Istru u srpnju i kolovozu 1944.

Krajem se lipnja 1944. pojačava koncentracija njemačkih postrojbi na Istarskom poluotoku što primorava I. brigadu da se povuče na prostor Krasa, a potom i na prostor Kastavštine gdje će po zapovijedi Operativnog štaba izvesti napad na Klanu. Klana je bila garnizon koji se nalazio na brdovitom području s dobrom utvrdom. Posada koja je branila garnizon, sastojala se od 40 njemačkih vojnika i 80 Rupnikovih domobrana/bjelogardejaca koji su, unatoč maloj brojnosti, bili itekako dobro naoružani s minobacačima i teškim strojnicama smještenim u 10 bunkera i jednoj vojarni.²³⁴ Pozicija Klane nalazila se na strateški važnoj lokaciji, tko kontrolira Klanu, ima kontrolu nad prometnicom Rijeka-Trst koja je od iznimne važnosti za Nijemce. Sukladno tome, u blizini Klane bio je smješten velik broj njemačkih vojnika od kojih 5 000-8 000 u Rijeci i okolici, 300-500 u Ilirskoj Bistrici, 40-50 uz prugu na Kastavštini. Ovaj napad u konačnici izuzetno je rizičan, iako se na prvi pogled to tako ne čini. Posada od 120 vojnika, koji brane samu Klanu nije velika, no velik broj vojnika smještenih u obližnjim gradovima čini situaciju izuzetno opasnom za napadače jer je njemačkim postrojbama u blizini itekako važno da obrane protočnost prometa na relaciji Rijeka-Trst.²³⁵ Za napad angažirana je cijela I. brigada zajedno s pratećom četom te uz jedinice I. brigade, sudjelovat će i III. bataljun II. brigade. Zadatci su podijeljeni na sljedeći način: I. udarni bataljun vršit će osiguranje od protunapada i pokrivati položaje na cesti Rijeka-Klana na prostoru Mavroščina-Voišće. Na tom prostoru postaviti će mine te će s jednom četom kod Marčelja postaviti strojnicu. II. udarni bataljun ima identičnu zadaću, njihov zadatak je da pokrivaju položaje na cesti Klana-Jušići kod mjesta Breze i Ružići te s jednom četom postavljenom na križanju cesta, iz smjera Šklanice-Breze-Klane-Jušića, treba odsjeći odstupnicu vojnicima iz Klane. III. udarni bataljun ima najzahtjevniji zadatak jer će baš taj bataljun izvršiti izravan napad na garnizon s dvjema četama i jednom četom u rezervi gdje će imati podršku od 2 protutenkovska topa i teška minobacača. IV. bataljun pokrivat će III. bataljun od protunapada iz smjera Jelšana i Rupa na pozicijama iznad Lipe i Lisca, a važno je da preoraju cestu. I

²³³ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 28., dok 44., 196-198., Danilo Ribarić 1969.: 131.

²³⁴ Danilo Ribarić 1969.: 137-138.

²³⁵ Danilo Ribarić 1969.: 137-138.

konačno, III. bataljun II. brigade ima istu zadaću, samo što mora pokrivati od napada iz smjera Ilirske Bistrice na pozicijama kod Zabiča te također moraju razrovati cestu. Posebno se upozorava bataljune koji osiguravaju od protunapada da čvrsto brane sve prilaze do Klane te najvažnije, napominju III. udarnom bataljunu da napadaju brzo i odlučno.²³⁶ Napad je krenuo izvrsno, Nijemci i bjelogardejci potisnuti su iz nekoliko bunkera, no kako III. udarni bataljun napreduje, tako se pojačava paljba iz ostalih bunkera koji polako počinju usporavati napad. Strateška važnost klanskog garnizona primorava njemačke postrojbe u blizini na brzu reakciju i pod njihovim protunapadima, I. brigada primorana je na povlačenje jer bi u suprotnom pretrpjela ozbiljne gubitke. Zanimljivo je bilo da je jedan od talijanskih partizana, dan prije napada, pobjegao iz bataljuna i dojavio Nijemcima o imanentnom napadu partizana na Klanu. I. brigada ozbiljno je podcijenila obrambene sposobnosti klanskog garnizona koji se pokazao tvrdim orahom za napadače. Osiguranje je bilo postavljeno ravnomjerno što se u ovom slučaju pokazalo lošim jer je kod Marčelja bio najjači njemački protunapad. Otpor koji je pružio I. udarni bataljun nije bio u stanju zaustaviti taj napad te brigada nije imala rezerve u napadu.²³⁷ Dva topa boraca I. brigade, prozvana „Franina“ i Jurina²³⁸, bili su malog kalibra, svega 45 mm²³⁹ pa u napadima na takva utvrđena mjesta nisu imali veliku razornu moć kakvu bi imali topovi većeg kalibra. Premda su se iskazali u borbama za garnizone u Središnjoj Istri, kada je bilo od presudne važnosti da napad bude izvršen brzo, njihov mali kalibar nije pružao tu udarnu moć. Kako bi efikasnije rušili bunkere, bilo je potrebno posjedovati topove i haubice kalibra većeg od 100 mm, no posjedovanje takvih topova izuzetno je zahtjevno za partizanske jedinice koje nemaju nikakvu mehanizaciju potrebnu za vuču i opskrbu teže artiljerije. Nešto takvo znatno bi usporavalo njihovo napredovanje ili povlačenje po zahtjevnom brdovitom ili planinskom terenu kakav je prevladavao na prostoru Istre, Kastavštine i Primorja. Sredinom srpnja I. brigada povlači se na prostor zapadnih padina Učke gdje će krajem srpnja (točnije 23. 7.) napasti na garnizon u Mošćeničkoj Dragi. Taj garnizon imao je samo 60 fašista i karabinjera, no sam garnizon nalazio se na zahtjevnom terenu, dobro smješten i izuzetno teško pristupačan napadačima. Uz zahtjevan teren, sam garnizon nalazi se okružen većim garnizonima u blizini

²³⁶ Ivan Brozina Slovan 1959.: 162-163., Danilo Ribarić 1969.: 137-138.

²³⁷ Ivan Brozina Slovan 1959.: 164., Danilo Ribarić 1969.: 137-138.

²³⁸ Likovi Jurine i Franine po kojima su nazvana dva topa I. brigade predstavljala su dvojicu staraca koji su komentirali suvremene političke događaje. Prvi put su se pojavili u *Našoj slozi* još u 1871. gdje su se pojavljivali u rubrici sve do ukinuća lista po fašističkim naredbama. Ponovo se pojavljuju u *Glasu Istre* i zanimljivo je da su prilozi u kojima su se pojavljivali bili pisani isključivo na istarskoj čakavštini kako bi bili razumljivi većini Istrana s obzirom da je hrvatski književni jezik poprilično različit od čakavskih (i kajkavskih) dijalekata, a književni jezik nisu imali prilike naučiti. *Štampa u NOB, Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar*, Smiljka Mateljan Radovanović (ur.) 1983.: 15.

²³⁹ Milan Klobas 2010.: 150.

od kojih su najveći onaj u Rijeci-Opatiji od 7 000 vojnika, zatim onaj u Lovranu od 150 vojnika te onaj na Učki od 60 do 70 vojnika. Prema planu I. udarni bataljun s jednom četom napada izravno garnizon, druga četa osigurat će napad od protunapada iz smjera Pule na poziciji Vozilići-Plomin, dok će treća četa ostati u rezervi te u napadu mogu računati na potporu jednog protutenkovskog topa i teškog minobacača. II. udarni bataljun ima važan zadatak blokiranja garnizona na Učki i pod svaku cijenu mora to učiniti. III. i IV. bataljun imaju isti zadatak, samo što moraju braniti položaje na relaciji Lovran-Mošćenička Draga te moraju prekopati i minirati cestu. Kao i I. udarni bataljun, dobivaju jedan teški minobacač i jednu protutenkovsku pušku. Slično kao u napadu na Klanu, stožer I. brigade napominje da je važno da četa koja napada garnizon napadne s velikom odlučnošću. U ovom napadu sudjelovao je i sam zapovjednik brigade Vitomir Širola Pajo. Ovaj slučaj pokazuje koliko je važno imati hrabrog i požrtvovnog zapovjednika. Pajo je uvidio da garnizon odolijeva napadima i odlučio je osobno izvesti jednu diverziju na garnizon koja bi olakšala četi I. bataljuna da izvrši napad. Pajo se popeo na vrh garnizona i izlio je kanistar benzina po garnizonu te ga je potom zapalio kako bi izazvao požar koji bi primorao fašističke i karabinjerske branitelje na izlazak iz garnizona. No to se nije dogodilo jer su se Talijani odbili predati i većina ih je poginula u požaru. No prije nego što se požar razbuktao, borci čete I. bataljuna pokušali su izvesti jedan posljednji juriš na garnizon u nadi da će konačno slomiti otpor branitelja. Juriš nije uspio i Pajo se ponovo osobno angažirao, riskirajući svoj život u izvlačenju ranjenih boraca. Osiguranje je ovaj put bilo na razini jer su pokušaji protunapada bili neuspješni. Pojačanje iz Lovrana dopustio je prijelaz vojničkim kamionima, brodovima i motornim čamcem. Paljba partizana bila je precizna i onemogućila je iskrcavanje njemačkih postrojbi.²⁴⁰ Borba za Mošćeničku Dragu primjer je borbe u kojoj su obje strane iskazale veliku hrabrost. Zapovjednik brigade osobno se uključio u borbe riskirajući svoj život i izvodeći opasne diverzije. U slučaju njegove pogibije, situacija za I. brigadu bila bi opasna jer pogibija zapovjednika u borbi može dovesti do urušavanja jedinica. No tu treba, osim Pajine hrabrosti, istaknuti i požrtvovnost talijanskih branitelja. Oni su unatoč požaru, nastavili braniti položaje, iako su se mogli predati partizanima i vjerojatno spasiti svoje živote, ali to su odbili i platili svojim životima.

II. brigada na početku srpnja (8. 7.) napada garnizon u Grožnjanu koji je bio sastavljen od fašista. Napad na garnizon predvodila je jedna četa, dok je ostatak brigade pokrivao od mogućih protunapada. Jedan od problema s kojim se brigada morala nositi bio je neispravan

²⁴⁰ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 31., dok 15, 68., Ivan Brozina Slovan 1959.: 165-167., Danilo Ribarić 1969.: 137-138.

minobacač koji nije imao nišanske sprave, pa je precizna paljba bila nemoguća. Unatoč nedostatku nišanskih sprava, minobacač je svejedno sudjelovao u napadu te je postigao nekoliko razornih pogodaka što je narušilo fašistički moral. Fašisti su se nastavili boriti odbijajući napade 6 sati. Cijelo su se vrijeme nadali da će im netko priskočiti u pomoć, no kad su uvidjeli da do toga neće doći, odlučili su se predati. Nakon te bitke, zavladao je velika panika među fašistima pa mnogi bježe napuštajući svoje garnizone u Bujama, što omogućuje prodor partizanima u Novigrad i Umag. Njihov prodor donio im je 300 novih boraca.²⁴¹ II. brigada nastavlja se boriti na području Bujištine sve do kraja srpnja kada se seli na područje Krasa zbog njemačkog protunapada. Od 24. do 26. 7. sudjeluje na konferenciji AFŽ (Antifašističkog fronta žena) gdje će čuvati konferenciju. Tamo će njihov omladinski bataljun (III. bataljun) dobiti ime po Olgi Ban. U čuvanju konferencije bili su uspješni pa je jedna četa uspjela zarobiti 38 vojnika, 32 puške i 6 puškostrojnika.²⁴²

O djelovanju dvaju partizanskih odreda može se reći da su uspješno obavljali svoje zadatke. Izvedene su mnoge zasljeđe i diverzije u kojima stradavaju njemački vojnici, uništeni su brojni kamioni, lokomotive, vagoni, željezničke pruge, telefonski stupovi i dalekovodi kako bi se ometala komunikacija. Zasljeđe i diverzije također su vršili i bataljuni brigada između većih akcija.²⁴³ Operativni štab nije u potpunosti zadovoljan s djelovanjem jedinica i iznosi mnoge primjedbe poput problema oko velikih razlika u borbenoj moći, od bataljuna do bataljuna. Naime, neki bataljuni bacaju se previše požrtvovno u borbe s jačim neprijateljem, dok se neki prebrzo povlače iz borbe ili se prebrzo raspadaju. Slaba komunikacija i koordinacija među bataljunima pri izvođenju akcija također su bili problemi. Ovo se uglavnom odnosi na jedinice partizanskih odreda, premda su i bataljuni I. brigade počinili slične greške u borbama za Oprtalj jer nisu održavali vezu sa stožerom brigade. Bio je to problem na kojem se mora raditi. Problem su bile i pripreme akcija jer su se slabo pripremale, a često su ovisile i o pukoj sreći. Borci odreda i brigada moraju biti štedljiviji u potrošnji streljiva jer ga previše troše u akcijama pa moraju popraviti svoje ciljanje. Naravno, ove primjedbe uglavnom se odnose na odrede²⁴⁴ jer su oni mnogo manje kompaktne jedinice od brigada koje imaju puno više kohezije među svojim jedinicama. Brigade puno lakše mogu razvijati svoje borbene mogućnosti, no

²⁴¹ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 31., dok 15, 61., Danilo Ribarić 1969.: 138.

²⁴² Petar Kleut 1987.: 235-236.

²⁴³ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 31., dok 15, 58-72.

²⁴⁴ Odgovornost za nešto slabiju efikasnost snosi Operativni štab za Istru jer su većinu svog vremena poklanjali na razvoj brigada tako da je slabija koordinacija među jedinicama odreda očekivana. Milan Klobas 2010.: 177.

naravno ni one nisu imune na greške.²⁴⁵ Partizanski odredi djeluju slično kao prijašnje čete, njihovi bataljuni raspršeni su po Istri i ponekad djeluju koordinirano. Njihovi se zadatci uglavnom sastoje od zasjeda i diverzija ili prepada na garnizone, a bilo kakve akcije poput zauzimanja garnizona prepušteno je brigadama.²⁴⁶ Naravno da ove primjedbe djeluju na prvi pogled kao da je stanje u Operativnom štabu za Istru loše, no to nije tako. Naime, krajem srpnja kada je ovo izvješće dostavljeno²⁴⁷ stožeru 11. korpusa, Operativni štab za Istru počeo je s ubrzanim formiranjem novih jedinica. Nove čete, od kojih bi se kasnije formirali bataljuni, sastavljene su od Talijana i time se nastavlja širenje NOB-a među istarskim Talijanima. Samo mjesec dana prije, formirana je II. brigada te Operativni štab planira formirati, od I. partizanskog odreda, III. brigadu. Osim formacija jedinica, radi se na širenju kursova za časnike, političke komesare i borce. Radi se i na jačanju saniteta i ostalih odjela unutar Operativnog štaba. Sve se spomenute pripreme vrše zbog konačnog cilja, formacije divizije.²⁴⁸

Na početku kolovoza 1944. I. brigada prelazi s područja Učke na područje Istočne Istre, točnije Labinštine, gdje će započeti s velikom akcijom. Pokušat će zauzeti niz garnizona na istoku i stvoriti slobodni teritoriji. 3. 8. 1944. cijela I. brigada, osim jedne čete II. udarnog bataljuna, izvest će napad na garnizone u Raši, Podlabinu, Krapnju u Rapcu. Garnizon u Raši bio je najveći, on se sastojao od 120 njemačkih vojnika i fašista koji su bili dobro naoružani s teškim strojnicama, minobacačima i jednim topom. Nakon raškog, drugi najveći garnizon bio je onaj u Rapcu. Taj garnizon imao je oko 70 njemačkih vojnika i fašista naoružanih teškim strojnicama, a uz strojnice imali su još i protutenkovski top, protuavionsku strojnicu i motorni čamac. Ostala dva garnizona bili su slične veličine. Podlabinski je imao 27 njemačkih vojnika i 9 fašista naoružanih teškim strojnicama, jednim teškim minobacačem i jednim topom, a onaj u Krapnju imao je 30 fašista i njemačkih vojnika.²⁴⁹ Ovi garnizoni dobro su naoružani jer se baš na istoku Istre, u Raši i Labinu, vadio ugljen koji je bio prijeko potreban sada njemačkom ratnom stroju. Nijemci nisu nikako propustili organizirati obrambeni sustav koji bi štitio tako važan resurs.²⁵⁰ Nakon uništenja ta četiri garnizona, plan je predviđao da se borbe nastave i osvoje još tri garnizona u Vlaškoj, Štalijama i Bršicama. Ovi garnizoni imali su znatno manje vojnika od onih u Rapcu ili Raši. Manje od 30 vojnika bilo je smješteno u svakom od tri

²⁴⁵ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 29., dok 77, 436-463.

²⁴⁶ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 29., dok 77. 436-463., Milan Klobas 2010.: 164-165.

²⁴⁷ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 29., dok 77. 436-463.

²⁴⁸ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 29., dok 77. 463-463.

²⁴⁹ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 31., dok 24.

²⁵⁰ Danilo Ribarić 1969.: 139.

garnizona.²⁵¹ Svaki bataljun dobio je svoje dužnosti, I. udarni bataljun dobio je zadatak da mora štiti II. i III. udarni bataljun od protunapada iz smjera Pule, a njihovi položaji nalazili su se u Barbanu. Uz osiguranje od protunapada, moraju i minirati cestu Pula-Labin te s jednim vodom moraju uništiti njemačke trupe na mostu na Raši i končano sam most. II. udarni bataljun mora s jednom četom napasti garnizon u Podlabinu, a u naredbi stoji napomena njihovim borcima da moraju napasti taj garnizon brzo i odlučno kako bi spriječili povlačenje vojnika u Rašu. Ostale čete stoje u rezervi spremne za napad ako od njih zahtjeva zapovjedništvo brigade. Lekcija koju naučili iz napada na Klanu je ta da uvijek mora biti rezerve. III. udarni bataljun ima ključnu ulogu u ovoj operaciji, s dvije čete mora napasti garnizon u Raši te s preostalom mora napasti onaj u Rapcu. Njima, kao i četi iz II. udarnog bataljuna, napomenuto je da napadnu brzo i silovito. IV. bataljun ima zadaću sličnu kao I. udarni bataljun, oni moraju spriječiti protunapade iz Središnje Istre, točnije na križanju cesta koje vode iz Pićna, Šumbera i Kršana te moraju minirati cestu. Njihovi položaji nalaze se kod Plomina. Početak borbe bio je u 5 sati ujutro. Jedinice koje napadaju dobivaju i kanistre s benzinom koje će upotrijebiti za paljenje garnizona. Također po naredbi, odnosno po zauzeću garnizona, odmah moraju poslati kurira u stožer brigade. Stožer brigade strogo zabranjuje palež i pljačku na budućem novooslobođenom teritoriju kako ne bi svojim lošim primjerom ukaljali ugled svoje jedinice i NOP-a. Sukladno tome zapovjednici bataljuna dužni su održavati disciplinu, a svako kršenje stavlja odgovornost na zapovjednike. Od samog početka, borbe za garnizone bile su izuzetno žestoke. Prvi je garnizon koji pada onaj u Krapnju, a ostatak vojnika bježi u rudnik. I. četa III. bataljuna borila se u Rapcu protiv garnizona i pojačanja poslanih sa Cresa i Rijeke. Pojačanje se sastojalo od 9 motornih čamaca u noćnim satima precizne paljbe koja otežava iskrcavanje Nijemaca, ali njemački protunapad usporava napredovanje boraca I. čete III. bataljuna. Napad na Podlabin u samom početku bio je vrlo uspješan, uništena su tri bunkera i grad je bio pred padom. Pokušalo se pregovorima olakšati zauzimanje garnizona, no njemački zapovjednik odbio se predati i zato su borci I. čete II. bataljuna pokušali izvršiti juriš koji se na kraju pokazao najuspješnijim. U 9 sati ujutro sljedećeg dana, stiglo je pojačanje iz Pule. Njemačke snage brojale su 40 kamiona s vojnicima, 3 tenka i 4 oklopljena automobila. Borbe su trajale ukupno 4 sata, a jedinice I. bataljuna morale su se povući preko Raše nakon što je pristigao napad iz smjera Žminja. Njemački protunapad bio je previše jak za jedinice I. bataljuna koje nikako nisu mogle izdržati paljbu njemačke artiljerije. Najveći propust definitivno je učinio IV. Bataljun jer je njihov komesar odlučio da nije pametno pucati po koloni koja je pristigla iz Pazina preko Pićna i Sv.

²⁵¹ Ivan Brozina Slovan 1959.: 167-168.

Nedjelje u pomoć napadnutom garnizonom u Podlabinu. Smatrao je da će pretrpjeti prevelike žrtve. Dolazak te kolone natjerao je borce II. udarnog bataljuna na brzo povlačenje po nepredviđenoj ruti. Borbe su konačno prestale u večernjim satima. Žrtve koje su pretrpjeli borci I. brigade bile su visoki, u I. bataljunu bilo je 8 mrtvih i 21 ranjeni borac, u III. bataljunu 2 mrtva i 3 ranjena borca te u II. bataljunu 3 mrtva i 4 ranjena borca. Naravno, žrtve koje su pretrpjeli Nijemci i fašisti bile su višestruko veće, čak 207 mrtvih i ranjenih vojnika te je, uz velik broj mrtvih i ranjenih, zarobljeno 2 njemačka vojnika i 2 fašista. Operativni štab u izvješću hvali I. bataljon zbog svojeg dobrog držanja u borbama protiv znatno nadmoćnijeg neprijatelja te hvali i III. četu III. bataljuna zbog juriša na garnizon u Krapnju. Operativni štab najviše kritizira bataljune zbog velike potrošnje streljiva u borbi gdje s pravom kritizira IV. bataljun, a poglavito njegovog komesara (Simettija) zbog neodlučnosti koja je na kraju onemogućila I. brigadi da uspije u svom naumu.²⁵² Ovaj napad pokazao se kao pretjerano ambicioznim i prema rezultatima možemo vidjeti da su čelnici Operativnog štaba i I. brigade podcijenili svoje neprijatelje. Nedostatak teškog naoružanja znatno je usporavao prodor boraca I. brigade jer su ti garnizoni bili dobro utvrđeni i spremni za napade.²⁵³ Trebali su računati da je ovo izuzetno bitan dio Istre za Nijemce i da će Nijemci pod svaku cijenu nastojati da ga zadrže pod svojom kontrolom. Protunapadi koji su poduzeti bili su prejak i za borce te su čak bili poslani iz udaljenih područja, poput Rijeke i Cresa. Zbog toga se lako može zaključiti koliko je zapravo istočna obala Istre važna Nijemcima. U slučaju da je napad uspio, Nijemci bi se našli u ozbiljnim problemima. Slobodni teritorij, uz središte Istre, uključivao bi i njezinu istočnu obalu i to bi uzrokovalo ozbiljne probleme u opskrbi njemačkog ratnog stroja čime bi izgubili dotok ugljena koji je ključan energent za pokretanje industrije. Uz veliku gospodarsku štetu, Južna Istra, a pogotovo Pula, našla bi se pod pojačanim pritiskom partizana. 7. 8. dogodio se ponovni napad na Podlabin koji je dao iste rezultate kao i prvi, pa se I. brigada povlači na Učku.²⁵⁴

U kolovozu 1944. Operativni štab za Istru sastojao se od ukupno 3 521 boraca²⁵⁵, časnika i dočasnika, od toga sam stožer i njegove jedinice imale su ukupno 359 članova. I. brigada „Vladimir Gortan“ bila je najveća postrojba s ukupno 1 176 boraca, druga po redu je II. brigada s 782 boraca, I. partizanski odred „Učka“ ima nešto manje boraca od II. brigade, tj.

²⁵² Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 31., dok 24., 117-120.

²⁵³ Ivan Brozina Slovan 1959.: 174.

²⁵⁴ Danilo Ribarić 1969.: 140.

²⁵⁵ Klobas ističe broj 3528 boraca u Operativnom štabu u kolovozu te ako bi se uračunali i borci iz vojno-pozadinskih organizacija kojih je bilo 1500, brigada bi brojala 5028 boraca ukupno. Ovi brojevi upućuju na to da je situacija povoljna za stvaranje divizije. Milan Klobas 2010.: 261.

ima ih 715 te na kraju II. Porečko-pulski“ odred ima 489 boraca.²⁵⁶ Nacionalni je sastav boraca Operativnog štaba poprilično homogen. Hrvati čine većinu među borcima i zapovjednim kadrom (2 532 boraca i 532 člana zapovjednog kadra), Talijani su druga najbrojnija etnička skupina, 112 članova zapovjednog kadra i 311 boraca,²⁵⁷ zatim 22 Slovenca, zastupljena pola u zapovjednom kadru i borcima, 9 Srba u zapovjednom kadru i 1 borac. Ostali borci pripadaju ruskoj, crnogorskoj ili pak francuskoj narodnosti, a zanimljivo je da nema boraca mađarske, češke, njemačke ili židovske narodnosti. Među borcima i zapovjednicima prevladavaju seljaci, zatim nešto manje zastupljeni su radnici. Ove dvije skupine čine većinu u socijalnom sastavu u Operativnom štabu, a ostali pripadaju obrtnicima, sitnim trgovcima, a najmanje ima vojnih lica, intelektualaca i srednjoškolaca.²⁵⁸ Borci Operativnog štaba naoružani su sa: 2 186 pušaka, 285 šmajsera (odnosi se na automate), 152 puškostrojnice, 33 teške strojnice, 9 lakših minobacača, 4 teških minobacača, 440 pištolja, 6 088 ručnih granata, 1 protutenkovske puške, 1 avionske strojnice, 2 pješačka (riječ je zapravo o protutenkovskim topovima Jurini i Franini) topa i 140 eksploziva.²⁵⁹

II. brigada djelovala je na području Srednje Istre, točnije na području Buzeštine, kasnije Pazinštine, gdje su izvodili manje akcije. Nakon borbi na Pazinštini, brigada se vraća na područje Krasa gdje su zatekli mučan prizor. Cijela sela bila su spaljena i opljačkana zbog njemačkih trupa, a stanovništvo koje je obitavalo u tim selima bilo je raseljeno. Prema sjećanju Ribarića, ovaj prizor teško je pao borcima II. brigade, no oni se nisu mogli zadržati na toj lokaciji jer su njemačke trupe obilazile područje, a brigada se morala povući u Brkine, u Sloveniju.²⁶⁰ I odredi su nastavljali sa svojim dotadašnjim akcijama, zasjedama u kojima su nastojali kao i prije nanijeti njemačkim trupama što veće žrtve te vršenjem diverzija na prometnice i komunikaciju kako bi unijeli nered. Ove akcije imale su razoran učinak na moral fašista i karabinjera koji su čuvali garnizone. Česti bi bili slučajevi predaje manjih skupina partizanima. Fašisti su mislili da je došlo do priljeva boraca iz ostatka Jugoslavije, no to nije bilo točno jer partizani protiv kojih su se borili, nisu dolazili s područja Jugoslavije, već su to bili partizani iz Istre.²⁶¹ Za Nijemce je bilo alarmantno stanje jer su strahovali od moguće nove invazije saveznika i ovaj put, kao i u rujnu i listopadu 1943., započeli su s povećanom

²⁵⁶ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 31., dok 61., 310-311.

²⁵⁷ Ako se uključe i oni u pozadinskim jedinicama broj boraca talijanske nacionalnosti raste do 1000 boraca. Milan Klobas 2010.: 260.

²⁵⁸ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 31., dok 62., 312-313.

²⁵⁹ Zbornik dokumenata NOR V., knjiga 31., dok 61., 310-311.

²⁶⁰ Danilo Ribarić 1969.:143-144., Petar Kleut 1987.: 266.

²⁶¹ Danilo Ribarić 1969.: 149.

koncentracijom trupa. To se vidi povećanjem broja garnizona u Istri na 150 do početka rujna. U kolovozu je dovedena nova divizija iz Čehoslovačke te se u rujnu ponovo vraća 71. pješaka divizija, ista ona koja je sudjelovala u Rommelovoj ofenzivi.²⁶² Obavještajni aparat Operativnog štaba za Istru 13. 7. skupio je informaciju da je na području Istre i Rijeke prisutno 20 384 njemačka vojnika i ostale pomoćne postrojbe.²⁶³ Njihov strah imao je utemeljen razlog. Sada, kao i 1943. u slučaju iskrcavanja savezničkih trupa, cijeli Balkanski poluotok i sjever Italije bili bi ozbiljno ugroženi, tj. bili bi odsječeni od ostatka Reicha.²⁶⁴ Naravno razlozi za strah, kako je rat trajao, bili su sve veći. Njemački gubitci u teritoriju, ljudstvu i tehnici rasli su iz dana u dan te snaga njihovih saveznika na Balkanu slabila je još većom brzinom. Za razliku od toga, saveznici imaju konstantan porast moći u odnosu na Njemačku. Kako rat traje, Nijemci mogu parirati sve manje i manje savezničkoj moći. I postrojbe partizana također rastu u svojoj brojnosti i snazi, a ratno iskustvo samo je raslo što su se te postrojbe više borile. Nijemci u Istri, Hrvatskom i Slovenskom primorju stvaraju posebno zapovjedništvo za borbu protiv partizana u Operacijskoj zoni Jadransko primorje (Bandenkampf in Operationzone Adriatisches Kustenland). Ovo zapovjedništvo pokušava, osim preko borbi i pljačke sela, zaustaviti partizane korištenjem trupova, indikatorskih jedinica s ciljem zbunjivanja, onesposobljavanja te naposljetku uništavanja partizanskih jedinica i partijskih organizacija.²⁶⁵ Stanje se pogoršavalo i bilo je vrijeme da se izvede povlačenje iz Istre kako se ne bi ponovila katastrofa iz listopada 1943.

Krajem Kolovoza, po naredbi 61. 11. korpusa, jedinicama Operativnog štaba za Istru naređeno je da prebace svoje borce u Gorski kotar gdje će se pristupiti novoj formaciji. Došao je i taj dan kada će Istra konačno dobiti svoju diviziju. 29. 8. 1944. Operativni štab reformiran je u 43. diviziju. 43. divizija²⁶⁶ sastojala se od dviju već poznatih brigada, I. brigade „Vladimir Gortan“ i II. brigade, ali i od jedne nove brigade – III. brigade. III. Brigada, kao što je spomenuto u izvješću krajem srpnja 1944., planirala se formirati od jedinica I. partizanskog odreda „Učka“. Kad su stigli u Čabar (29. 8.) spojili su se s riječkim četama u III. brigadu. 43.

²⁶² Danilo Ribarić 1969.:149., Petar Kleut 1987.: 267.

²⁶³ Milan Klobas 2010.: 179-180.

²⁶⁴ Danilo Ribarić 1969.: 151-152.

²⁶⁵ Danilo Ribarić 1969.: 151-152.

²⁶⁶ Prve divizije NOVJ-a formirane su krajem 1942. godine i one su bile u početku sastavljene od 3000 boraca, a kasnije u ratu imati će i 5000 ili 6000 boraca. Ono što obilježava divizije NOVJ-a je njihov relativno mali broj boraca koji omogućuje bolje manevarske sposobnosti te omogućuje stvaranje proširenih slobodnih teritorija. Obično su imale tri brigade, stožer, atelijersku bateriju ili divizion, sanitet te kasnije u ratu imati će i protutenkovski vod, protuavionski vod, izviđački vod, minerske čete i slično. Često su divizije imale neslužbene pokrajinske nazive poput 43. istarske divizije, 13. primorsko-goranske, 35. ličke te uz pokrajinske nazive dobivale bi i nazive proleterska ili udarna zbog svojih borbenih zasluga. *Vojna enciklopedija*, II. 1959., s.v., „Divizije u NOR“.: 544-546.

divizijom zapovijedali su isti zapovjednici. Savo Vukelić nastavio je vršiti dužnost zapovjednika, sada novoformirane divizije, a Joža Skočilić nastavio je biti politički komesar. U zapovjedništvu III. brigade nalazili su se Miloš Ivošević Rogović, na mjestu zapovjednika brigade, te Vlado Vozila kao njegov politički komesar.²⁶⁷

²⁶⁷ Danilo Ribarić 1969.:182-183.

VI. Borbe 43. divizije od osnutka do prosinca 1944.

Prvi borbeni manevri 43. divizije u rujnu 1944.

Povlačenje brigada i odreda iz Istre bilo je uspješno, što je olakšalo formaciju 43. divizije. U prvoj polovici rujna 1944. sve brigade vrše zadatke manjeg obujma na području Gorskog kotara. I. brigada bori se na Grobinštini i Kastavštini, ali pomažu i 13. diviziji u borbama s vezivanjem dijela njemačkih trupa na sebe²⁶⁸. II. se brigada prvo kratko borila na istom području kao i I. brigada, no od 3. do 13. 9. nalazila se na području Koritnice u Sloveniji gdje su se održavali politički mitinzi. Od II. partizanskog odreda dobivaju jedan bataljun koji postaje njihov IV. bataljun. III. brigada stvorena je nedavno i, sukladno tome, bavi se obukom vojno-političkog kadra, ali i vrši manje borbene zadatke na Grobništini.²⁶⁹ Zapovjedništvo 43. divizije namjerno šteti svoje brigade jer je u pripremi velika akcija koja bi se izvela kod Klane gdje prvi put djeluje 43. divizija sa svim svojim snagama. Akcija je predviđena za 14. 9. gdje je zadatak 43. divizije bio izvesti napad na Klanu. Ovaj put sam garnizon nije bio u fokusu, već je bilo važno izvesti napad koji bi izazvao reakciju okolnih njemačkih trupa koje bi priskočile u pomoć, a tu bi ih dočekale jedinice 43. divizije koje bi ih napale i uništile.²⁷⁰ Protiv boraca 43. divizije borilo bi se 350 vojnika sastavljenih od Nijemaca i Rupnikovih domobrana/bjelogardejaca raspoređenih u desetak bunkera i utvrđenih pozicija. Utvrđene pozicije bile su dodatno učvršćene od prošlog napada u srpnju te su vojnici u klanskom garnizonu imali pješačko naoružanje i dva minobacača od 81 mm.²⁷¹ Kao i prošli put, ova operacija bila je rizična zbog velikog broja njemačkih trupa u susjedstvu. Primjerice u Jelšanama stacionirano je 700 vojnika, uglavnom njemačkih, u Kastvu 180, na željeznici Rijeka-Trst bilo je postavljeno 650 vojnika, u Rijeci, Opatiji i Sušaku bilo je prisutno čak 6 500 vojnika te se iz Slovenije moglo dovesti još 500 vojnika (Ilirska Bistrica 300 i Št. Peter 200 vojnika). Plan je za napad uključivao angažman cijele 43. divizije zajedno s jednom baterijom brdskih topova iz 11. korpusa. Jedanput je bio izmijenjen, tj. izmijenjene su zadaće I. i II. brigade u kojima je originalno II. brigada bila ta koja će izvesti napad na Klanu, a I. brigada je

²⁶⁸ U izvještaju 13. divizije o borbama protiv ustaša na Grobniku može se saznati da su borci I. brigade „Vladimir Gortan“ štitili desni bok III. brigade 13. divizije kod Donjeg Jelenja i Kljuna i tako su ometali ustaše. Ova akcija bila je od velike koristi jer su pomogli borcima 13. divizije da u potpunosti izvrše svoj zadatak, a to je uništenje ustaša kod grobničke zračne luke na Grobničkom polju. Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 33., dok 97., 461-465.

²⁶⁹ Danilo Ribarić 1969.: 185.

²⁷⁰ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 33., dok 49., 227-231.

²⁷¹ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 33., dok 49., 227-231., Danilo Ribarić 1969.: 186.

bila ta koje će vršiti osiguranje. Zaduženja su bila podijeljena na sljedeći način: I. brigada je sada izvođač izravnog napada na Klanu s dvama bataljunima iz smjera jugozapada i sjeveroistoka, jedan bataljun bit će postavljen na padini Monte Caprina, a drugi iznad sela Breze. Njihov napad mora biti brz i odlučan te ne smije omogućiti braniteljima Klane da se povuku u bunkere, a u slučaju da se to dogodi, treba pucati iz teškog oružja po bunkerima i redovito pozivati branitelje na predaju. II. brigada preuzima dužnost osiguranja i obračuna s pojačanjem, njihova pozicija je kod Pliševica i Lisičića. II. brigada mora uputiti izvidničke vodove blizu njemačkih garnizona i oni će dojavljivati o neprijateljskom kretanju, a uz to mineri II. brigade moraju minirati cestu Rupe-Jelšane. III. brigada ima identični zadatak, samo ga izvodi iznad Brnčića. Napad prema planu treba započeti u 4 sata ujutro.²⁷² I ovaj put napad nije bio uspješan, garnizon u Klani pružao je žestok otpor, no najveću krivicu za poraz ipak snose borci II. i III. Brigade. Oni nisu pokazali dovoljnu razinu ustrajnosti u borbi i nisu iskoristili teren u svoju korist. Plan je itekako bio smislen, no nije bio dobro pripremljen. Naime, s obzirom na to da je plan u posljednjem trenutku izmijenjen, stožer II. brigade nije imao dovoljno vremena da upozna borce s promjenama oko njihovih zadataka. I. brigada nije iskoristila teren kako treba jer je krenula od kamenjara koji se pokazao opasnim zbog paljbe minobacača iz klanskog garnizona koja je bila efikasnija i ubojitija po borce I. brigade. Borci II. brigade nisu pazili na kretanje neprijateljskih postrojbi. Kod Vinokračine ušuljala im se jedna skupina od njemačkih vojnika i četnika koja je izvela iznenadan juriš na partizane i oni su se pod pritiskom morali povući. Pri tom jurišu gube jednu puškostrojnici i jednu protutenkovsku pušku. Najveća greška koja se dogodila pri izvođenju ove akcije jest nedostatak odražavanja veze stožera brigada sa stožerom divizije, premda je u naredbi o napadu u napomenama izraženo da je važno održavanje radijske veze kako bi se cijela akcija bolje koordinirala. Borbe su trajale od 5,45 do 15 sati, a u njima su njemački gubitci iznosili 15 mrtvih i 28 ranjenih vojnika (ovdje nisu uračunate žrtve iz Klane, pa su gubitci sigurno veći), dok su partizanski gubitci bili nešto manji, 12 mrtvih, 25 ranjenih i jedan nestali borac. Velika količina streljiva utrošena je u borbama, no ipak je najgori dio gubitak jedne protutenkovske puške, 3 puškostrojnice i 2 puške. Ova prva dva tipa oružja od velike su važnosti i njih se nikako nije smjelo izgubiti, dok se na gubitak pušaka može zažmiriti. Jedini koji su se pokazali dobrim bili borci I. brigade, no to je ipak bilo i za očekivati jer je ta brigada formirana prva i ima najduže borbeno iskustvo u 43. diviziji. Njeni bataljuni dobro su se držali pod paljbom, a njihova paljba iz topova i minobacača bila je precizna jer su uspjeli pogoditi nekoliko bunkera, što se ne može

²⁷² Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 33., dok 49., 227-231.

reći za paljbu ostalih brigada.²⁷³ Jedinice 43. divizije pokušale su ponoviti napad na Klanu 19. 9. Ovaj su put imale podršku savezničkog zrakoplovstva, no baš to zrakoplovstvo, koje je trebalo pomoći brigadama u borbi, pokazalo se štetnim. Naime, umjesto da pogode njemačke položaje, oni su pogodili selo Novokraćine, gdje je stradalo nekoliko civila, i pogodili položaje II. brigade, srećom bez žrtava. Nakon ovog neuspjeha, divizija se razdvaja na brigade²⁷⁴ I. brigada nastavlja s borbama na prometnici Rijeka-Fužine, II. brigada ostaje na prostoru Klane, a III. brigada djeluje sjeverno od nje, na prostoru Gumanca-Zabiča-Podgraja.²⁷⁵ I. brigada uspješno vodi borbe, napada njemačke vlakove i pomaže jedinicama 13. divizije u borbama kod Zlobina. 25. 9. Nijemci pokreću protunapad protiv I. brigade i tjeraju brigadu na povlačenje preko nepovoljnog terena sve do Grobinštine. III. brigada, kao najmanje iskusna, trpi najgore gubitke. U dvama napadima, koje su izveli Nijemci, ranjen je politički komesar brigade Vlado Vozila, a u drugom je cijeli bataljun uhvaćen na spavanju.²⁷⁶

Otkad je divizija osnovana krajem kolovoza 1944., trebalo je raditi na popunjavanju nedostataka u zapovjednom kadru. Stožer divizije popunjen je imenovanjem načelnika stožera divizije. I brigada nema operativnog časnika, a zamjenika zapovjednika dobila je transferom zamjenika zapovjednika II. brigade. U napadu na Klanu 14. 9. ranjeni su zapovjednik, politički komesar i njegov zamjenik II. bataljuna I. brigade. U III. bataljunu, iste brigade, ranjen je zapovjednik bataljuna od istog oružja – mine ispaljene iz minobacača. Stanje u I. brigadi može se opisati kao dobro, ali bilo je prisutno neiskustvo jer svaka promjena zahtjeva prilagodbe u organizaciji. U II. brigadi operativni časnik prešao je u stožer divizije na mjesto načelnika stožera divizije, a mjesto operativnog časnika nije popunjeno. U stožer divizije dolazi i zamjenik političkog komesara, samo za razliku od operativnog časnika, on je zamijenjen sa zamjenikom političkog komesara iz II. partizanskog odreda. Zamjenik zapovjednika prešao je u redove I. brigade, a na njegovo mjesto došao je jedan od zapovjednika bataljuna koji je dobio promaknuće na višu poziciju. Slično kao i u I. brigadi, zapovjednici su mladi i neiskusni, no dobri su radnici. U III. brigadi, koja postoji manje od mjesec dana otkad je poslano ovo izvješće stožeru 11. korpusa, prisutno je veliko neiskustvo u zapovjednom kadru. Sve je ovo bilo očekivano jer je ova brigada novostvorena te je nastala od dijelova I. partizanskog odreda. Brigada se ipak drugačije bori od partizanskog odreda, a mladi i neiskusni zapovjedni kadar odreda mora naučiti voditi brigadu u rat, a ne odred. Stožer je divizije primijetio da zapovjedni

²⁷³ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 33., dok 49., 227-231., dok 78., 378-381.

²⁷⁴ Danilo Ribarić 1969.: 186., Petar Kleut 1987.: 300-301.

²⁷⁵ Danilo Ribarić 1969.: 187-188., Petar Kleut 1987.: 301-302.

²⁷⁶ Danilo Ribarić 1969.: 187-188., Petar Kleut 1987.: 301-302.

kadar III. brigade ima manjak samoinicijative, odlučnosti, upornosti i odgovornosti. Unatoč nedostacima, stožer divizije spominje da su voljni učiti i boriti kako bi skupili znanje i iskustvo za prevladavanje nedostataka. Već je otprije poznato da se divizija sastoji od triju brigada; I. i II. brigada imaju četiri bataljuna, a III. ima samo tri. Uz bataljune, svaka brigada ima i prateću četvu (prateća četa ima specijaliste za teško naoružanje i artiljeriju), četvu za vezu i sanitetski vod. I. brigada, u trenutku slanja ovog izvješća, formira svoju udarnu četvu, dok II. brigada ima izviđačko-minersku četvu. III. brigada ima minersku četvu, no nema specijalne čete jer nemaju potrebni stručni kadar za njihovu formaciju. Zanimljivo je da i I. i II. brigada imaju i protuavionske topove u svojim redovima kao i PIAT-e²⁷⁷, protutenkovske bacače britanske proizvodnje.²⁷⁸ Brigada je imala dosta teškog oružja u svojem arsenalu, no to oružje nisu iskoristili jer je nedostajalo stručnog kadra da nauči borbe rukovanjem tim oružjem. Divizija raspolaže s 2 128 pušaka, 346 šmajsera/automata, 173 puškostrojnice, 34 teške strojnice, 10 lakih i 7 teških minobacača, 451 pištoljem, 7 268 ručnih granata, 9 protutenkovskih pušaka (jednu su izgubili u bitci za Klanu 14. 9.), 2 protuavionske strojnice, 1 avionskom strojnicom, 1 pješačkim topom („Jurina“) i 268 eksploziva. Divizija je imala 3 782 borca prema popisu, dok je 3 318 bilo prisutno. I. brigada bila je najbrojnija postrojba u cijeloj diviziji s 1 128 boraca, a nju slijedi II. brigada s 872 boraca. III. brigada, sa 643 boraca, bila je najmanja postrojba. Uz brigade, stožer ima 426 boraca. Broj je boraca u štabu Operativnog sektora za Istru²⁷⁹ 68. Formirano je i tri V. bataljuna za tri brigade koje još nisu bile u sastavu brigada, a svaki je imao oko 200 boraca.²⁸⁰

²⁷⁷ PIAT ili *Projector Infantry Anti-Tank* bio je britansko protutenkovsko oružje koje se baziralo na lansiranju kumulativnog naboja silom pohranjenom u opruzi koja bi ispalila projektil na udaljenost od 101 metra što je bio maksimalni efikasni domet u borbi, dok je maksimalni domet iznosio 338 metara. Ovo oružje bilo je posebno s obzirom da nije lansiralo svoje projekte pomoću rakete kao što je bio slučaj kod njemačkog *Panzerschreka* ili najpoznatijeg oružja tog tipa, američke *Bazooka*. Kumulativni naboj/projektil koji se ispaljivao iz PIAT-a bio je efikasan protiv njemačkih tenkova, no često je bio korišten za uništavanje lakih bunkera, neutraliziranja mitraljeskih gnijezda pomoću visokoeksplozivnih projektila te iz bacača su se mogli ispaljivati projektili za stvaranje dimne zavjese. Zanimljivo je da ovaj bacač nije bio omiljen kod britanskih vojnika, bio je jako nezgrapan te težio je 14,5 kg, zahtijevao je dvočlanu posadu za upravljanje jer jedan vojnik nije bio dovoljan za natezanje opruge kako bi se oružje osposobilo za paljbu, a znalo se događati da granata ne bi bila ispaljena unatoč tome da je okidač bio pritisnut i oružje bi postalo neupotrebljivo. Prednosti ovog bacača bile su već prije spomenuta efikasnost protiv tenkova, ispaljivanje više od jedne vrste projektila te jednostavan dizajn koji je omogućio masovnu proizvodnju po maloj cijeni što je bilo značajno za saveznički ratni napor. *The Encyclopedia of Weapons of World War II*, 2007. ur. Chris Bishop.: 211.

²⁷⁸ Zbornik NOR, V. 33., dok 77., 372-375.

²⁷⁹ Nakon povlačenja brigada i dijelova odreda u Gorski kotar, obujam partizanske borbe u Istri znatno se smanjio i zato je stožer 43. divizije stvorio Operativni sektor za Istru sastavljen od ostataka dvaju partizanskih odreda koji bi nastavili pružati otpor u Istri. Danilo Ribarić 1969.: 183.

²⁸⁰ Zbornik NOR, V. 33., dok 77., 372-375., dok. 79., 382-383., Danilo Ribarić 1969.: 183.

Borbe 43. divizije u listopadu 1944.

Početkom listopada 1944. jedinice 43. divizije nalazile su se nedaleko jedna od druge. I. brigada borila se kod Čavla i Gumanca, no 3. 10. prelazi na prostor Slovenije i nalazi se kod Koritnice i Jurešća, a jedan je bataljun bio u blizini Ilirske Bistrice. II. brigada premještena je na prostor Potkilavca i Klane, a III. brigada smještena je na prostoru Gumanca i Zabiča. Ovakav razmještaj napravljen je zbog nedostatne ishrane pa je zapovjedništvo divizije moralo razdvojiti jedinice.²⁸¹ I. brigada vodi manje borbe na području Slovenskog primorja. 8. 10. II. i III. bataljun dobili su naredbu uništiti vlak na relaciji Sv. Peter-Ilirska Bistrica, no zbog loših vremenskih uvjeta i neodvijanja prometa akcija nije izvedena. Nijemci šalju protunapad od 180 vojnika iz Koritnice u borbu s bataljunima I. brigade. III. bataljun I. brigade sukobio se kod Bača sa skupinom od 60 Rupnikovih domobrana gdje su nakon odlučnog juriša boraca III. bataljuna odbijeni. II. bataljun borio se je protiv 180 njemačkih vojnika kod Koritnice gdje odbija njihov napad. Jednu patrolu iz talijanskog bataljuna zaskočili su neprijatelji (nije navedeno točno o kome je riječ i nije specificiran njihov broj) kod Palčja 7. na 9. 10. i tu je bataljun izgubio dva od tri ranjena borca koji su zarobljeni u borbama. Od 9. do 14. 10. brigada se povlači na područje Brkina gdje će se upustiti u žestoke sukobe s lokalnim snagama. 14. 10. velika skupina, sastavljena od Nijemaca, Rupnikovih domobrana i fašista, koja je brojila 800 vojnika potpomognutih s 4 topa i 2 teška minobacača, napala je brigadu (točnije pozicije I. bataljuna) kod Pregarja. Borbe su trajale sat vremena i u tim borbama I. brigada odlično se iskazala. Gubitci koji su pretrpjeli njihovi neprijatelji bili su izuzetno veliki, čak 45 mrtvih i 68 ranjenih vojnika, ukupno 113 mrtvih i ranjenih. Gubitci I. brigade bili su niski, 1 poginuli borac, 4 ranjena borca, među njima i politički komesar III. bataljuna Rajko Turato i 4 nestala borca. Ovaj sukob alarmirat će njemačke postrojbe u blizini pa će Nijemci nastojati uništiti brigadu. Sljedeći dan, brigada se prebacuje na područje Velikog Ubeljskog, Stranja i Šmihela (kod Postojne podno Nanosa). 18. 10. III. bataljun I. brigade borit će se kod Šmihela i nanijet će neprijateljskim (njemačkim ili bjelogardejskim postrojbama) gubitke od 6 mrtvih i 8 ranjenih. Veliki okršaj uslijedit će dva dana kasnije kada će kod Bukovlja izbiti borba između boraca I. brigade i skupine njemačkih vojnika i Rupnikovih domobrana. U tim borbama Nijemci i bjelogardejci izvući će deblji kraj. Njihovi gubitci bili su katastrofalni, 94 mrtva i 149 ranjena vojnika, ukupno 243 ranjenih i ubijenih u odnosu na 5 poginulih i 8 ranjenih boraca I. brigade. Unatoč ovom uspjehu, I. brigada mora se povući na prostor Koritnice, Bača i Jurešća s njemačkim i bjelogardejskim postrojbama za petama. Ovo povlačenje je bilo očekivano i zato

²⁸¹ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 34., dok 118., 587-602., Petar Kleut 1987.: 314-315.

napadaju I. brigadu. 25. 10. nanose teške gubitke od 22 mrtva i 14 ranjenih boraca te tako tjeraju partizane na povlačenje u Prezid i Gorski kotar. Borci I. brigade, unatoč uspjesima, nisu nikako mogli duže ostati na prostoru Slovenskog primorja jer su im njemačke i bjelogardejske postrojbe bile za petama.²⁸²

II. brigada sukobit će s 4. 10. s velikom skupinom njemačkih vojnika koja je brojala 800 vojnika, 24 kamiona, 3 tenka, 3 oklopljena automobila i 3 brdska topa te se kretala u dvjema kolonama iz pravca Klane i Ilirske Bistrice prema Goljaku i Gumancu. Borbe su bile teške, no na kraju će borci II. brigade izaći kao pobjednici. Iako su na trenutak došli u povoljnu situaciju da ugroze položaje II. brigade s boka, pravovremen dolazak jednog bataljuna III. brigade natjerao je njemačke vojnike na povlačenje, a borci II. brigade ponovo su se vratili na položaje. Njemački gubitci bili su veći nego partizanski, 24 mrtva i 33 ranjena vojnika, dok su partizanski bili 5 mrtvih, od kojih su dvojica desetara i 2 ranjena. Četiri dana poslije kod Mlake, II. brigada sukobljava se ponovo s velikom skupinom njemačkih vojnika. Ovaj put bore se s većim brojem neprijateljskih vojnika. Sada ima 2 000 boraca, 30 kamiona, 5 automobila, 3 tenka, 10-12 motocikla, 500 konja, 200 kola i 8 topova. Kretali su se iz Klane prema Gumancu, kao i prošli put. Gubitci koje je njemačka kolona pretrpjela nisu utvrđeni, a partizanski gubitci bili su 1 poginuli borac i 5 ranjenih boraca. Ovaj napad primorao je II. brigadu da se povuče s područja Gumanca jer situacija više nije bila sigurna za brigadu. Upravo se zbog toga 9. 10. brigada počela povlačiti na prostor Vodica i Škrapna. Situacija u Istri nije bila povoljna, sela na Učki i Čićariji bila su temeljito opljačkana i spaljena, a borci II. brigade nisu više mogli računati na njih. II. brigada dobila je složen zadatak u kojem je morala osigurati zaleđe za eventualnu savezničku operaciju iskrcavanja na obalu Istre. Zadatak je bio složen, ako ne i nemoguć, jer je broj njemačkih trupa stalno bio u porastu u Istri. 13. 10. kod Žejana II. brigada izvela je zasjedu na njemačku kolonu 8 kamiona. U napadu su Nijemci imali 8 mrtvih i 7 ranjenih vojnika, dok su partizani prošli bez gubitaka. II. brigada uvidjela je da se nije dobro zadržati na području Čićarije i Učke pa seli svoje borce na područje Bujštine gdje će vršiti diverzije na željeznici. Prema dogovoru s političkim komesarom 43. divizije Jožom Skočilićem te političkim komesarom 11. korpusa Šimom Balenom, dogovoreno je da jedan bataljun ostane na Učki gdje će čuvati prihvatilište za ranjenike, dok će se ostatak boriti u Bujštini i Buzeštini. I. bataljun i veći dio stožera II. brigade borili su se na Bujštini. Početkom studenog, preko lokalnih NOO, dobivaju 30 novih boraca te će prihvatiti 50 dodatnih novih boraca iz Trsta u svoje redove. No

²⁸² O borbama I. brigade u Slovenskom primorju u listopadu 1944. nalazi se u dokumentima: Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 34., dok 118., 587-602. te Ivan Brozina Slovan 1959.: 195-203., Danilo Ribarić 1969.: 190-192.

tu se I. bataljun i stožer brigade neće dugo zadržati jer će ih u noći 3. / 4. 11. napasti njemački bataljun. Borba je u selu Abitanti bitka u kojoj je umalo došlo do uništenja I. bataljuna i stožera brigade. Napad je bio iznenadan i silovit, Nijemci su ulovili partizane na spavanju. U metežu koji je nastao, izbila je panika koja se proširila među neiskusnim borcima. Srećom po borce I. bataljuna, Nijemci nisu temeljito zatvorili selo i proboj je bio uspješan. Cijena neopreza i neiskustva bila je velika, 25 poginulih boraca te 20 nestalih ili zarobljenih boraca. Ni Nijemci nisu bolje prošli, oni su imali 70 mrtvih i ranjenih vojnika, a među poginulima bio je i zapovjednik bataljuna. Unatoč neiskustvu, borci su se pokazali u ovoj teškoj situaciji, nisu se dali slomiti i uspješno su se prilagodili situaciji, što im je na kraju spasilo život. Sada je bilo jasno da se moraju opreznije kretati po selima, nikako se ne smiju zadržavati dulje od dana u istom selu. Nakon premještanja po selima ponovo se vraćaju u Abitante gdje ih Nijemci ponovo napadaju. I ovdje izbjegavaju uništenja, no u napadu gube radijski aparat i tako gube vezu sa stožerom divizije. Srećom za njih, naredba o povlačenju u Gorski kotar stigla je prije uništenja radioaparata i brigada se povlači kroz teško prohodan teren Čićarije u Gorski kotar. Stanje boraca bilo je jako loše, Ribarić, u monografiji o 43. diviziji, opisuje slom morala, glad, mentalnu i fizičku iscrpljenost. U povlačenju usporavali su ih volovi koji bi zastali na mjestu i bilo ih je teško ponovo natjerati na pokret. Mnogi su borci dezertirali iz jedinice. Od dva bataljuna, koja su se povlačila u Gorski kotar, 50 njih je dezertiralo. Zbog gubitaka pretrpljenih u borbama, u listopadu i početkom studenog te dezertiranjem, broj je boraca brigade prepolovljen. Prva dva bataljuna došla su u Gorski kotar 17. 11., dok su ostala dva došla preko Učke 24. 11.²⁸³

III. brigada kao najmanje iskusna pretrpjela je najgore udarce od Nijemaca. Već 4. 10. kod Zabiča, Nijemci su iznenadili jedan bataljun III. brigade i potpuno su ga razbili, što je jako težak udarac za jednu tako neiskusnu brigadu koja sada ima samo dva bataljuna na raspolaganju. 8. 10. stožer 11. korpusa odobrava da se brigada povuče u Delnice u koje će stići dva dana kasnije. Tu će se zadržati dva tjedna i potom će se povući u Lokve po naredbi 11. korpusa.²⁸⁴

U ovim borbama jedinice 43. divizije dobro su se držale. S obzirom na situaciju, ishrana je bila uglavnom stabilna, osim za III. brigadu koja je uz neiskustvo imala konstantnih problema s glađu. II. brigada počela je dolaziti u probleme s glađu jer je Kastavština, iz koje su u početku

²⁸³ O borbama II. brigade u listopadu i prosincu pogledati Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 34., dok 118., 587-602., V., knjiga 35., dok 76., 319-321., Danilo Ribarić 1969.: 194-199.

²⁸⁴ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 34., dok 118., 578-602.

dobivali hranu, pretrpjela teška razaranja kroz rat. Stanje na Krasu nije bilo bolje jer su ondašnja sela bila skroz spaljena. I. brigada koja se borila u Brkinama imala je odličnu ishranu. Taj je kraj, unatoč ratnim prilikama, bio bogat, a i lokalno stanovništvo odlično je prihvatilo borce I. brigade. I. brigada, kao i ostale, imala je problema s neprikladnom obućom. Mnogi borci hodali su bosu po teškom terenu te su mnogi morali izbivati iz borbe zbog ozeblina.²⁸⁵

²⁸⁵ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 34., dok 118., 578-602., Ivan Brozina Slovan 1959.: 198-199., Danilo Ribarić 1969.: 194-199.

VII. Borbe 43. divizije u Gorskom kotaru od studenog 1944. do travnja 1945.

Stanje 43. divizije u studenom i prosincu 1944.

U studenom 1944. sve jedinice 43. divizije nalaze se u Gorskom kotaru gdje će ostati sve do travnja 1945. Stanje je bilo nepromijenjeno, kao i ono iz prošlog mjeseca. Nedostatak tople odjeće i obuće stvara ozbiljne probleme borcima 43. divizije jer vrijeme postaje sve hladnije. Zbog ozeblina se u bolnici oporavljalo 320 boraca I. i III. brigade, no to nije konačna brojka jer nisu navedeni borci čije je stanje bilo loše pa nisu bili u mogućnosti izvršavati borbene zadatke. Stožer divizije pokušava riješiti problem odjeće i obuće. Od ostalih su partizanskih jedinica dobili 20 bala štofa za odjela i 300 pari cipela. Do kraja mjeseca dobit će, od 11. korpusa i Glavnog štaba Hrvatske, 1 412 šinjela, 1 700 bluza, 1 660 hlača, 2 950 pari cipela, 1 530 komada deka, 517 šatorskih krila, 1 775 košulja i 350 gaća, što će poboljšati, no ne i otkloniti problem. Prehrana je također slaba, iz Istre nije moguće prehraniti borce, pa opskrba ide preko Slovenskog primorja i Žumberka. Razmišlja se i o slanju boraca III. brigade u karlovački kraj kako bi se poboljšalo stanje u brigadi, što će se na kraju mjeseca i učiniti. Od borbi prevladavaju samo manji upadi 392. legionarske divizije i ustaša. Ustaše iz 19. ustaške bojne i legionari kod Drežnice vrše masakre nad civilnim stanovništvom, 120 civila ubijeno je kod Brinja.²⁸⁶ U Istri i Primorju broj njemačkih trupa iznosio je oko 25 000 vojnika raspoređenih u 188., 237. diviziju, III., IV., i V. Nedićevaca, 11 njemačku pomorsku diviziju te 60. fašističku legiju. U kraju Ogulina i Hrvatskog primorja bilo je stacionirano od 4 000 do 6 000 njemačkih trupa, najviše iz 392. legionarske divizije, 19. i 33. ustaške bojne te njemačke 846. pukovnije u sklopu legionara. U studenom dolazi do promjena u zapovjednom kadru u brigadama. U I. brigadi Vitomir Širola Pajo, koji je od početka zapovijedao brigadom, prelazi na mjesto zapovjednika Grupe istarskih odreda, manjih partizanskih jedinica koje nastavljaju s partizanskim ratovanjem nakon odlaska brigada u Gorski kotar. Njega privremeno mijenja njegov zamjenik Ivan Brozina Slovan. Novi zapovjednik treba biti odabran, a dotadašnji politički komesar, Danijel Kovačević, odlazi u redove 13. divizije. Kovačevića mijenja Radoslav Kosanović Braco. U II. brigadi zamjenik zapovjednika, Ivan Medančić, premješten je u redove Grupe istarskih odreda, a novi zamjenik zapovjednika nije imenovan. Novim operativnim časnikom postao je Milan Klobas, prijašnji operativni časnik iz III. brigade. Uz promjene u stožeru došlo je i do promjena u sastavu bataljuna brigade, na mjesto vršitelja

²⁸⁶ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 35., dok 76., 319-321.,

dužnosti zapovjednika bataljuna, postavljen je zamjenik zapovjednika Vlado Jakšetić umjesto smijenjenog zapovjednika Ivana Žorža na čelo IV. bataljuna, a sam IV. bataljun je rasformiran i zapovjedništvo mora ponovo okupiti bataljun. Politički komesar I. udarnog bataljuna prelazi u zrakoplovstvo, a njegovo mjesto postavljen je dotadašnji politički komesar III. bataljuna Bonfačić kao v. d. političkog komesara. III. brigada mijenja svoje političke časnike, Joško Deželin postaje novi politički komesar, a prešao je iz političkog odjela divizije i mijenja Ivana Defrančeskija koji je odlazi u politički odjel divizije te Andrija Tus postaje novi zamjenik političkog komesara brigade jer je prijašnji smijenjen i poslan na politički tečaj. Ova brigada bila je definitivno najslabija karika u 43. diviziji i stožer divizije s pravom je smatrao da je nužna promijeni unutar zapovjedništva te brigade. Prošli mjesec se pokazao kao jako težak po brigade 43. divizije, mnogo boraca je dezertiralo i nedostajalo je dočasnika, zato je pojačan napor oko održavanja tečajeva što donosi rezultate, no sada uslijed velikog broja stradalih i odbjeglih, nedostaju borci i divizija nije u mogućnosti da osigura nove borce jer prijelaz dezertera iz Istre nije još moguć. Moral među borcima popravlja se jer su maknuti s opasnih područja te jer se situacija oko prehrane i obuča polagano popravlja i stožer brigade se mora posvetiti jačanju zapovjednog kadra jer njihovo neiskustvo.²⁸⁷ Stanje nije se znatno mijenjalo ni u prosincu. Kraj 1944. jedinice 43. divizije dočekati će u Gorskom kotaru gdje će im se omogućiti oporavak i što prije uključenje u borbu. Problem za diviziju biti će taj da će se ona raspršiti po Slobodnom teritoriju Gorskog kotara i djelovat će po brigadama i to će znatno otežati djelovanje divizije jer će biti raširena i teško će braniti teritoriji.²⁸⁸

Borbe brigada 43. divizije od studenog 1944. do početka travnja 1945.

Kroz tih 5 mjeseci, I. brigada nalazila se na području Gorskog kotara i najviše će se sukobljavati s 33. ustaškom bojnom. Uz ustaše, značajnu prisutnost na ogulinskom prostoru činili su i vojnici 392. legionarske divizije kojih je u blizini bilo oko 1800. Kada je brigada stigla u Moravice, brigada je naišla na problem, u selu su živjeli Srbi kod kojih je vladalo veliko nepovjerenje prema Hrvatima i Talijanima. Kontakt s Hrvatima bio je uglavnom negativne prirode jer su ustaše iz Ogulina često palile obližnja sela.²⁸⁹ Slično je bilo i s Talijanima, oni su bili izjednačeni s fašistima i trebalo je uvjeriti ljude da borci IV. bataljuna nisu nikakvi fašisti, već partizani i antifašisti.²⁹⁰ Još jedna glasina u početku je kružila među žiteljima Moravica je ta da su istarski borci slabi borci. To je mjesto zaveljelo borce iz 13. divizije jer su proveli

²⁸⁷ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 35., dok 108., 637-643.

²⁸⁸ Petar Kleut 1987.: 362.

²⁸⁹ Vladimir Kolar 1968.: 102.

²⁹⁰ Giacomo Scotti i Luciano Giuricin 1979.: 163-164.

značajno vrijeme u Gorskom kotaru. Žitelji Moravica morali su ih upoznati, a sad su im pristigli neki novi borci o kojima su kružile loše glasine.²⁹¹ Brigada se zadržala u Moravicama samo tri dana, a onda je produžila za Vrbovsko koje je uzela nakon okršaja s ustašama koji su se povukli u Ogulin.²⁹² Vlado Kolar daje opis stanja u Vrbovskom: „*Na prvi pogled, život u Vrbovskom je teкао mirno. Nama se činilo čak i bezbrižno. Kao da se ovdje nikada i ništa nije dešavalo. Dolazak brigade bio je događaj. Veliki događaj. Selo je mijenjalo gospodare — kada su odlazili partizani, čekalo je ustaše. Kada su odlazile ustaše, čekalo je partizane. A to čekanje nije bilo isto. Vrbovsko je mijenjalo svoje lice. Uvlačilo se u šutnju i oprezno tavorilo dane okupacije.*“²⁹³ Borci I. brigade još su otprije imali problema s nedostacima tople odjeće pa je trebalo pribaviti još komada kako bi izdržali teške dane u hladnoći. U Perjasici se na Kordunu nalazilo mjesto gdje je bilo moguće dobiti savezničku opremu. Krajem studenog, II. i III. bataljun otišli su i vratili se s novim toplim kaputima i čizmama britanske vojske. To naravno nije dostajalo pa je bilo potrebno donijeti još opreme. Sljedeći na redu bili su borci I. i IV. bataljuna koji su 2. 12. krenuli prema Perjasici.²⁹⁴ Za razliku od II. i III. bataljuna, ova dva su naišli na ozbiljan problem. Njihov vodič odlučio je izdati partizane pa je dojavio ustašama u Ogulinu o nadolazećoj partizanskoj koloni. Zapovjednik ekspedicije Slovan, odlučio je skrenuti s originalne rute. S obzirom na to da je njihov itinerar otkriven ustašama, odlučuje da se upute u Popovo Selo misleći da je tamo sigurno. Kod Popovog Sela borci I. i IV. bataljuna upali su u zasjedu, a ustaše su ih brzo okružile. Bataljunima je prijetilo uništenje, no nekako su se uspjeli izvući iz te opasne situacije.²⁹⁵ Broj žrtava varira od autora do autora, primjerice Ivan Brozina Slovan navodi 10 mrtvih i mnogo nestalih, najviše iz IV. Bataljuna. Ribarić navodi 25 mrtvih i 10 nestalih, a ostali su autori blizu Ribarićevoj brojci. Postavlja se pitanje je li Slovan kriv jer je izabrao baš tu rutu, je li bilo moguće odabrati neku drugu i tko je kriv za velik broj stradalih. I. bataljun, koji je bio u boljoj mogućnosti boriti se, ili IV. bataljun jer nije prihvatio borbu i počeo se povlačiti.²⁹⁶ Zbog ovog neuspjeha, po zapovjedi Vukelića, smijenjeni su zapovjednik, zamjenik zapovjednika i politički komesar brigade, kao i zapovjednik i politički komesar IV. bataljuna.²⁹⁷ Ovdje je Vukelić postupio solomonski jer je smatrao da su obje strane, Slovan i IV. Bataljun, pogriješili u toj situaciji. Prve su borbe bile na razini diverzija. 15. 12. III. bataljun napada ustašku posadu kod mosta na rijeci Dobri te borbe završavaju djelomičnim uspjehom

²⁹¹ Vladimir Kolar 1968.: 104.

²⁹² Danilo Ribarić 1969.: 201.

²⁹³ Vladimir Kolar 1968.:110-111.

²⁹⁴ Vladimir Kolar 1968.:115-116.

²⁹⁵ Vladimir Kolar 1968.: 117-119., Giacomo Scotti i Luciano Giuricin 1979.: 174-182.

²⁹⁶ Giacomo Scotti i Luciano Giuricin 1979.: 183.

²⁹⁷ Giacomo Scotti i Luciano Giuricin 1979.: 186-187.

jer posadu nisu savladali, no uspjeli su srušiti most. 9 dana kasnije, 24. 12. napadaju mjesto Sv. Petar koje je bilo važno uporište za ustaške postrojbe u blizini. Napad nije uspio jer je otpor ustaša bio prejak za savladati.²⁹⁸ Početak 1945. nije bio povoljan za borbe jer je zavladao velika hladnoća, a pala je i velika količina snijega što je onemogućilo vršenje nekih većih akcija. Akcije su se uglavnom svodile na manje pljačkaške napade koje su vršile i jedna i druga strana te na diverzije koje su vršili borci I. brigade, koji bi minirali ceste oko Ogulina te Generalskog Stola i tako uništili brojne kamione. Jedna od uspješnih pljačkaških akcija bila je zasigurno napad na selo Bošt, u blizini Ogulina, u kojem se nalazila predstraža za Ogulin. Stožer I. brigade naredio je I. bataljunu i jednoj četi jurišnih pionira iz III. bataljuna da napadnu Bošt, zarobe posadu i pokupe oružje i stoku. U blizini se nalazilo 120 ustaša iz I. goranske satnije, V. domobranska bojna od 30 vojnika, 200 ustaša na bolovanju te 60 Nijemaca. U samom je Boštu bilo 30 boraca iz milicije, a u obližnjim Oštarijama bilo je 120 legionara i njemačkih vojnika. Zadaće su za učesnike bile posložene ovako: jedan vod I. bataljuna ubacit će se između Bošta i Ogulina i prisilit će posadu na bijeg u obližnje selo Kučiniće, jedan vod postavit će se između Kučinića i Bošta te će im odsjeći odstupnicu, dok će treći vod izvesti lažan napad na Oštarije i pokušat će odvesti legionare i Nijemce dalje od Bošta. Jurišni vod izvest će napad na sam Bošt, a ostatak III. bataljuna borit će kod Ogulina i učinit će isto kao i vod I. bataljuna, odvratit će snage iz Ogulina dalje od Bošta. Borba je trajala svega 15 minuta jer su borci jurišnog voda III. bataljuna izveli brz i odlučan juriš na selo. Pri tom napadu stradala su 4 ustaška borca, a zarobljeno je 17 volova i konj.²⁹⁹ Najveći sukob zasigurno se dogodio kod Sv. Petra u kojem je I. brigada pokušala eliminirati ovo ključno ustaško uporište. Napad se dogodio 28. 2. i u njemu su sudjelovali borci I. i III. bataljuna. Borci I. bataljuna imali su zadatak s jednom četom, naoružanom teškom strojnicom, smjestiti se na stratešku poziciju kod Ogulina te vatrom iz teške strojnice zadržavati pojačanje iz Ogulina. Ostale dvije čete uputile su se kod Gradišća, gdje je jedna zatvarala pravac Sv. Petar-Ogulin, a druga je napala Sv. Petar s istoka. III. bataljun, s jednom četom, napao je izravno Sv. Petar, a jedan vod imao je zadatak uništiti bunker paljbom iz „John Bulla“ ili PIAT-a, britanskih protutenkovskih bacača. Ostatak bataljuna ostao je u rezervi. Prema procjeni obavještajne službe, u blizini je bilo smješteno 700 legionara i pripadnika II. gorske ustaške bojne, I. ustaška bojna i V. domobranska bojna koje su prije bile stacionirane na ogulinskom području. 25. 1. poslani su kod Slunja i vodstvo brigade procijenilo je da je idealna prilika za napad. Sam Sv. Petar bio je branjen s 30 ustaša i 30 policajaca. Borba je trajala od 11 sati 28. 2. do 13. sati sljedećeg dana. U početku je napad tekao izvrsno. Napad

²⁹⁸ Ivan Brozina Slovan 1959.: 214., 216., Danilo Ribarić 1969.:201-203.

²⁹⁹O borbama za Bošt detaljnije u Ivan Brozina Slovan 1959.: 220-222.

je s istoka neugodno iznenadio ustaše i natjerao ustašku posadu na povlačenje u unutrašnjost mjesta. Isto se nije moglo reći za III. bataljun, tri su puta pokušali izvršiti juriš na Sv. Petar, no sva tri puta bili su odbijeni. Vatrena je podrška s Kapele i Sv. Jakova bila učinkovita u usporavanju juriša te su bunkeri paljbom iz strojica dodatno usporavali napad. Vod koji je trebao uništiti te bunkere nije bio uspješan jer su bunkeri bili čvrste gradnje, a izdržali su i izravne pogotke iz PIAT-a. Uspjeli su uništiti dva manja bunkera. Nakon 14 sati, brigada se povukla s gubitcima jednog mrtvog borca i 6 ranjenih boraca, dok su ustaški gubitci bili nešto veći, 10 mrtvih i 15 ranjenih vojnika. Četa koja je trebala zadržati pojačanje iz Ogulina nije uspjela jer je propustila jaču neprijateljsku skupinu. Obavještajna je služba u brigadi napravila ozbiljnu grešku, podcijenila je brojnost legionarskih i ustaških postrojbi u blizini. Tijekom napada dogodila se nesreća gdje je zapovjednik brigade ranjen u prilikom borbe što je izazvalo veliku pomutnju u redovima boraca.³⁰⁰

II. brigada borila se od druge polovice studenog na području Fužina-Vrata-Homera-Lokvi. Njihov zadatak bio je zatvaranje prometnica iz Rijeke koje vode u Gorski kotar. Njihova je prisutnost smetala njemačkim postrojbama u riječkom području. Skupina sastavljena od 400 njemačkih vojnika, legionara i ustaša, izvršila je 28. 11. napad na položaje II. brigade u Vratima i Lokvama, nakon što je izvršeno nasilno izviđanje. Brigada odbija napade uz gubitke od 2 mrtva, 6 nestalih i 3 zarobljena borca na sve položaje osim u Mrzlim Vodicama gdje je malobrojna posada popustila pod njemačkim napadom. U konačnici, njemački gubitci bili su veći jer su oni imali 15 mrtvih i ranjenih vojnika. Posada u novoosvojenim Mrzlim Vodicama nije se dugo zadržala na položajima jer se povukla u Bijelo Selo gdje će ih, dok su se spremali na dodatno povlačenje, napasti partizani i otjerati ih iz sela.³⁰¹ U prvoj je polovici prosinca II. brigada preuzela inicijativu i započinje s kampanjom brzih napada i diverzija. U zasjedama kod Praputnjaka i Drenove Nijemci imaju 12 mrtvih i ranjenih. Kod Jurdana II. brigada 18. 12. divergira na željezničkoj pruzi i oštećuje lokomotivu i 3 vagona. Nijemci pokušavaju preko nasilnih izviđanja zaustaviti diverzije, no njihovi napadi pokazali su se neuspješnim. II. brigada pokazuje znakove oporavka. Otkako su u prvoj polovici studenog pristigli u Gorski kotar s polovičnom brojnošću, brigada je dobivala pojačanje iz Istre, toplu odjeću i obuću, ali i prehranu koja je postala redovita što je uvelike poboljšalo stanje u redovima II. brigade.³⁰² Brigada ostaje u Gorskom kotaru sve do 14. 1. kada je premjestila svoje borce u Pokuplje, točnije smjestila se u mjesto Bosanci. U Pokuplju će se žestoko sukobiti s njemačkim vojnicima

³⁰⁰ Ivan Brozina Slovan 1959.: 223-227.

³⁰¹ Danilo Ribarić 1969.: 205.

³⁰² Danilo Ribarić 1969.: 206.

i ustašama jer će oni pokušati eliminirati stožer brigade. 31. 1. pokušali su osvojiti mjesto, no napad nije bio uspješan. Nijemci iz Ersatz A bataljuna pokušavaju 2. 2. napasti položaje II. brigade po noći s trupama na skijama, no brigada se povlači iz Bosanaca. Sljedeći dan, 400 vojnika, iz iste njemačke postrojbe, i ustaše pokušali su izvršiti manevar okruženja Bosanaca, ali to im ne uspijeva jer stožer II. brigade uspješno otkriva njemačke namjere i povlači se u Vinicu. Nakon povlačenja u Vinicu, uslijedio je njemački napad preko Kupe koji završava neuspjehom i tjera Nijemce i ustaše natrag u Generalski Stol, dok se borci II. brigade vraćaju na prijašnje položaje.³⁰³ Brigada, u razdoblju od 10. do 16. 2., trpi žestoke napade njemačkih i ustaških postrojbi. Najžešća je borba svakako ona kod Martinskog Vrh 15. 2. gdje će njemačke, legionarske i ustaške postrojbe uspješno okružiti brigadu, a u borbama III. bataljun imat će najveće gubitke. Jedna četa II. bataljuna uspjela se provući i napasti njemačke postrojbe s krila, što je ublažilo njemački prodor i omogućilo borcima brigade da pokrenu protunapad u kojem odbacuju Nijemce. Gubitci II. brigade bili su visoki, imali su 12 mrtvih, 7 ranjenih i 2 zarobljena borca.³⁰⁴ Slično kao i u prosincu, brigada se uspješno nosila s njemačkim napadima i ponovo preuzima inicijativu u svoje ruke te vrši prepade na patrole iz Ozlja i diverzije na željeznicu u Pokuplju. Na početku ožujka brigada odlazi na područje Žumberka gdje će se boriti s tamošnjim ustaškim garnizonima. U početku trpe napade koje uspješno odbijaju te 26. 3., borci II. brigade zauzimaju garnizon u Zorkovcu gdje su zarobili konje.³⁰⁵

III. brigada od studenog bori se u Pokuplju, a početkom prosinca 1944. napada jedan domobranski garnizon. Žrtve su bile velike za domobrane koji su imali 13 mrtvih, 10 ranjenih i 58 zarobljenih vojnika. Osim što su nanijeli svojim neprijateljima velike gubitke u ljudstvu, borci III. brigade zaplijenili su veliku količinu oružja. Zarobljeno je ukupno 16 pušaka, 3 puškostrojnice, 2 teške strojnice, 2 laka minobacača, 4 automata, 600 ručnih granata, 400 mina za minobacače i 40 000 metaka. Sredinom i krajem prosinca, brigada vrši napade na patrole i prometnice, primjerice ruši most kod Lešća.³⁰⁶ 30. 12. brigada dobiva zapovijed da se prebaci na prostor Drežnice gdje će vezati na sebe ustaške i legionarske snage te tako olakšati pritisak na 13. i 35. diviziju koje se bore u Gackoj dolini. Borbe koje će III. brigada voditi trajat će cijeli siječanj pa sve od početka travnja. One će biti izuzetno nasilne jer će obje strane imati velike gubitke. Posebno se ovdje mogu istaknuti borbe 14. 1. kod Tuževića gdje je skupina ustaša iz 19. i 33. ustaške bojne napala brigadu. Napad je u konačnici bio odbijen uz velike žrtve. Ustaše

³⁰³ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 38., dok 61., 628-633., Danilo Ribarić 1969.: 206-207.

³⁰⁴ Danilo Ribarić 1969.: 207-208.

³⁰⁵ Danilo Ribarić 1969.: 208.

³⁰⁶ Danilo Ribarić 1969.: 209.

su imale 50 mrtvih i ranjenih, a III. brigada imala je 33 mrtvih, 3 ranjena i 15 zarobljenih boraca, a većina ih je bila iz II. bataljuna, tamo je bilo 28 mrtvih i 9 nestalih boraca. Razlog je ovako velikim gubitcima neoprez II. bataljuna III. brigade koju nije pripazio na veliku grupu ustaških trupa u blizini. Dopustili su si da budu okruženi neprijateljem i da ne mogu upotrijebiti telefon kojim su mogli (i trebali) pozvati pojačanje.³⁰⁷ Silovit napad, poput onog u siječnju, ponovit će se krajem veljače. 20. 2. III. brigada odbija silovit napad od 500 legionara i ustaša te nanosi svojim napadačima gubitke od 12 mrtvih i 10 ranjenih boraca. Slično je i u borbi oko uporišta Vrh Kapele gdje je stradalo mnogo ustaša, 48 bilo je mrtvo i 31 ranjeno uz žrtve od 10 mrtvih i 17 ranjenih boraca I. bataljuna.³⁰⁸ Napadi koji se događaju, uglavnom su manji napadi na manje jedinice, no u trećem mjesecu i početkom travnja borbe postaju još žestće. Najznačajnija je bitka početkom travnja ona kod Krivog Puta kada su borci III. brigade napali garnizon od 600 vojnika. Borbe su trajale 2 sata i ustaška posada povukla se u Senj, a uporište je bilo zauzeto. Ustaški gubitci u ljudstvu bili su 15 mrtvih, 25 ranjenih i 13 zarobljenih vojnika te osim velikih gubitaka u ljudstvu, izgubljeno je i teško naoružanje. Borci III. brigade zaplijenili su 2 topa, 3 teške strojnice, jednu puškostrojnicu, nekoliko pušaka i ostale opreme. Isti dan, brigadi je naređeno da se preseli u Crni Lug i Delnice gdje će ponovno sudjelovati u borbama za Gorski kotar.³⁰⁹

Uz brigade, 43. divizija imala je pod svojim zapovjedništvom Primorsko-goranske odrede, točnije dva odreda podijeljena na bataljune. Oni su bili slični kao i Operativni sektor za Istru, manje jedinice zadužene za vođenje partizanskog ratovanja na području Gorskog kotara nakon što su borci 13. divizije otišli u Liku. Njihove akcije bile su važne jer su ometale ustaške i legionarske jedinice nanoseći im dodatne gubitke. Početkom travnja povlače se iz Mrzlih Vodica i Lokvi pred nadmoćnijim njemačkim trupama.³¹⁰

Promjene i stanje 43. divizije u ožujku 1945.

Do travnja 1945. 43. divizija imala je nekoliko promjena u sastavu svog zapovjednog kadra. 22. 2. dugogodišnji zapovjednik divizije/Operativnog štaba za Istru, Savo Vukelić, dobio je premještaj, a njega je zamijenio Dušan Vlasisavljević. Joža Skočilić, kao politički komesar, ostat će na svojoj poziciji do sredine travnja kada ga nasljeđuje Mirko Lenac.³¹¹ I. brigada, otkako je otišao Vitomir Širola Pajo, mijenjala je svoje zapovjednike tri puta. Rade Mrvoš

³⁰⁷ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 37., dok 54., 262-265., Danilo Ribarić 1969.: 209.

³⁰⁸ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 38., dok 61., 428-433., Danilo Ribarić 1969.: 211-213.

³⁰⁹ Danilo Ribarić 1969.: 213.

³¹⁰ Danilo Ribarić 1969.:214.

³¹¹ Danilo Ribarić 1969.: 204-205.

kratko je zapovijedao brigadom, no nakon neuspjeha kod Popovog Sela bio je smijenjen, a na njegovo mjesto dolazi Rade Vukičević. Ni Vukičević se neće dugo zadržati na mjestu zapovjednika brigade jer će se, pri kraju veljače u nesretnom slučaju, raniti svojim pištoljem. Njega će konačno zamijeniti Dušan Milanović koji će zapovijedati borcima I. brigade sve do kraja rata. Pomoćnik političkog komesara Anton Rački bio je smijenjen s dužnosti zbog Popovog Sela, a njega će zamijeniti Vlado Blažić.³¹² U ožujku je konačno riješen problem s kojim su borci Operativnog štaba/43. divizije imali problema od samog početka, a to je nedostatak artiljerijske podrške. Osnovan je artiljerijski divizion, no on nije odmah mogao stupiti u akciju jer je nedostajalo ljudi i topova. U samom je početku jedinica bila skromna, imala je dvije baterije s posadom od 16 boraca i vod za vezu, no to nije bilo dostatno jer trebalo je ojačati i povećati jedinicu. Od topova koje su ostavili borci 13. divizije na Bjelolasici, divizion dobiva potrebnu vatrenu moć te je do 31. 3. konačno ojačan. Tada ima 200 boraca podijeljenih u četiri baterije, s tim da II. i III. nemaju topove. Divizion je u kratko vrijeme promijenio i svoje zapovjednike. Prvi je zapovjednik bio Vlado Stanić, a politički komesar bio je Milan Bukvić. Njih će kasnije zamijeniti Đuro Bursać kao zapovjednik i Vlado Matić na mjestu političkog komesara.³¹³ Razvoj partizanske borbe na području Jugoslavije nastavljao je teći, krajem rata započinje se s povećanjem jedinica i stvaranjem armija. 2. 3. 1945. stvorena je IV. armija³¹⁴ koja je obuhvaćala tri korpusa, 8. udarni korpus (9., 19., 20. i 26. udarna divizija, I. tenkovska i artiljerijska brigada), 7. korpus (15. i 18. udarna divizija) i 11. korpus (13., 35. udarna divizija i 43. divizija). Zapovjednik armije postao je general-poručnik Petar Drapšin, prijašnji zapovjednik 8. korpusa.³¹⁵ IV. armija imala je zahtjevan zadatak pred sobom, podijeljen u trima fazama: I. fazi trajala je od stvaranja armije do 20. 3., a uključivala je oslobođenje istočnog dijela Like, II. fazi, koja je počela 20. 3. i trajat će do 15. 4., IV. armija mora osloboditi ostatak Like, Podvelebitsko primorje i Gorski kotar, te III. fazi, koja će nastaviti napredovati prema zapadu. III. faza poduzet će težak zadatak oslobođenja Rijeke, Hrvatskog

³¹² Giacomo Scotti i Luciano Giuricin 1979.: 187.

³¹³ Danilo Ribarić 1969.: 219-220.

³¹⁴ Formacija armija Jugoslavenske armije počinje u siječnju 1945. kada su formirane I., II., III. armija te IV. armija na početku ožujka. Ono što je omogućilo stvaranje armija su veliki uspjesi koje je postigla NOVJ u 1944. kada su zauzete Srbija, Makedonija, Crna i Dalmacija što je omogućilo stabilizaciju fronta te okupljanje manjih jedinica u armije i pokretanje velikih akcija oslobađanja okupiranih prostora. Armije su imale svoj stožer i podređene jedinice u liku korpusa, koji će se kasnije rasformirati (11. korpus biti će raspušten 23. 4.) i divizije će biti podređene stožerima armija izravno te će imati i artiljerijske, tenkovske i inženjerske jedinice. Formacija armija predstavlja završetak procesa pretvorbe NOVJ iz pokreta otpora koje je vodio gerilsku borbu u pravu profesionalnu vojsku s razvijenim rodovima sposobnim voditi opsežne operacije na širokom području. *Vojna enciklopedija*, I. 1958., s.v. „Armije u NOR“.: 225-226.

³¹⁵ Uroš Kostić 1978., *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945.*:50.

primorja, Istre, Slovenskog primorja i Trsta. Ova posljednja faza naziva se Riječko-tršćanska faza i ona bi po planu obuhvaćala vremensko razdoblje od 15. 4. do svibnja 1945.³¹⁶ 43. divizija imala je važnu ulogu u zadatku. S obzirom na to da je u listopadu i studenom 1944. pretrpjela teške gubitke, nije imala dovoljno snage sudjelovati u borbama u Lici koje su vodile susjedne 13. i 35. divizija, uz dalmatinske divizije 8. udarnog korpusa. Zato je zadatak 43. divizije bio čuvanje slobodnog teritorija Gorskog kotara od obližnjih njemačkih, legionarskih i ustaških jedinica te ometanje njihove pozadine, što bi na kraju spriječilo njihovu intervenciju u Lici.³¹⁷ Stožer divizije naređuje krajem ožujka 1945. pojačanje miniranja³¹⁸ cesta, diverzije, napade na njemačke, legionarske i ustaške položaje kako bi se pojačao pritisak njihovu pozadinu. Sva su naređenja posljedica njemačkog protunapada na područje Like kako bi se smanjilo napredovanje IV. armije. Ključno je da borci 43. divizije napadaju, divergiraju i miniranju što češće, brže i smjelije, kako bi se smanjio pritisak njemačkih trupa.³¹⁹ Ako bi 43. divizija bila neuspješna u svojem zadatku, velik broj partizanskih jedinica našao bi se u okruženju s obiju strana, s istoka od ustaša i Nijemaca, a sa zapada od velikog broja njemačkih jedinica iz Primorja i Istre. Takav scenarij nije se dogodio jer su borci 43. divizije, u svojim napadima, omogućili da IV. armija oslobodi Liku. Njihovi napadi na garnizone, neprijateljske patrole te raznorazne diverzije po cestama i željeznicama, ometali su komunikacije na ključnim prometnicama u Gorskom kotaru, Lici i Pokuplju. Njemačke i ustaške jedinice nikako nisu mogle pomoći svojim suborcima u Lici jer su ih borci 43. divizije vezali na sebe i onemogućili im pomak. Nedostaci koji su prisutni u djelovanju brigada 43. divizije, slabiji je rad obavještajnog odjela koji često nije imao točne informacije glede brojnosti i rasporeda neprijateljskih trupa. Često se događalo da su se sukobili s brojnijim neprijateljem koji je bio dobro utvrđen. Borci 43. divizije imali su visok moral, unatoč teškim uvjetima u kakvima su se borili. Prehrana je bila slaba i nije se uvelike popravila, što je rezultiralo slabijom fizičkom spremom boraca. Uglavnom su konzumirali meso koje su dobivali iz Pokuplja, dok su krumpir i brašno bili rjeđe konzumirani. Problem nedostatne odjeće i obuće je riješen, premda su za toplu odjeću mnogi borci platili glavom, poput boraca I. brigade prilikom povratka s misije u Perjasici. Stožer divizije žali se da im nedostaje granata za nove topove i minobacače te da im nedostaju pištolji, automati (u dokumentu navedeni pod „šmajseri“), ručne granate i još PIAT-

³¹⁶ Uroš Kostić 1978.: 62.

³¹⁷ Uroš Kostić 1978.: 99-100.

³¹⁸ U naredbi stožera divizije ističe se važnost miniranja i u dokumentu se nalaže da se koriste engleski upaljači koje bi postavili ispod ili pored mine kako bi se spriječilo podizanje mine te nalaže se da se naprave prezidi na cesti u koje bi se postavile ručne granate bez osigurača. Zbornik NOR, V. 39., dok. 31., 157-163.

³¹⁹ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 39., dok. 31., 157-163.

a. Nije bilo slučajeva zaraznih bolesti među borcima divizije što je olakšalo stanje. Što se tiče slučajeva kršenja discipline ,njih je bilo, ali u manjoj mjeri. Dezerterstvo je uglavnom svedeno na pojedince, a jedini teži slučaj bio je u III. brigadi gdje je dezertirao politički komesar u jednoj od četa, no taj je slučaj uglavnom bio iznimka. Teže je kršenje vojničke discipline ipak bilo prisutno u pljački koju su izvodili pojedinci.³²⁰

³²⁰ O stanju u diviziji više u Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 39., dok 19., 118-124., dok 20., 125-127.

VIII. Završne operacije 43. divizije

Borbe 43. divizije i oslobođenje Gorskog kotara

Njemačke snage na prostoru Istre, Hrvatskog i Slovenskog primorja te Gorskog kotara, bile su velike brojnosti. S uništenjem 15. brdskog korpusa u Lici, sljedeća prepreka koju su partizani morali svladati bio je 97. armijski korpus Armijske grupe C u Italiji. 97. korpus sastojao se od 75 000 vojnika, a njega je sačinjavao velik broj mješovitih jedinica: najveći dio činile su 188. brdska (sastojala se od 901., 902., 903. i 904. brdske i 1 088. artiljerijske pukovnije) i 237. divizija, ostatci 392. legionarske divizije, SS-ovci, X-MAS, Vlasovljevc, bjelogardejci, ustaše, Srpski dobrovoljački korpus, Nedićevci i Četnička dinarska divizija.³²¹ U procesu povlačenja, koji je provodila Njemačka vojska, sve se veći broj vojnika koncentrirao na sve uže i uže područje. Nijemci su zato izgradili Ingridovu liniju (*Ingridstellung*), sustav utvrda koji se protezao od Rijeke, Klane, Snježnika i Pivke (St. Peter) u Sloveniji, a bio je baziran na prijašnjem sustavu utvrda izgrađenih još iz vremena Italije.³²² Ova linija bila je zadnji pokušaj očuvanja njemačke kontrole nad okupiranim teritorijima i Nijemci će poduzeti sve da zbacе nadiruće borbe IV. armije. Početkom travnja 1945. jedinice 43. divizije polako se počinju uključivati u napadačke manevre IV. armije i započinje se s oslobođenjem Gorskog kotara. Nakon uništenja njemačkih trupa na relaciji Žuta Lokva-Krivi Put-Krmpote, 43. divizija dobiva naredbu da se prebaci na prostor Lokvi-Mrzlih i Vodica-Kamenjaka prema smjeru Sušaka.³²³

I. brigada sukobljava se 5. 4. s ustašama u Ogulinu i nanosi im teške gubitke od 70 mrtvih i ranjenih vojnika, što je osjetno više od gubitaka brigade koji su iznosili 6 mrtvih i 3 ranjena borca. Dva dana poslije tog okršaja osvajaju Modruš. Po naredbi stožera divizije, brigada se s trima bataljunima povlači na područje između Delnica i Lokvi, dok će IV. bataljun ostati u Gomiriju i udružiti svoje snage sa snagama 13. divizije te će zajedno napasti i eliminirati uporište ustaša u Ogulinu.³²⁴ Paralelno s borbama I. brigade, II. brigada izvršila je 6. / 7. 4. nasilno izviđanje na prostoru Lokvi i Mrzlih Vodica. Prema podacima koje su prikupili u izviđanju, njihovi neprijatelji imali su 300 vojnika u Lokvama, 200 u Srednjem Jarku i konačno 35 vojnika u Mrzlim Vodicama. No stanje se mijenjalo iz dana u dan i Nijemci su dovlačili

³²¹ Zbornik dokumenata NOR, V., knjiga 39., dok 19., 118-124., Danilo Ribarić 1969.: 234.

³²² Danilo Ribarić 1969.: 234-235.

³²³ Uroš Kostić 1978.: 155.

³²⁴ Danilo Ribarić 1969.: 205.

trupe na to područje tako da su u Lokvama stacionirali dodatnih 200 vojnika te je sada Lokve branilo 500 vojnika. I. brigada pomakla se u Sunger gdje se našla s II. brigadom. Dvije brigade imaju pred sobom zahtjevan zadatak zauzimanja Mrzlih Vodica i Lokvi, a napad je započet u 19 sati 12. 4. On će u početku ići po planu, njemački vojnici odbačeni su s nekih pozicija, no sljedeći dan u zoru započinju s protunapadima. I. brigada uspješno je odbila dva protunapada, ali ne i treći koji se pokazao prejakim i natjerao je I. brigadu na povlačenje na polazišnu točku u Sungeru. II. brigada također se našla pod jakim pritiskom Nijemaca i prisiljena je povući se u Delnice.³²⁵ Napadačka operacija nije obustavljena jer je isti dan pristiglo pojačanje u liku III. brigade. Napad je ponovljen 14. 4. i ovaj put za razliku od prošlog, borci 43. divizije bolje su osiguravali svoje bokove te su uspjeli pronaći slabu točku u njemačkim položajima. Kota 982. bila je od posebne važnosti za operaciju i zato su baš na toj koti bile najžešće borbe. Tko kontrolira tu kotu, taj ima odličan pregled na same Lokve i može pucati po samom mjestu jer se kota nalazila samo kilometar od Lokvi. IV. bataljun I. brigade morao je zauzeti tu kotu, a borci tog bataljuna prozvali su je „Bezimenom kotom“, ta je kota često prelazila iz ruke u ruku. Ujutro 14. 4. borci IV. bataljuna zauzeli su kotu samo da bi predvečer bili odbačeni s nje. IV. bataljun pokušao je s dva protunapada ponovo osvojiti kotu, no svaki put bio je odbačen. Slična situacija bila je i sljedećeg dana kada su ujutro zauzeli kotu, a predvečer izgubili pod pritiskom paljbe njemačke artiljerije i silovitog protunapada. Upornost boraca 43. divizije pokazala se presudnom, kada su ujutro 16. 4. Nijemci potisnuti do Kamenitog vrha, I. brigada zauzela je položaje iznad Lokvi što je omogućilo III. brigadi i 13. diviziji osvajanje Lokvi.³²⁶ Jedino II. brigada nije imala uspjeha u svojem zadatku, njemačko pojačanje pristiglo je iz Gornjeg Jelenja i spriječilo je borce II. brigade u zauzimanju Mrzlih Vodica. I. i II. brigada predale su svoje položaje borcima 13. divizije, a III. brigada poslana je natrag u Istru.³²⁷ 17. 4. I. brigada nastavlja s napadima i zauzima Mrzle Vodice, a u popodnevnim satima izbijaju na prostor Gornjeg Jelenja. Prizor koji su vidjeli borci I. brigade bio je od velikog značaja za moral boraca, a Kolar opisuje: „*Našoj radosti nije bilo kraja. Poslije pola godine ponovo smo ugledali pučinu i Kvarnerski zaliv, obrise Rijeke, a pozadi, u svjetlosti zalazećeg sunca, Učku. Borci su bacali kape, rafali iz automata i pucnjevi pušaka parali su vedro proljetno nebo.*“³²⁸ U ovim borbama 43. divizija imala je strašne gubitke, 66 boraca je poginulo, među njima 5 časnika, te je imala i izuzetno velik broj ranjenih, njih 99. No koliko god bili teški ti gubitci, oni su u odnosu na

³²⁵ Danilo Ribarić 1969.: 236.

³²⁶ Uroš Kostić 1978.: 157., Giacomo Scotti i Luciano Giuricin 1979.: 235-241.

³²⁷ Danilo Ribarić 1969.: 237., Uroš Kostić 1978.: 203.

³²⁸ Vladimir Kolar 1968.: 151.

njemačke bili znatno manji, Nijemci gube 184 vojnika koji pogibaju, 215 vojnika bilo je ranjeno, a petorica su bila zarobljena. Razlozi za toliko visoke gubitke 43. divizije bili su vješto njemačko korištenje terena i kamuflaže, što je omogućilo da se Nijemci kreću brzo i neprimjetno po teškom terenu kakav je prevladavao u Gorskom kotaru, ali i odlično pozicionirane obrambene strukture gdje je svaka branila određeni dio bez međusobnog ometanja. Njihova pozicija omogućavala je i preciznu unakrsnu paljbu što je zadavalo velike probleme borcima brigada 43. divizije.³²⁹

II. brigada osvojila je Gumanac 19. 4. i odmah je prešla na sljedeći korak, izviđanje položaja kod Čabрске Police. Njihova saznanja bila su sljedeća, Nijemci se nalaze na utvrđenim položajima uzduž prometnice Gumanac-Čabraska Polica i prema skloništu „D'Annunzio“. Brigada napada 21. 4. s jednim bataljunom, no napad ne uspijeva. Dan poslije, II. bataljun mora izvršiti napad ponovo, ovaj put će imati artiljerijsku paljbu iz teških minobacača, dok je III. bataljun imao za zadatak odsjeći odstupnicu. II. bataljun bio je uspješan u svojem zadatku i zauzeo je Čabarsku Policu, dok su Nijemci pobjegli III. bataljunu, ostavljajući za sobom veliku količinu ratne opreme i oružja. II. bataljun je nastavio s gonjenjem njemačkih trupa do skloništa „D'Annunzio“. Gubitci II. brigade u ovom okršaju iznosili su 16 poginulih, 34 ranjena i 3 nestala borca. Njemački gubitci bili su znatno teži, 60 vojnika je poginulo, 30 je bilo ranjeno, a 7 ih je bilo zarobljeno. Od zarobljenog oružja našlo se 5 teških minobacača, 3 puškostrojnice, 1 automat, 6 pištolja, 3 puške, 300 ručnih granata, 10 9300 komada streljiva za puške i strojnice, 2 kamiona, 2 automobila, 4 kompresora i 200 komada odjeće i obuće.³³⁰

I. brigada poduzela je 20. 4. napad na uporište u Klani, po treći put u ratu, i ovaj put kao i prošla dva, nisu bili uspješni. Nijemci su dobili momentum i poduzeli su protunapad te su potisnuli brigadu na polazne točke. I. brigada pokušala je iskoristiti noć i iznenaditi branitelje Klane pa je pokrenula napad koji je trajao do zore, no Nijemci nisu poraženi. 13. divizija i Primorsko-goranski odredi priskočili su u pomoć I. brigadi i 22. 4. zajedno su napali Klanu. Klana je izdržala kombinirani partizanski napad, a 23. 4. I. se brigada povlači i prepušta 13. diviziji da osvoji Klanu.³³¹

³²⁹ Danilo Ribarić 1969.:237.

³³⁰ Danilo Ribarić 1969.:239-240.

³³¹ Danilo Ribarić 1969.:238-239.

Riječko-tršćanska operacija i oslobođenje Istre

23. 4. stožer 43. divizije dobiva zapovijed od stožera IV. armije da prebaci I. i II. brigadu u pozadinu i ometa komunikaciju Rijeka-Trst. I. brigada probija se do Mašuna 27. 4. i tamo će izvesti akciju izviđanja gdje će uvidjeti da je proboj do Jablanice nemoguć. Umjesto toga, prebacuje se do Pregarja. U blizini Pregarja nalaze se garnizoni u Markovščini i Materiji. 29 / 30. 4. I. brigada napala je i osvojila oba garnizona. U Materiji zarobljena je velika količina oružja. Sa zauzećem ta dva garnizona presječena je prometnica Rijeka-Trst i Nijemci su prisiljeni poduzeti protunapade kako bi povratili kontrolu nad prometnicom. Njemački protunapadi završavaju neuspjehom, a borci I. brigade gone ih do Obrova gdje je ponovo zarobljena velika količina oružja.³³² II. brigada 27. 4. prešla je iz Mašuna u Javornik gdje je uspjela zarobiti jednog njemačkog vojnika i od njega je uspjela saznati da je u Debelom Kamenu smješten bataljun минера koji su trebali ometati daljnja napredovanja prema Postojni i Št. Peteru. II. brigada dobiva zadatak da se eliminira taj bataljun минера i olakša napredovanje 20. diviziji. Bataljun je pružao jak otpor borcima II. brigade pucajući iz bunkera. Borci II. brigade pozivali su minere na predaju, no oni su to odbili i II. brigadi nije preostalo ništa drugo nego da završi eliminaciju tih минера. Borci II. brigade pronašli su skladište sa streljivom i eksplozivima i po naredbi raznijeli su ga i u eksploziji su stradali njemački минери. II. bataljun, iste brigade, osiguravao je ostatak brigade od protunapada i to je učinio uspješno jer je odbio grupaciju od 200 njemačkih vojnika, Rupnikovih domobrana i četnika. U noći 27. / 28. 4. borci II. brigade nastavili su s napredovanjem u Sloveniju i premjestili su se u sela podno Nanosa.³³³ III. brigada za to vrijeme bori se kod Buzeta. Nijemci nastavljaju s povlačenjem, a I. brigada nastavlja s napredovanjem prema Trstu i 1 / 2. 5. pristiže u Podgorje. 2. 5. I. brigada dobiva ključnu naredbu – pokret u Središnju Istru gdje će osloboditi Pazin.³³⁴ II. i III. brigada sudjelovat će u napadu na Trst. II. brigada, nakon sela podno Nanosa, premjestila se u Senozeče i isti dan kad se I. brigada prebacila u Podgorje, II. brigada izbila je na relaciju Prošek-Mirammar. III. brigada nastavljala se približavati Trstu i 1. 5. dobiva naredbu da zauzme Milje, gradić u blizini Trsta. Grad pada pod kontrolu boraca III. brigade, no dio vojnika povlači se na Mt. Kazele gdje će nastavljati s pružanjem otpora borcima III. Brigade. Nadali su se da će im netko uskočiti u pomoći, no uvidjeli su da se to neće ostvariti pa se ostatak njemačkih vojnika predaje III. brigadi.³³⁵ I. brigada morala je na brzinu pokrenuti 3 bataljuna koje su smjestili u kamione

³³² Danilo Ribarić 1969.: 242.

³³³ Uroš Kostić 1978.: 318.

³³⁴ Danilo Ribarić 1969.:242.

³³⁵ Uroš Kostić 1978.: 362.

i potom se uputili prema Pazinu gdje će se, uz oslobođenje Pule, odigrati zadnja velika bitka na području Istre. Borci I. brigade pristigli su 4. 5. na područje Pazina. Pazin je bio okružen s tri strane, veći dio I. bataljuna nalazio se s južne strane i njihov zadatak je bio napasti Pazin s juga, dok je manji dio bataljuna morao osloboditi Žminj. II. bataljun nalazio se na sjeveroistočnoj strani na relaciji Cerovlje-Pazin i njihov zadatak je bio napasti grad s iste strane, a zadatak III. bataljuna bio je napasti grad sa sjeverozapada napredujući na relaciji Trviž-Pazin.³³⁶ Sam grad Pazin branilo je od 550 do 700 njemačkih vojnika smještenih u dobro utvrđenim položajima i opremljenim teškim naoružanjem, odlučnih obraniti svoje položaje. Napad je započeo u 18 sati 5. 5., no utvrđenja su se pokazala previše jakim i napad je odbijen. Borbe su trajale do 14 sati sljedećeg dana. Stožer I. brigade pozivao je na predaju njemačkog garnizona. Nijemci su uvjetovali svoju predaju, naime oni su voljni napustiti Pazin i povući se u Pulu gdje se nalazila glavnina njemačkih trupa u Istri. Zapovjedništvo I. brigade nije prihvaćalo da Nijemci postavljaju uvjete podsjećajući ih da su oni ti koji se nalaze u okruženju. Zapovjedništvo I. brigade postavilo je Nijemcima rok za predaju do 23 sata. Ukoliko ne prihvate predaju, utoliko se napad nastavlja. Prilikom pregovora došlo je do incidenta, netko od boraca I. brigade zapucao je na njemačke položaje što je natjeralo Nijemce da uzvrate paljbu. Obje strane prekršile su prekid vatre i to je moglo dovesti do nastavka sukoba te novih žrtava. Ako bi se to dogodilo, to bi bilo izuzetno nezgodno za I. brigadu, čije se zapovjedništvo nalazilo na pregovorima s njemačkim u rezidenciji u Pazinu. Nijemci su lako mogli uzeti zapovjedništvo I. brigade kao taoce. U 21 sat njemački zapovjednik odlučio se na čin predaje, shvatio je da nikakvo pojačanje neće doći i predaja je bila jedina opcija koja mu je preostala.³³⁷ Partizanski gubitci u borbi za Pazin bili su 5 mrtvih boraca, a među njima kapetan Dušan Ignjatović, načelnik stožera brigade kojeg je pogodila mina iz lakog minobacača. Gubitak kapetana Ignjatovića posebno je teško pao borcima I. brigade jer je stradao na pragu završetka svojeg cilja – oslobođenja Istre. Njemački gubitci na kraju iznosili su 6 mrtvih, 15 ranjenih te veliki broj zarobljenih vojnika, među njima je bilo 15 časnika, 112 dočasnika i 409 vojnika. Velika količina oružja, vozila i opreme oduzeta je Nijemcima, 10 protuavionskih topova kalibra 88 mm, 8 malokalibarskih topova kalibra 20 mm, 1 oklopljeni automobil, 22 motorna vozila, 3 bolnička automobila, 5 putničkih automobila, 6 motocikala, 410 pušaka, 7 automata, 7 teških strojica, 30 „šaraca“, 10 puškostrojica, 10 radio-stanica, 70 konja, telefoni i velika količina

³³⁶ Vladimir Kolar 1968.: 162., Uroš Kostić 1978.:391-392., Giacomo Scotti i Luciano Giuricin 1979.: 253-256.

³³⁷ Vladimir Kolar 1968.: 164., Uroš Kostić 1978.:392., Giacomo Scotti i Luciano Giuricin 1979.: 257.

streljiva za navedeno oružje.³³⁸ Ujutro 8. 5. borcima I. brigade naređeno je da brzo skupe stvari i krenu prema Puli gdje će sudjelovati u oslobođenju Pule. Na putu od Pazina do Pule, dolazi obavijest da se Pula predala i konačno je došlo do oslobođenja. Osloboditelji Pule bili su kombinacija boraca 9. divizije iz Dalmacije, bataljuni Kvarnerskog odreda mornaričkog pješništva te bataljuni Operativnog sektora za Istru.³³⁹ U posljednjoj fazi operacija IV. armije, jedinice 43. divizije borile su se protiv nadmoćnijeg neprijatelja u ljudstvu i naoružanju na nepovoljnom terenu, često iscrpljeni od dugih i učestalih marševa koji su ih vodile od Gorskog kotara, Slovenskog primorja i konačno Istre, rodnog kraja boraca divizije. Njihovi neprijatelji bili su raznovrsni i kretali su se od Nijemaca, ustaša, četnika, bjelogardejaca i fašista, što je stvaralo probleme u zapovijedanju. Kako je napredovala IV. armija, oni su bili prisiljeni povlačiti se sve dalje i dalje. Borci 43. divizije svojim akcijama u pozadini neprijateljskih trupa omogućili su prolaz jedinicama IV. armije koje su se potom borile u Trstu te su im i čuvale bokove zauzimajući okolne garnizone.³⁴⁰ Zbog njihove efikasnosti, sam Tito uputio im je čestitke.³⁴¹ S oslobođenjem Istre završio je rat u Jugoslaviji, no kako su završili vojni sukobi tako su započeli oni diplomatski. Istra nije odmah potpala pod Jugoslaviju jer je podijeljena na dvije Zone, A koja je obuhvaćala Trst, Pulu i sjeverozapad Istre pod angloameričkom upravom te Zonu B koja je obuhvaćala ostatak Istre koja se nalazila pod jugoslavenskom upravom. U Parizu 1947. potpisan je mirovni ugovor u kojem je Jugoslavija dobila dijelove Istre u Zoni B te Pulu koja je pripadala Zoni A. Pitanje oko pripadnosti Trsta nije bilo riješeno jer je Jugoslavija željela imati Trst u svojim granicama, kao i Bujištinu koja je bila predmet spora između Jugoslavije i Italije. Spor je razriješen u Londonu 1954. gdje je potpisan sporazum u kojem Jugoslavija dobiva Bujištinu, dok će Trst pripasti Italiji. Zadnje nesuglasice oko razgraničenja Italije i Jugoslavije konačno su riješene Osimskim sporazumom potpisanim 1975.³⁴² Danas Istra pripada najvećim dijelom Hrvatskoj, a manjim dijelom Sloveniji te najmanjim dijelom Italiji oko gradića Milja (Muggia). Hrvatska i Slovenija imaju granični spor koji se nalazi baš na području Istre, a vezan je za Savudrijsku valu.

³³⁸ Vladimir Kolar 1968.:165., Danilo Ribarić 1969.: 243.

³³⁹ Uroš Kostić 1978.: 386-390.

³⁴⁰ Uroš Kostić 1978.: 395.

³⁴¹ Petar Kleut 1987.: 402., 404.

³⁴² *Istarska enciklopedija* 2005., s.v. „Londonski memorandum (Memorandum o suglasnosti između vlada Italije, Ujedinjenoga Kraljevstva, Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslavije o Slobodnom Teritoriju Trsta)“.: 448., s.v. „Pariški mirovni ugovori“.: 565.

IX. Zaključak

Ratni put 43. istarske divizije predstavlja priču o uspjesima, padovima i konačnoj pobjedi zbog snage volje i vjere u pobjedu i slobodu. Razvoj NOP-a na području Istre bio je turbulentan i ujedno specifičan za uvjete u Istri. Nijedan kraj Hrvatske nije imao takve prilike. Otkad je Rapalskim ugovorom Istra službeno postala talijanskom zemljom, bila je izolirana od ostatka Hrvatske i Jugoslavije, a politički događaji, koji su se odvijali u Jugoslaviji, nisu se ticali istarskih Hrvata. Fašistička vlast poduzimala je velik napor kako bi održala takvo stanje. Sukladno tome, u ostatku Hrvatske talijanizacija i fašističko nasilje bili su potpuno strani. Kad je KPJ, tj. KPH pokrenula svoj politički prodor u Istru, oni su naišli na mnoge probleme. Njihovi dužnosnici bili su Istrani ili su vukli svoje porijeklo iz Istre. No, ona Istra kakvu su oni poznavali znatno se promijenila u dvadesetak godina fašističke vladavine, zato je bilo potrebno prilagoditi se stanju na terenu. Istra je bila zemlja sa složenim prilikama i dužnosnici KPH morali su preko hrvatskog nacionalizma ujediniti sve istarske Hrvate, radnike i seljake, vjernike i ateiste u jedinstvenu organizaciju. Iz takve organizacije iznjedrili bi borce koji bi povelili ustanak i odvojili Istru od Italije, a na koncu je konačno pripojili Hrvatskoj i Jugoslaviji. Premda su Hrvati bili najzastupljeniji narod u Istri, Talijani su činili velik i nipošto zanemariv dio stanovništva. Dužnosnici KPH-a trebali su biti oprezni kako postupati s Talijanima jer ovaj ustanak, NOP, nikako ne smije biti čisti nacionalizam, već mora biti suradnja Hrvata i Talijana u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja u liku fašista, a kasnije Nijemaca. Uz probleme pristupa, KPH je morala pronaći način kako surađivati s KPI-om, tj. talijanskim komunistima s obzirom na to da su djelovali na teritoriju Italije. Fašisti i Nijemci bili su veoma okrutni prema istarskom stanovništvu pa je to djelomično uspjelo ujediniti Hrvate i Talijane. Pitanje o pripadnosti Istre razdvajalo je ta dva naroda. Fašistička vlast radila je na sprječavanju nastanka otpora i vršila je česte racije nad istarskim antifašistima što je usporavalo razvoj. Tek s kapitulacijom Italije, bilo je moguće organizirati vojne jedinice na području Istre pa je tu postignut velik uspjeh. Čak je bilo 12 000 novih boraca, što jasno pokazuje da Istrani smatraju partizane svojim osloboditeljima, a ne okupatorima. U tim rujanskim danima, odvijali su se mnogi pozitivni događaji, poput Pazinske odluke o sjedinjenju s Hrvatskom (sam događaj nema državnu težinu, ali ima simboličnu) te negativni, poput masovnih odmazdi i ubojstava mnogih Talijana u fojbama. Euforija slobode nije dugo trajala jer su Nijemci početkom listopada 1943. pokrenuli napad koji je zapamćen kao Rommelova ofenziva u kojoj su znatno jače njemačke postrojbe uništile mlade i neiskusne partizanske jedinice. Tako su prisilile

Operativni štab za Istru, kao rukovodeće vojno tijelo, da ponovo započne s formacijom jedinica i nastavkom ustanka. Krajem 1943. pa sve do kolovoza 1944., trajao je proces reformacije istarskih partizanskih postrojbi. Početci su bili skromni, male čete, s najviše 50 boraca, vršile su manje akcije, najčešće zasjede i diverzije na opuštene njemačke vojnike. Kad su borci i njihovi zapovjednici skupili iskustvo, čete su spojene u bataljune i oni su imali dovoljnu snagu da vrše zasjede s većim brojem žrtava i većom štetom za Nijemce. Ključan iskorak za razvoj partizanskih jedinica u Istri zbio se u travnju 1944. kada je ponovno formirana I. brigada jer s brigadom moguće je osvojiti i formirati slobodne teritorije pod kontrolom. Uz I. brigadu, stvorena su i dva partizanska odreda, no njihov zadatak je bio još uvijek baziran na partizanskom ratovanju, tj. zasjedama i diverzijama. Sa stvaranjem II. brigade u lipnju 1944., Operativni štab za Istru nastavlja jačati i u sljedećih mjesec dana priprema se za pretvorbu iz vojnog rukovodstva u pravu diviziju. Tek na kraju kolovoza 1944. bilo je moguće formirati diviziju, no ne u Istri, već u Gorskom kotaru, jer su uspjesi jedinica Operativnog štaba za Istru te mogućnost savezničkog iskrcavanja u Istri, natjerali Nijemce da povećaju koncentraciju trupa u Istri. Konačno divizija je formirana i ona predstavlja kulminaciju razvoja partizanskih jedinica u Istri. Sada Istrani imaju svoju diviziju i opseg operativnih mogućnosti samo raste. Uz diviziju, isti dan, formirana je i njezina III. brigada. Od rujna pa sve do ožujka 1945., borci 43. divizije bore se u teškim uvjetima po teškom terenu, s neadekvatnom odjećom i obućom, gladni i promrzli po sve hladnijem vremenu. Listopad, studeni, prosinac i siječanj bili su posebno teški, mnogo boraca stradalo je u borbama što je nagnalo nemali broj boraca na dezertiranje. Brigade 43. divizije često su se borile neovisno jedna o drugoj i njihov ratni put uključivao je, osim Istre, Hrvatsko primorje, Slovensko primorje i konačno Gorski kotar, Pokuplje i Žumberak. S formacijom IV. armije početkom ožujka izmorene jedinice 43. divizije na samom početku držale su odstupnicu ostatku IV. armije te izvođenjem diverzija, miniranjem cesta i napadom na ustaška, njemačka i legionarska uporišta, onemogućavali su svojim neprijateljima da pristignu u pomoć svojim suborcima koji su se borili protiv jedinica IV. armije u Lici. S početkom travnja 43. divizija aktivnije sudjeluje u oslobođenju Gorskog kotara te kasnije sudjeluje i u operaciji osvajanja Trsta, gdje će s I. i II. brigadom napasti njemačku pozadinu i utkati put ostatku IV. armije koji će napasti Trst. Kraj borbenog djelovanja 43. divizije bit će oslobođenje Pazina početkom svibnja. U ovoj diviziji borili su se Hrvati, ali i Talijani, s tim da su prvi činili veliku većinu boraca divizije. Tijekom svojeg djelovanja, zapovjedni sastav jedinica i njihovi stožeri, često su se mijenjali. Ovaj rat bio je dinamičan i često je dolazilo do smjenjivanja, premještanja, promaknuća i ubojstava zapovjednika i dočasnika. Slično je bilo i sa stručnim kadrom jer je bilo potrebno naučiti mlade i neiskusne borce korištenju težeg oružja

od onog pješačkog. U izvješćima poslanim nadređenim, često su se znali kritizirati zapovjednici i rukovodeći kadar, no to, iako se na prvi pogled čini da je riječ o lošim jedinicama, nije bio znak loše kvalitete, nego problem neiskustva koji se mogao riješiti jedino radom i borbom. Kako je rat trajao, tako su neiskusni borci i zapovjednici skupljali iskustvo te su pred kraj rata postali izvrsni borci, kadri sukobiti se sa znatno nadmoćnijim neprijateljem. Ni ova jedinica nije bez grijeha, nakon zauzimanja garnizona u Središnjoj Istri u lipnju 1944., mnogi fašisti bili su strijeljani, što nije bilo prihvatljivo i ne može biti prihvatljivo. Osim strijeljanja, bilo je i slučajeva pljačke u ožujku, što je bilo teško kršenje vojne discipline koju je potrebno održavati. Nažalost, broj je dokumenata ograničen jer su arhive brigada i bataljuna izgubljene nekoliko puta u kaosu rata, a mnoge su vrijedne informacije zauvijek izgubljene. Ni redakcija koja je uređivala Zbornik NOR-a nije pronašla neke dokumente pa slika nije potpuna. Sami dokumenti znaju biti često šturi, no to je za očekivati jer su to uglavnom izvješća o izvršenim akcijama napisana po šablona, kratko i jasno, bez zastranjivanja. Često se u izvješćima nalazi podatak da je broj neprijateljskih vojnika nepoznat, ili da bataljun ili brigada imaju nestale borce čija sudbina nije poznata. Možda će u budućnosti biti otkriveno više dokumenata vezanih za diviziju pa će više toga biti poznato.

XII. Popis literature

Izvori:

Diminić, Dušan (1986.). *Istra u partizanskom notesu*. Istarska naklada, Pula.

Drndić, Ljubo (1978.). *Oružje i sloboda Istre 1941-1943*. Školska knjiga, Zagreb, Glas Istre, Pula.

Kolar, Vladimir (1968.). *Istarska Svitanja – Prva Istarska Narodnooslobodilačka Brigada „Vladimir Gortan“*. Narodna armija, Beograd.

Scotti, Giacomo i Giuricin, Luciano (1979.). *Crvena zvijezda na kapi nam sja - Borbeni put talijanskog- bataljona »Pino Budicin« i Talijana Istre i Rijeke u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije*. Međuopćinski odbor SUBNOR-a, Rijeka.

Vlahov, Dražen. „Tri izvještaja iz Istre – Jesen 1943.“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, Vol. 20, No. (1976), 1976.: 29-57.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom II., knjiga 10., Vojnoistorijski institut, Beograd.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom V., knjiga 19-31., 33-35., 37-39., Vojnoistorijski institut, Beograd.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIII., knjiga 2., Vojnoistorijski institut, Beograd.

Knjige:

Antić, Vinko (1978.). *Oslobođenje Istre i Pazinska odluka o sjedinjenju s domovinom*. Tipograf, Rijeka.

Boban, Ljubo (1995.). *Hrvatske granice 1918-1993*. Školska knjiga, Hazu, Zagreb.

Brozina Slovan, Ivan (1959.). *Put Prve istarske brigade "Vladimir Gortan"*. Kotarski odbor Saveza boraca, Pula.

Dukovski, Darko (1998.). *Fašizam u Istri : 1918 – 1943*. C.A.S.H, Pula.

- Ferenc, Tone (1967.). *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Obzorja, Maribor.
- Giron, Anton (2004.). *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*. Adamić, Rijeka.
- Goldstein, Ivo (2008.). *Hrvatska 1918-2008*. Europapress: Novi Liber, Zagreb.
- Jelić Butić, Fikreta (1977.). *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska : 1941 - 1945*. Školska knjiga: Sveučilišna naknada Liber, Zagreb.
- Kershaw, Ian (2017.). *Do Pakla i natrag – Europa 1914.-1949*. Fraktura, Zagreb.
- Kleut, Petar (1987.). *Jedanaesti korpus NOVJ*. Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd.
- Klobas, Milan (2010.). *Borbeni put Operativnog štaba za Istru : svjedočanstva generala Milana Klobasa*. Histria Croatica C.A.S.H., Pula.
- Kostić, Uroš (1978.). *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. : ofanziva jugoslovenske 4. armije*. Vojnoistorijski institut, Beograd.
- Krizman, Bogdan (1983.). *Ustaše i Treći Reich*, knjiga 1. Globus, Zagreb.
- Lovrenčić, Rene (2011.). *Nemirni mir : svijet 1918.-1939*. Mala zvona, Zagreb.
- Manin, Marino (2005.). „Hrvatski nacionalni pokret u Istri na početku 20. stoljeća“ u Lovorka Čoralčić i Mirko Valentić *Povijest Hrvata, knjiga 2: od 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*. Školska knjiga, Zagreb.: 578-583.
- Matković, Hrvoje (1998.). *Povijest Jugoslavije : (1918-1991) : hrvatski pogled*. Naklada Pavičić, Zagreb.
- Mikolić, Mario (2003.). *Istra : 1941.-1947. : godine velikih preokreta*. Barbat, Zagreb.
- Jože Pirjevec, Nevenka Troha, Darko Dukovski, Gorazd Bajc, Guido Franizetti (2020.). *Fojbe*. Srednja Europa, Zagreb.
- Ribarić, Danilo (1969.). *Borbeni put 43. istarske divizije*. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb.
- Štampa u NOB, Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar* (1983.). Smiljka Mateljan Radovanović (ur.). Novi list, Glas Istre, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeka.

The Encyclopedia of Weapons of World War II, (2007.), ur. Chris Bishop. Bookmark Limited, Leicester.

Članci:

Dukovski, Darko. „Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925-1931. (u okvirima opće fašizacije istarskog društva)“, *Društvena istraživanja*. Zagreb 6-7/GOD.2 (1993), BR.4-5, STR.675-698.

Irvine, Jill. „Tito, Hebrang i hrvatsko pitanje, 1943.-1944.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 24 (1), 1992. Zagreb, 21—48.

Enciklopedijske natuknice:

Istarska enciklopedija (2005.), s.v. „Londonski memorandum (Memorandum o suglasnosti između vlada Italije, Ujedinjenoga Kraljevstva, Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslavije o Slobodnom Teritoriju Trsta)“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.: 448.

Istarska enciklopedija (2005.), s.v. „Pariški mirovni ugovori“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.: 565.

Vojna enciklopedija, I. 1958., s.v. „Armije u NOR“. Beograd: Redakcija vojne enciklopedije: 225-226.

Vojna enciklopedija, II. 1959., s.v. „Divizije u NOR“. Beograd: Redakcija vojne enciklopedije: 544-546.

Web stranice:

„Pokolj u selu Lipa“, Hrvatski povijesni portal (<https://povijest.net/2018/?p=1904>), pregledano 25. 5. 2021.